

TÖRTÉNET EGY SZÁZÖTVEN ÉVIG KÉSZÜLŐ KÖNYVRŐL

1. 1862 – a fordulat éve

Az 1862-es esztendő igencsak sűrű, bokros teendőkkal köszöntött rá Kriza Jánosra. Az előző évben püspökké választott kolozsvári unitárius lelkész végre elhatározásra jutott: évtizedek óta tervezgetett népköltési gyűjteményével a nyilvánosság elé lép. Elhatározásában nagy szerepe volt a körülmények szerencsés összejátszásának, melyről maga számol be egy 1862. április másodikáról keltezett levelében: „Néhány hónapok óta mellékes időmet elfoglalta azon »Székely Népköltési Gyűjteményem szerkesztése, a melyre már 18[sic!] éve készülök, mindenkor folytatván a gyűjtést és mások általi gyűjtetést. Többször szándékoztam volt kiadni, de részint csoportos bajaim miatt nem volt elég időm oly pepecslő munkának sajtó alá készítésére, részint nem tartottam elégségesnek még az anyagszert, s ide járult az is, hogy kiadó nem igen ajánlkozott, a kitől fáradtságimnak némi díjját várhattam. Szerencsémre gróf Mikó Imre ő exjának fülébe hatott gyűjteményem hire, s már harmadik éve zaklat untalan s buzdít a kiadásra, ígervén a nyomdai költségek előleges hordozását. A zaklatásoknak csak mostani hivatalba lépésem óta teheték eleget, hozzá kezdvén a sok anyagszer rendezéséhez, s annyira is haladtam már, hogy a mult héten szerencsésen sajtó alá adhatám, s elkezdődött a nyomtatás. A cím: *Székely Népköltési Gyűjtemény*. ^{1szőr} jőnek *Székely Népdalok*, balladák s *rokonművek*. a.) Udvarhelyszékiek. b.) Háromszékiek. c.) Maros székiek. d.) Aranyosszékiek. e.) Vegyesek Erdélyből, mind a menyiben lehet mindenik széeknek sajtóságaos nyelvjárása szerint. II. *Táncszók*. III. *Találos mesék*. IV. *Székely Népsajtóságok*, mint sajtóságaos szólásmódok, mondatok, példabeszédek, népszokások s ünnepelemek. Babonák st. V. *Mondák*, hagyományok. VI. *Népmesék*. VII. *Székely Tájszótár*. Nagy tarkasága lesz gyűjteményemben a székelységeeknek; a grófot, s különösen Gyulai Pált írónkat nagyon érdeklí gyűjteményem. A mint említém, a menyiben lehet mindent a nép nyelvén s mindenik széeknek sajtóságaos hangejtése szerint igyekszem adni [...]. Reméllem, hogy Augustus végére készen lehetünk,

mivel a gyűjtemény mintegy 30 tömötten nyomtatott ivre terjedvén, előbb nem lehet végezni.”¹

A nyomdai munkák elkezdése 1862 márciusának végén korántsem jelentette azt, hogy Kriza János a teljes kötet kész kéziratát adta volna át a nyomdának. Menet közben, ívenként készítette sajtó alá a *Vadrózsák* egyes fejezeteit, s e munkálatok során több vonatkozásban is módosítania kellett eredeti elképzelésén. Még nem kezdődött el a kötet nyomása, amikor segítségkérő levelet küld a gyűjtésbe egyik legkorábban bekapcsolódó munkatársának, Péterfi Sándornak: „Egy kis fáradságra kérném fel Tiszteletedet. A gróf Mikó Imre ő exja pártolásából odáig jutván, hogy elvégre sajtó alá adhassam még e hó 20^{án} Népköltési Gyűjtéseimet, miket Ön is becses adalékokkal gyarapított volt, még ujolagis felkérném egy kis fáradságra. Annyi időök óta elveim is változtak a kiállításra nézve, de a tudós világ követelése is mások. Most ugy kívánják, hogy minden vidéknek saját kiejtésével adjuk, a mit adunk: népdalt, népmesét, mondát, minden aprólékos játsziságot is. Arra kérném hát Tisztelt Barátomat, sziveskedjék nekem vagy egy népmesét, ugynevezett beszédet rapiálni [‘gyűjteni’] valamely elbeszélő után, a milyen mindig találkozik a nép között, és hogy legkisebb jele se legyen a leírásn annak, hogy a leíró ismeretes az irodalmi nyelvvel, csupan a nép nyelve legyen használva, tehát passívumok sat nélkül. [...] A Népdalok elől jövőn s egyéb félek[!], valami 5 vagy 6 czim alatt, legútoljára hagytam a *népmeséket*; nem bánom, akármennyit: bármely hosszuk legyenek, csak a népnyelvén, hogy kivált az igeidők, perfectumok imperfectumok hol használata is kitéssék, mi felett most sok vita van a magyar tudományos világban. – Egész május végéig, sőt junius 10^{is} lehetne idő, csak lehetne Barátomnak is egy kis ideje, s aztán még kérdés: kaphat é azon vidékben olyas embert. minél költőibb és tündéribb, természetesen annál jobb. – Állatmesék is jók lennének. Ugy a’ helyekhez, személyekhez, várromokhoz, eseményekhez kötött mondák, csodás regényes beszélyek, babonásságot sat.”²

Amint az idézett levélből is kitűnik, a nyelvjárási sajátosságok feltüntetésének gondja mellett Kriza Jánosnak egyéb problémái is adódtak a *Vadrózsák* szerkesztésének folyamán: lépten-nyomon azt kellett tapasztalnia, hogy bármennyire gazdag készlet áll rendelkezésére, adatai sokszor hiányosak, kiegészítő információkra van szüksége. Az 1862-ből fennmaradt levele-

¹ SZAKÁL ANNA 2012: *Kriza János Nagyajtai Kovács Istvánhoz. Kolozsvár, 1862. április 2.* – Szakál Anna megjelenés előtt álló könyvének adataira a levél írójának és címzettjének nevével és a levél keltezésével hivatkozunk, mivel azok alapján lapszámozástól függetlenül bármikor előkereshetők lesznek a levelek a hamarosan megjelenő kötetben. A továbbiakban, ha más hivatkozás nincs, a fenti módon (dült betűs szedéssel), a levél írójának és címzettjének nevével és a levél keltezésével) mindig a Szakál Anna kötetéből átvett adatokra hivatkozunk.

² *Kriza János Péterfi Sándorhoz. Kolozsvár, 1862. március 9.*

zése is azt bizonyítja, hogy sűrűn fordult gyűjtőársaihoz, hogy pontosítást vagy újabb adatokat kérjen/kapjon azokhoz a fejezetekhez, amelyeket hiányosnak, nem kellően dokumentáltak érzett.

De miközben kiegészítő gyűjtésekre kérte munkatársait, hamarosan arra is rá kellett döbbsennie, hogy az összegyűjtött folklórananyag közlésére korántsem lesz elég egyetlen kötet. Egy hónappal a nyomdai munkák megkezdése után Kriza János már arra célzott egyik levelében, hogy amit szerkeszt, az csak a *Vadrózsák* első kötete: „jelenleg nagyterü irodalmi vállalathoz fogtam – nyomtatni kezdtem „Székely Népköltési Gyűjtemény” című művem, a mire több év óta gyűjtök – mindössze 30 iv az első kötet (kiemelés tőlem: O. K.). [...] 10 iv ki van már nyomva. Szeptemberre lesz készen.”³

Ha április végén az első kötet emlegetésével Kriza még csak célzott arra, hogy folytatása is lehet *Székely Népköltési Gyűjteményének*, július elejére egyértelművé vált, hogy mindaz a folklórananyag, ami évtizedek alatt felhalmozódott nála, s ami továbbra is folyamatosan gyarapodott, nem fér bele a szerkesztés alatt lévő kötetbe, óhatatlanul szükség lesz egy második, s talán még egy harmadik kötetre is. A kiadás nehézségei, a szerkesztés ezernyi gondja-baja azonban arra is figyelmeztették Krizát, hogy a *Vadrózsák* folytatását aligha veheti bizonyosságnak. Kétségeiről és bizakodó tervezgetéséről legelőször Gyulai Pálnak számolt be: „Csaknem 20 egész ivet töltének bé a sok mindenféle Népdalok s rokonneműek – írja 1862. július 11-ről keltezett levelében. – A *Vegyesek* közt most az *Irókéi* nyomatnak s vannak szedőben. Pótolékul teszek még vagy 3 darab ujonnan kapottat Udvarhelyszékből – a *Siménfali* ballada egy igen fiatal szolgáléányzó, a régi Madonnaszerű tiszteletre méltó balladák mellett; de mégis közlöm mint mutatványát a nép kimerülhetetlen dalbőségének – s közlöm legeslegvégül! Kőmives Kelemennét, ami aztán termésaranyféle – csak tegnap – éppen a 12^{ik} óráb[an] érkezett meg, alig tudtam vagy érkeztem még megizlelni is, mert hosszaeska darab – annyit mondhatok, hogy az ilyneműek legjobbjai közé tartozik.⁴ Mindenesetre közlenem kellett ezen első kötetben – folytatja Kriza –, mert ki tudja, lesz é és mikor! egy második kötet. Én részemről arra könnyebben elkészülhetnek: mert hej! sok sanyaru tanuláson mentem keresztül az első kötet nyomása alatt. [...] s ha az első prédikállás valamenyiben sikerülhet, sok minden hiányai mellett, a második kötetre a

³ Kriza János *Simén Domokoshoz. Kolozsvár, 1862. április 30.*

⁴ A *Siménfali balladaként* emlegetett *Mónár Mózsi k . . . huszár és Kőmives Kelemenné* csak a balladákat és dalokat tartalmazó fejezetek után, a *Pótlék az udvarhelyszékiekhez* című kiegészítésben kapott helyet a *Vadrózsákban*: az előbbi a 318–319. lapon (588. sz.), *Kőmives Kelemenné* pedig a 314–317. lapon 584. sorszám alatt. Az emlegetett harmadik darab a *Budai Ilona* lehetett, mely ugyancsak a *Pótlékban* kapott helyet.

jövő évb[en] készen leszek: van is készletem még anyi hogy egy 40 ives kötetet kiállíthatas a nélkül, hogy a Tiboldi meséiből csak egyet is felvennék, a melyek aztán egy harmadik kötetre maradnának fenn.”⁵

Kriza János érvelése a második kötet szükségességéről – úgy látszik – maradéktalanul meggyőzte Gyulai Pált, mert *Két ó-székely ballada* című, a *Vadrózsák*at „beharangozó” nagy tanulmányában már eldöntött tényként beszél arról, hogy az első kötetet hamarosan egy második fogja követni. „A gyűjtemény első kötete, mely mintegy 30-35 nyomott ivet tesz e folyó évi martius elején már sajtó alá ment, s az ősz folytán alkalmasint meg fog jelenni – olvashatjuk a tanulmány bevezető részében. – Az első kötetet egy második fogja követni, mely leginkább népmeséket tartalmaz.”⁶

A nyári és őszi hónapokban, valahányszor Kriza János szót ejtett a *Vadrózsák* nyomásának mozzanatairól, mindig szóba hozta azt is, hogy elengedhetetlenül szükségessé válik legalább még egy kötetnek a kiadása. Rendszerint mennyiségi adatokat sorakoztatott fel érvelésében, bizonyos műfajcsoportok kiszorulását emlegette, de ahogy közeledtek a *Vadrózsák* munkálatai a befejezéshez, egyre inkább az is hangsúlyossá vált, hogy a feltorlódott régi anyag mellett újabb gyűjtések is a második kötet kiadását teszik szükségessé. 1862. augusztus 12-én így ír Gyulainak: „Készleteim nagysokasága mulhatlanul szükségessé teszi egy II^{ik} kötet kiadását. Csak a népsajátságok, különösen sajtóságos szólásmódok megérdemelnék azt, hát a Népmesék? De lesznek, ha kevés számmal, Népdalaink a II^{ik}ban is, egypár Kádár Kata-féle balladára is van kilátásunk; egynek a szép sárga farka mint egy tarka madaré mármár a markomba is van, s mind azon imádkozom az egyházi liturgia mellett, hogy a jó békeség mellett adjon az öreg Isten vajegy öreg balladát is, támassa fel az ő elrejtett vagy eltemetett Szentjeit: mert olyanoknak nézem ezeket, s megannyi óriásoknak, a kiknek léteztéről nem is álmodtunk volna s ecce! egyegy példányjok még existál az országunk egyegy szurdokában.”⁷

Október 29-én újból szóvá tette a második kötet kiadásának szükségességét: „készletem még erőssen sok maradt a második kötetre, a melynek csak azért is meg kell lenni, mert Gyulai ur már megemlítette – Van *Népmesém* valami 60 vagy 70^{em}, melyek közt ugyan sok variánsa van már megjelent népmeséknek, de azért adni fogjuk ugy-e bár? Most is adok néhány

⁵ Kriza János Gyulai Pálhoz. *Kolozsvár, 1862. július 11.* – A levélrészlet korábbi közlése: *MNGY* XII. 1911: 380–381. – Tekintettel arra, hogy az *MNGY*-ben Sebestyén Gyula több helyen is téves olvasattal hozta nyilvánosságra Kriza János leveleit, idézeteinket a továbbiakban egységesen Szakál Anna kéziratából vesszük át, de utalunk – a teljes terjedelmükben közölt levelek esetében – a korábbi közlésre is.

⁶ GYULAI PÁL 1862: 177.

⁷ Kriza János Gyulai Pálhoz. *Kolozsvár, 1862. augusztus 12.* – Ua. in *MNGY* XII. 1911: 385.

ily variánst, még Arany Lászlóéna is két variánsát adom. Van *Sajátságos* szólalom, Közmondatom 5 ivre való. Hát még mennyi Táncszó! s mit vétettek a mondák, *adomák, babonák, s a székely asszonyok áomlátásai?* Hát még a *Népdalok, balladák*, miket már ígéletben bírok még Csiki katolikus papoktól es!⁸

November elején Kriza János jelzi Gyulainak, hogy a *Vadrózsák* alighanem csak újvire készül el, mert „teméntelen sok” baja van a „beszédék” (vagyis a mesék) javításával. S miközben beszámol arról a sok vesződségről, amivel a nyelvjárási szövegek nyomtatása jár (a nyomdászlegények szőknek meg a sok zaklatás elől), gondolatai már a második kötet szerkesztésén járnak: „A gyűjtést lassanként most is folytatom. A legszebb mesék mentek az első kötetbe, mert ezt minél érdekesebbé s többoldaluvá akartam tenni. A háromszéki nyelvjárás nemde olyan mézédésen foly, e teszi kedves olvasmánnyá s élvezhetővé még azokat is, a miknek variánsait Arany Laczi s mások adták már. Az ily variánsokat ugy é adhatjuk ezután is: mert csakugyan sok legalább a részletekben való eltérés. [...] Lessz még új balladánk is vagy 3 a II^{ik} kötetbe. Ígérték, de nem adják addig át, míg visitatioba nem menyek[!]. Tehát menyek marcius körül.”⁹

Gyulait különben nem kellett Krizának különösebben győzködni. A második kötetet Gyulai Pál is elengedhetetlenül szükségesnek tartotta. A korábban ország-világ szemé láttára nyilvánosságra hozott véleményét magánlevelezésében is megfogalmazta, s talán az sem véletlen, hogy éppen a *Vadrózsák* kiadását támogató Mikó Imrének címzett levelében. „Hát Kriza mit csinál? Meg fog-e jelenni könyve a jövő év elejére? – kérdezi Mikó Imrétől 1862. november 9-én, majd így folytatja: Közlebbéről kaptam tőle levelet, s egyszersmind megküldötte nekem a 20–28^{ig} terjedő íveket. Kár, hogy nem közöl több mesét, ugy látszik, hogy a dalok kissé háttérbe szoritották a meseket. Okvetlen egy második kötet is szükseges lesz. Hiszen az elsőben alig lesz 30-40 mese, pedig neki több van két száznál is.”¹⁰ Mindezekhez annyi hozzáfűznivalónk van, hogy Gyulai Pál ekkor még nem tudta – nem tudhatta – hogy a *Vadrózsák* első kötetébe végül is csupán húsz mese fért be.

De nemcsak a mesék többségét kellett kihagynia Krizának; meg kellett csonkítania a gyűjtemény több fejezetét is: le kellett mondania, például, babonagyűjteménye közzétételéről, a népszokásleírások közzléséről, alaposan csökkentenie kellett a közmondások, szólások, táncszók számát, s a tervezett monda-fejezetet teljesen kihagyta. A kényszerűségből kiszorult hatal-

⁸ Kriza János Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1862. október 29. – Ua. in MNGY XII. 1911: 392.

⁹ Kriza János Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1862. november 7. – Ua. in MNGY XII. 1911: 397–398.

¹⁰ Gyulai Pál Mikó Imréhez. Pest, 1862. november 9.

mas anyagra gondolva kéri Gyulait 1862. november 19-i levelében, hogy járjon közbe Mikó Imrénél a *Vadrózsák* második kötete érdekében: „Gr. Mikó ő exja Pesten mulatván néhány napig, úgyhiszem, lesszalkalma T. Barátomnak vele találkozni. Ha már méltónak találják e gyűjteménynek folytatását, tán nem lenne rossz a Grófot ambitionálni arra, hogy tovább is pártfogolja s előmozdítsa annak kiadását – akkor már a jövő évben neki kezdenék a nyomtatáshoz. Valami 60^{is} való lessz közölhető még,¹¹ a miket már is kezdettem revideáltatni, hogy aztán annál könnyebben praeparálhassam a kiállításra. Ujak iránt is tettem már intézkedést; s kaptam ígéretet – Továbbá a *Népmesék* tulnyomósága mellett lenne még *Sajátságos szólásmod*, közmondat valami 8 ivre való. Népdal-féle is 2- vagy 3 ivnyi, s meglehet több is. Aztán a népsajátságok többi része: ünnepélyek, népszokások, adomák a javából, s *mondák*, ughyogy egykor még 3^{ik} kötetre is maradna fenn néhány maroknyi morzsalék. – S a második kötetet aztán talán nem is kellene mind tájzolással adni, csak közbeközbe egyegy darabot, megtartva csakugyan a székelyes izt és formát. De erről máskor bővebben.”¹²

A november 19-i levél nemcsak az első kötetből kiszorult rengeteg folklórányagról ad tételesen számot, de arról is tájékoztat, hogy 1862 folyamán milyen gyors ütemben gyarapodott Kriza János gyűjteménye új adatokkal: augusztus 12-én még úgy nyilatkozott hogy „lesznek, ha kevés számmal, Népdalaink a II^{ik}ban is, egypár Kádár Kata-féle balladára is van kilátásunk”, s három hónap múlva már arról számolhatott be, hogy a népdal-félék két-három ívet vagy még ennél is többet töltenének meg a leendő második kötetben. A közmondások száma is jelentősen növekedhetett, mert korábban ötívnvi mennyiségről beszélt, november 19-én már „valami 8 ivre való” „közmondatot” emleget.

Annak ellenére, hogy a készleten lévő folklórányag mennyiségére vonatkozó Kriza-nyilatkozatokat ismeri a szakirodalom, a *Vadrózsák* második, sőt harmadik kötetének sürgető emlegetését – úgy tűnik – kételkedéssel fogadta, túlzónak ítélte még a Kriza munkásságát részletekbe menő alapossággal feltáró Faragó József is. Fenntartást, némi kételyt sugallnak alábbi sorai: „A megírás sorrendjében idézett levelekből láthatni, hogy Kriza – miközben ki sem látszott az első kötet végső szerkesztési és nyomdai munkálataiból – rövid néhány hónap alatt nemcsak hogy belelovalta magát a második kötet tervébe, hanem annak tartalmi beosztása, és [...] nyelvi

¹¹ Valami 60^{is} való lessz közölhető még: Kriza itt a második kötetbe szánt népmesékről beszél, a levélben korábban a *Vadrózsák* népmeséinek közlésével kapcsolatos gondjait osztotta meg Gyulaival. Ott mondja el azt is, hogy végül 20 mesét fog tartalmazni a *Vadrózsák* első kötete.

¹² Kriza János Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1862. november 19. – Ua. in MNGY XII. 1911: 394–395.

módszere is állandóan foglalkoztatta, sőt az új kötet érdekében újabb gyűjtésekhez fogott.”¹³ Faragó József meglátása szerint tehát Kriza „belelovalta magát” egy elképzelt második kötet ábrándjába, s ennek érdekében újabb gyűjtéseket kezdeményezett. Ezzel szemben a valóság az, hogy amint haladt előre a *Vadrózsák* első kötetének szerkesztésével, egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy nem tudja valóra váltani a kötet eredeti tervének megfelelően a műfajok arányos reprezentációját: a „balladák, dalok és rokonneműek” fejezetébe mindent felvett a készleten lévő anyagból, ami azzal a következménnyel járt, hogy a kötetnek több mint felét (majdnem 20 ívet) ezek foglalták el. A fennmaradó 17 ívbe kellett aztán belezsúfolnia valamennyi további folklórműfajt. Utólag már nem tudott változtatni az arányokon, hiszen menet közben készítette sajtó alá a szövegeket, s azonnal nyomdába is adta a megszerkesztett részeket. Ennek következtében mást nem tehetett, mint hogy lefaragjon a többi műfaj mennyiségéből, kevesebbet tegyen közzé, mint amennyi szöveg a rendelkezésére állott. Ezért van az, hogy a második kötetéről szólva balladákról, dalokról nem beszél (vagy csak úgy, hogy reménye van újabb szövegek esetleges beszerzésére), viszont annál többet a népi prózáról, hiedelemvilágról, az ünnepek-szokások folklórhagyományairól. Krizának nem kellett belelovalnia magát egy második kötet elképzelésébe, nagyon is reális tények alapján látta szükségesnek a *Vadrózsák* további kötetének/köteteinek megjelentetését.

Ami pedig az újabb gyűjtés megindítását illeti, megítélésünk szerint összetettebb a kérdés, mint ahogy azt Faragó József Krizának egy 1862. október 19-i levele¹⁴ idézésével láttatja. Abban a levélben Kriza valóban a második kötetre gondolva kérte Péterfi Sándor további közreműködését, mikor így írt: „Gyűjteményem mintegy 36 ívre menend – ujjévelőtt alig lessz készen. Egpéldányiát legott elküldöm Önnek. Arra kérném Önt egyéb bizalmas érzelemmel, hogy a téli időszakban az emberek inkább lévén földél alatt, kezdje észlelni kórében a népi élet jelenségeit, a mennyiben lehet s érkezik, hátha ott is lehet még legalább romjaiban valamely ballada forma ének, vagy mesés történet versekben vagy prózában, vagy valamely különösebb népmese, tündér rege, vagy bárminő nyilatkozata a népies érzés és gondolkozásnak, bármi hagyományszerű munka a nép öntudatában megakadva s ápolva. Ha érkeznék leirni valamely ilyen szerű népmesét vagy mondát, kérném, hogy a legnépiesebb modorban, egyszerűen, az irodalmi szóknak, kifejezéseknek minden kikerülésével sziveskedjék leirni, ha lehet, szóról szóra az elbeszélő után is. S hogy az elbeszélőt annál inkább megnyerhessük, én egyegy népmesét – egy ivre terjedőt – 2 osztrák forinttal

¹³ FARAGÓ József 1971a: 153.

¹⁴ Faragó József tévesen október 9-ről datálja a levelet.

honorálandók, annál több kedve lesz tudom az elbeszélőnek, kivált szegény embernek. Akarom ilyenformán megtudni, hogy minden vidékben minő népmesék vannak folyamatban, életben, mennyire vannak rokonságban, családi hasonlóságban más vidékiekkel, kivált magyarhoniakkal – Erre mondom, csak úgy kérem, ha érkezik, és a mi főkellék, ha lesz valami efféle kincse az ottani népszellemnek. Ha ismerősei között is valakit erre megbizna, a mondott hozzáadásom s ígéretem mellett, jó lenne – nem tudom egyébiránt lenne-e ilyes megbízható egyén körében. – Egész kérésem szóval: csak annyiban összpontosul, hogy ha történetből veszen észre valamely figyelemre méltót a népi elme kincstárában, azt a mint találja a maga szűzies együgyűségében sziveskedjék Ön lejegyezni, ha csak egy jó mondat vagy szólásmód is. Le leszek kötelezve bármely csekélység által is – így sok helyről gyülcend bé mégis valami az én Gyűjteményem II^{ik} kötetébe, mely majd a jövő nyáron menend sajtó alá, addig tehát lesz időnk még e felett beszégetni.”¹⁵

A levél, kiszakítva Kriza János 1862-es levelezésének egészéből, valóban azt a látszatot kelti, hogy Kriza a *Vadrózsák* első kötetének végéhez közeledve nekilátott a második kötet anyagának összegyűjtéséhez. Ez azonban korántsem volt így. Magunk is idéztük Kriza Jánosnak egy március 9-ről keltezett levelét, melyben kiegészítő gyűjtésre kéri Péterfi Sándort, hogy a megváltozott elvárásoknak megfelelően tudja kiállítani a *Vadrózsák* első kötetének szövegeit. És Péterfi Sándor nem az egyetlen, akitől Kriza újabb adatokat kért és feltehetően kapott is. Az 1862 tavaszáról-nyaráról fennmaradt Kriza-levelezésben számos utalás található arra nézve, hogy a *Vadrózsák* szerkesztése idején Kriza mozgósította gyűjtőhálózata tagjait, sőt, olyanokat is, akik addig nem tartoztak közvetlenül munkatársai közé (Tiboldi István), illetve nem folklórgyűjtőként tartottak kapcsolatot Krizával (Nagyajtai Kovács István). A levelek alapján nem tudjuk felmérni, hogy kitől, mit és milyen mennyiségű – minőségű – műfajú anyagot kapott Kriza. Arra is csak következtethetünk, hogy mit és mennyit tudott hasznosítani ezekből: a verses népköltészet darabjai nyár elején túl már nem kerülhettek be a *Vadrózsák* első kötetébe, hiszen akkorra már ez a része a kötetnek készen volt, a népi próza darabjait pedig helyszűke miatt kellett várólistára állítania, hiszen mesék, adomák, babonák, közmondások tekintetében a bőség zavarával küzdött, illetve a mesék átírásának gondjával-bajával. Mindebből tehát azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az 1862-ben megélénkülő gyűjtőmozgalom – jóllehet az első kötet érdekében bontakozott ki – tulajdonképpen az akkor már egyre határozottabban körvonalazódó második kötetnek az anyagát gazdagította, melynek sajtó alá menését 1863

¹⁵ Kriza János Péterfi Sándorhoz. Kolozsvár, 1862. október 19.

nyarára prognosztizálta Kriza. Eltökélttségét és elkötelezettségét az is jelzi, hogy 1862 decemberében – tehát még mindig az első kötet munkálatainak idején – Kriza közlés céljából mutatványokat kezdett küldeni Gyulai Pálnak – a második kötet anyagából. „A balladákat küldöm – olvashatjuk az 1862. december 9-ről keltezett levelében – , még pedig 2 épet, mint mutatványokat a »Vadrózsák sajtó alá menendő 2^{ik} kötetéből. Akár a Részvét könyvében jelenjenek meg mind, akár maradjon belőlök a Koszoruba is, ezt Gyulai Urékra bízom. Nemde rokonok ezek a többivel, szintolyan régi székely ármálista nemesek. Magam is csudálkozom, hogy kaphatunk vagy egyet még, annyira rejtekszerető lények e ritka madarak.”¹⁶A két ballada *Betlen Anna* és *Fogarasi István* volt. Az elsőt Arany János 1863-ban induló új lapja, a *Koszorú* hozta a január 11-i második számában,¹⁷a *Fogarasi István* pedig a Gyulai által szerkesztett *Részvét könyvében* jelent meg.¹⁸ Így történhetett meg az a kultúrtörténeti kuriózum, hogy a pesti olvasóközönség hamarabb olvashatta az első mutatványt a *Vadrózsák* második kötetéből, mint magát a *Vadrózsákat*.¹⁹

2. Küzdelem a második kötetért

Az 1863-as és 1864-es esztendő furcsa kettősségben telt el: egyrészt a *Vadrózsák* fogadtatásának hullámverései, a Vadrózsapör s a kiadás nyomán felszjő anyagi gondok kötötték le Kriza János figyelmét,²⁰ másrészt a *Vadrózsák* szerkesztésétől, sajtó alá rendezésétől megszabadult Kriza újult erővel látott neki a második kötet előkészítésének. Eleinte úgy hitte, hogy 1863 nyarán már sajtó alá adhatja a *Vadrózsák* második kötetét. Azonban, ahogy teltek a hetek-hónapok, egyre távolodott a kiadás időpontja. Péterfi Sándorhoz írt az évi három levele tanúskodik arról, hogy milyen szívós akarással készült Kriza a második kötet megjelentetésére, és miként kényszerült egyre távolabbi időpontot megjelölni a nyomás megkezdésének idejéül. Idézünk a január 4-i leveléből: „A Vadrózsáim egy hét alatt kijőnek sajtó alól s valami alkalom utján elküldöm Önnekis tiszteleti példányát. Ha mit gyűjtögethet a népeletből, bármi legyen az, jó lessz vállalkozásomra nézve, a melyet jövő Septemberben legalább sajtó alá adandók – a népmesék mel-

¹⁶ Kriza János Gyulai Pálhoz. *Kolozsvár, 1862. december 9.* Ua. in *MNGY* XII. 1911: 401.

¹⁷ L. KRIZA János 1863a.

¹⁸ L. KRIZA János 1863c.

¹⁹ A *Vadrózsák* első példányait 1863. január 13-án postázták Pestre: – „Steintől mai napon 40 darab Vadrózsá indult el postán Gaibel[!] könyvárus számára – ezt azért irom, hogy a Koszoruba lehet már hirdetni, hogy kapható és melyik könyvárusnál” – értesítette Gyulait Kriza János. (L. Kriza János Gyulai Pálhoz. *Kolozsvár, 1863. január 13.*)

²⁰ L. erről bővebben FARAGÓ József 1971a: 137–152.

lett a mondákra, vagy helyek és személyek körül csoportosuló regékre teszem figyelmessé, s amit népszokásokról találhat, kivált ha mi a székely po-gány korra is vona[tkozh]atnék ha hajsza[?] vonásban is satb.”²¹ Fél év múlva már arról ír, hogy „A Vadrózsáim második kötete kiadására ujév előtt nem gondolhatok”,²² novemberben pedig ismét egy későbbi időpontot jelöl meg, ameddig Péterfi újabb gyűjtéseit beküldheti a második kötet számára: „Ha Vadrózsáim második kötetébe jövő husvét feleig valamit, kivált népmese, balladafélét mellesleg kaphatna, megköszönném. Csak mellesleg mondám, ha telik vagy egy pillanatja az affélére is fordítani fontosbak által igénybe vett figyelmét.”²³

A következő évben határidőket már nem emleget, viszont többször szót ejt személyes gyűjtőmunkájáról, melyre egyházi vizitációs körútjai vagy fürdőhelyek látogatása során kerített alkalmat. 1863 decemberében elő-re jelzi Gyulai Pálnak, hogy „a jövő februárban egy pár hetet az én ked-ves Kereszturfiszékemben fogok eltölteni, s vállalatomra nézve is ez időt hasznosítani – tán nyílik még tavasz a »Vadrózsák« második kötetének is. A »napok gonoszok« ugyan jelenleg irodalmi tekintetben is, de nem szüntünk meg remélni még mindig”.²⁴ A következő év májusában ismét Gyulai Pál-nak írja: „Most hogy egészségem ügyén is segélhessek, egyházi látogatásra megyek ki vagy három hétre az udvarhelyszéki környékbe, s reméllem hogy egyuttal irodalmi vállalatunknak javára is tehetek valamicskét. Különösen vágyom kézhez keríteni Barcsai ballada variánsát, melyről azt hittem, hogy többé nem lesz található a nép ajkán.”²⁵ Ugyanabban a levélben újól-g szó-vá teszi a második kötet ügyét is: „Isten tudja, mikor lesz módom kiadni a »Vadrózsák« másik kötetét, melynek anyagszerei csaknem mind készen állanak; de rendkívül kevés példány költ az első kötetből, alig több kétszáz példánynál, még csak fele árát sem voltam kifizetni képes a nyomdai költségeknek; mert a mit nagylelkű Uramtól kaptam, azzal másnemű adóssági-mat fizettem volt ki.”²⁶

1864 nyarán-őszén ismételten gyűjtési terveiről, illetve gyűjtési eredmé-nyeiről olvashatunk Gyulai Pálnak címzett leveleiben. Július közepén arról tájékoztatja Gyulait, hogy „én éppen indulok bé a székely földre, leginkább egészségi tekintetből – a korondi fürdön leszek néhány hétig s a környékben is megfordulok – gondom lesz arra, hogy valami effélének²⁷ nyomára akad-

²¹ Kriza János Péterfi Sándorhoz. Kolozsvár, 1863. január 4.

²² Kriza János Péterfi Sándorhoz. Kolozsvár, 1863. június 27.

²³ Kriza János Péterfi Sándorhoz. Kolozsvár, 1863. november 13.

²⁴ Kriza János Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1863. december 19. Ua. in MNGY XII. 1911: 410–411.

²⁵ Kriza János Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1864. május 26. Ua. in MNGY XII. 1911: 412. – Faragó József a levél keltezését tévesen 1864. május 6-nak írja. L. FARAGÓ József 1971a: 154.

²⁶ Uo. – Ua. in MNGY XII. 1911: 414.

²⁷ Kriza itt a levélhez csatolt *Szilágyi és Hagymási* balladára utal.

jak, hogy tetteleg czáfalgathassuk a román nagyravágyást.”²⁸ 1864. október 4-i levelében pedig arról ír, hogy „Már ötödik hava, hogy mind nagyon el voltam foglalva ekklezsiáink látogatásával. [...] A nyáron sokat járván a székelly földön egyházi látogatáskép, egy kevés vadrózsafélét gyűjtöttem, miből küldeni fogok a Koszoruba, mihelyt egy kicsit kifeselhetem a sok ügybajból.”²⁹ A levelet ezúttal is a *Vadrózsák* második kötetének gondolatával zárja: „A »Vadrózsák« II^{ik} kötetét kész vagyok bármikor kiadni, hogyha egy kissé biztosíthatom a rá teendő költségek – a nyomtatásiak – megnyerését. Az 1^{ik} kötetből igen kevés példány kelt el. A II^{ik} kötetet csak 800 példányban nyomtatnám, 30 ivet 2 fton. – De erről még bővebben.”³⁰

1865-ben valóban többször és bővebben kerül szóba a *Vadrózsák* második kötete. Ebben az évben azonban nem Gyulai Pállal osztja meg a második kötetrel kapcsolatos gondját-baját, hanem régi és legkitartóbb munkatársához fordul több rendben is, hogy kiegészítő gyűjtéseket kérjen a második kötet számára. Teszi mindezt annak felcsillanó reményében, hogy a Magyar Tudományos Akadémia a második kötet kiadásának támogatását helyezte kilátásba.³¹

1865. március 2-án még csupán annyit ír Péterfinek, hogy „Csak alkalmilag akartam emlékeztetni, hogy majd karácson felé szándékozván Vadrózsáim II^{ik} kötetét sajtó alá adni, ha valami belé való esze vagy keze ügyébe talál esni, jegyezze fel hogy ne vesszen el. Sok mindenfélét magába foglalhatni.”³² Május elején aztán bővebben is tájékoztatja Péterfi Sándort afelől, hogy miért is sürgeti az újabb gyűjtést: „Én reményt kaptam nagy nyelvész Fogarasitól, hogy az Akadémia segíni fogja Vadrózsáim II^{ik} kötetének kiadását a jövő évben, azért ez évet még mind a szerkesztésnek, s gyűjtésnek fogom szentelni, hogy minél választékosabb gyűjtéket adhasak a közönségnek. Csak anyi a célom, hogy a nyomdai költségek fedezve lehessenek, hozzászámítva, hogy talán 200 példány el fog kelni mint az első kötetből, a melyből majd semmi jövedelmem sem vala, jöllehet gróf Mikó Ő exja segéltette bizonyos mérvben a nyomdát. Hiába, a nagyközönség inkább

²⁸ Kriza János levele Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1864. július 17. Autográf levél a MTA Könyvtára Kézirattárában. Jelzete: Ms 4751/110. A levélhez csatolt ballada uo. Jelzete: Ms 4751/111. Közölve mindkettő: OLOSZ Katalin 2009: 217, 222–223, illetve 238–241 (fakszimile). – Ua. SZAKÁL Anna 2012: *Kriza János Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1864. július 17. – Cáfalgathassuk a román nagyravágyást: a Vadrózsapörre és Iulian Grozescu támadására célozott itt Kriza.*

²⁹ *Kriza János Gyulai Pálhoz. Abrudbánya, 1864. október 4.* – Ua. in MNGY XII. 1911: 415.

³⁰ Uo. – Ua. MNGY XII. 1911: 416.

³¹ Az Akadémia úgy próbált mozdítani az ügyön, hogy a *Vadrózsák*ból hatvan példányt vásárolt külföldi és magyar tudósoknak való ajándékozás céljából. Kriza pedig újból előfizetési felhívásra gondolt, hogy a második kötet nyomdaköltségeit legalább részben biztosíthassa. L. FARAGÓ József 1971a: 98.

³² *Kriza János Péterfi Sándorhoz. Kolozsvár, 1865. március 2.*

regényt olvas és vásárol – csupán a litteratus emberek veszik inkább az ilyserű dolgokat, de a jelen pénzsűk korban azok közül is nagyon kevés.”³³

A második kötet kiadásának reménye lázba hozta Krizát: leveleiben – tanácsokat adva mind a gyűjtés tárgykörére, mind módszerére nézve – újabb gyűjtésre kéri Péterfi Sándort. „Ha [...] egykis munkaszünetje leend, kérem Önt az én nádparipámnak, a népies dolgok szerelmének, nyújtson egykis táplálót. Oly figyelmező, észlelő szellem, mint az Öné, tudni fog ott fölfedezni a népéletből olyast, a mi az én Gyűjteménybe[!], főleg ha beszédek, népmeséket irand össze, bármi pongyolán, csak minél népiesebben, az örömem nagyra nevelendi; mert népdalt, éneket nem oly könnyű szerezni — Egyébíránt az ilyek is, ha valahol nyomára találand, jők lesznek. Az ugynevezett *mondák* is szükségesek lennének — oly elbeszélések, menyiben lehet, nem nagyon hosszúk, a melyek valamely névhez, vagy helyhez kötött eseményeket beszélnek el, miknek alapjuk legtöbbször valódi lett dolog, legalább valószerű. Tájszók ha kerülnének elé, azokat is kérem feljegyezni, vagy egy nevet reitő példabeszédnek is magyaráztatja, milyen: p. o. Másról beszél Bodóné, ha a bor árát kéri — vagy Baj van Köpeczen sat.”³⁴

Május végén újabb levélben buzdítja Péterfit gyűjtésre, egyúttal a népelet újabb jelenségeinek megfigyelésére és feljegyzésére kéri: „Vadrózsáim iránti érdeklődését köszönöm. Időt engedek, hogy egész kénye szerint tehesse alkalom szerénti gyűjtéseit, egyéb dolgaiban való hátramaradása nélkül. Egyre kérném Péterfi urat, hogy igyekeznék a szók hangkiejtésére figyelemmel lenni, hogy éppen úgy legyenek az ajkáról visszaadva, mint a photographiában az embernek még esetleges vonásai, félrepillantásai is. Szeretném, ha jegyzésbe tenné, hogy miben különbözik az ottani beszéd, kiejtés teszem a kereszturiszékítől vagy erdővidékítől? Atalában[!] a feltűnő sajátságokról tegye papirra alkalom szerénti megjegyzéseit, figyeléseit, egész jövő martiusig lehet e figyelő jegyző munkát folytatni — Mert az a célunk, hogy minden vidéknek, s ha szükség helységnek is hang és beszédbeli sajátságait leirjuk, ha lehet apró értekezésekben is. — Egyáltalán[!] az irodalmi szókat, szórákásokat kerülni kell, a legkisebb árnyalatig a nép esze és szájjárását kell utánozni. Azért ha nem éppen szabatos is a beszéd, nem hiba. — A ritkább *tájszókat* is kérem feljegyezni — a szólásformákat, példabeszédeket, gyermekbeszédet, vagy kisgyerkek[!] gyűgyögését is, szóval, a mit csak népiesnek nevezhetni. A *mese talányok* természetesen nagyon üdvözöltek — s a népmesék, kivált a ritkább félék, vagy bárminők, csak legyen egykis érdekesség bennök. A kisértetiesek is jők. — Hát egyegy helyhez, várhoz, romhoz, személyhez kötött *monda* nem lenne é található? Jaj

³³ Kriza János Péterfi Sándorhoz. Kolozsvár, 1865. május 7.

³⁴ Uo.

ha fedezhetnék fel bár mi kevés vonást is, a mi a magyarok vagy székelyek előkorára emlékeztetne?”³⁵

A gyűjtés tárgykörének bővítése mellett az 1865. május 31-i levél arra is bizonyosság, hogy Kriza János földrajzi vonatkozásban is igyekezett tágítani gyűjtőterületét: szükségét látta nemcsak annak, hogy az első kötetből kimaradt Csíkszékot is bemutatthassa székely népköltési gyűjteményének második kötetében, de a Székelyfölddel határos vármegyei területek nyelvjárást, költészeti hagyományait is látni és láttatni szerette volna. Ezért fordul kérdéssel/kéréssel Péterfi Sándorhoz a levél további részében: „A közellévő ősmagyar lakók közt ha lenne valaki megbízható, világi vagy egyházi ember, a ki a nyelvről, kiejtésről, sajtáságokról, sőt azon helységek multjáról is tudna valamit összeszedni? Vajjon némely f. fejmegyei vagy kőhalmi falvak nem voltak-e székely töredékek? vagy régi kun vagy besenyő maradványok? – *miben különböznek nyelvjárásaik, hangejtéseik?* [...] De igen sokra is kérem; azonban csak alkalmilag értettem iparkodását ezekre is fordítani, inkább mellesleg. Jelenleg a *Csikiak* közül is sok jeles férfiú, papok tanárok ígérkeztek, hogy képviseltetni kívánják vidékeiket a Vadrózsáikban. Ama különfekvő tájakat szeretném Péterfi ur által is képviseltetni: mert a mint észleltem, finom érzéke van az efféle népköltési apróságok iránt is. Koronként is örömmel veendem küldeményeit. Csak a mint irtam, a népiesség gyökere, színe, illatja hassa át minden ízét, minden porcikáját a közleményeknek.”³⁶

Július elsejei levelében Kriza újabb megfigyelési-gyűjtési szempontokról és újabb földrajzi zónák bevonásának szükségességéről osztja meg gondolatait Péterfi Sándorral: „A népkölteményi gyűjtésre nézve irni kívántam, hogy egész jövő martiusig mind leend idő, azért csak egész kényelemmel a szerint tegye lépéseit, a mint legjobban jó, s a mit mikor legkönnyebben tehet. – Az olyas szent tárgyú népmeséket leginkább ohajtanám – s a miket említ, mind kettő ismeretlen előttem. Csak írja össze. Az afféle *mondákat* is csak jeyezze[!] fel nagy szorgalommal, a miknek legkisebb historiai ugy geographiai vonatkozása is van, – mind az olyast, mi kivált a székelyek ugy magyarok *pagány* korára emlékeztetne, vagy vetne valamely világosító sugárkát. Például, csak egy káromkodás is, mely elég ősi bűne a magyarnak, vethet egy kis fényt a régi vallásra, ha csakugyan igaz, hogy a székelyeknél divatban van ez a káromkodás: ... szidom, *a nap istenedet?* ugyan hallott é effélét s hol? hogy a *napját* hívják valakinek, azt tudom, de a másikat csak most hallám egy udvarhelyszéki paptól. – Az egyes ritka *szókat*, szó-lásformákat szintén kérem feljegyezni. – A datki szójárás ugyan különös

³⁵ Kriza János Péterfi Sándorhoz. Kolozsvár, 1865. május 31.

³⁶ Uo.

– egyébiránt az megvan általában a magyar nyelvben, hogy az alhangzók nagyon könnyen csapnak át a felhangba, s gyakran a felhangnak árnyéklatát modulusulását jelentik a fogalomnak: mint *fordul, ferdül*, cseveg, csavog, b. – Talán karácsoni s más ünnepnapra régi szokásos versek, sok helyt egész drámai előadásban divatoznak? – Majd a jövő télen vagy bármikor puhatoljaki. – Azokat a kőhalmi magyar falukat, legalább papjaik vagy valamely arra való embereik által tán ki lehetne zsákmányoltatni – én előre is honorálnám fáradságaikat példányok által a Vadrózsákból, csak írja meg nekem, ki lenne a kit lehetne felszólítani. A Zsombori pap már járult volt adalékkal. – A *Hétfaluba* lehetne valaki által felszólítást tenni, aki valamely pappal ott ismeretes. – De igen sokra is mentem; én csak elébeszéltem az ideált, ha abból egypár markocskával kapunk is, nyereség az irodalom ügyére nézve.”³⁷

A *Vadrózsák* készülők második kötetének híre – úgy tűnik – nem pusztán azokhoz jutott el, akikkel Kriza János korábban is munkatársi viszonyban állott: mint például az előbbieken többször emlegetett Péterfi Sándorhoz, akit több levélben is a gyűjtés folytatására és újabb szempontú gyűjtésekre kért, vagy Kiss Mihályhoz, akitől a székely nyelvjárások sajátosságainak pontosítását, illetve a ráolvasások, bájoló imádságok sajátos kifejezéseinek értelmezését remélte.³⁸ A hatvanas évek második felében a régi munkatársak mellett új, addig ismeretlen gyűjtők keresték meg Kriza Jánost azzal a szerény óhajjal, hogy a *Vadrózsák* második kötetének anyagához szeretnének gyűjtéseikkel hozzájárulni.

1866 júniusában Filep Elek dévai alügyész küldte be – ismeretlenül – gyűjteményét az alábbi sorok kíséretében: „A mennyire körülményeim engedték s gyenge tehetségem képesített, én is igyekeztem egy pár adalékkal járulni azon nagy munkához, mely, a mellett, hogy Főtisztelendőségedé, egyszersmind a nemzeté is. Nem sok ugyan az, a mit most beküldeni szerencsém van és tán Főtisztelendőséged előtt nem is új – mindazonáltal kérem e keveset is gyűjtői szívességgel fogadni.”³⁹ A rövid levél folytatásaként ugyanazon a lapon Filep Elek megkezdte *Székely népdalok* címen gyűjtése közlését,⁴⁰ de az első darab – egy betyárballada – töredékén kívül a gyűjtemény többi része ma nem található a levél társaságában. A hiányzó részt egy más jelzetten szereplő, négy oldalas, név nélküli és datálatlan kézirat-töredékben találtuk meg ugyancsak az *Etnológiai Archívumban*,⁴¹ mely a betyárballada befejező hat során kívül három szerelmi dalt⁴² és rövid

³⁷ Kriza János Péterfi Sándorhoz. Kolozsvár, 1865. július 1.

³⁸ Kiss Mihály Kriza Jánoshoz. Árkos, 1868. február 28.

³⁹ Filep Elek Kriza Jánoshoz. Déva, 1866. június 4.

⁴⁰ L. a kézirat források jegyzékében: Filep Elek 1866–1867–Ms: 1–2.

⁴¹ L. a kézirat források jegyzékében: EA 10512.

⁴² L. a 11–13. számú dalt.

népnyelvi adatgyűjtést tartalmaz. A szerény gyűjtemény Udvarhelyszékből, Aranyosszékből, Csíkből és Háromszékből hoz néhány adatot, melyek jelzik Filep Elek családi kötődéseinek földrajzi dimenzióit.⁴³

A küldeményt – válaszlevelének tanúsága szerint – Kriza János igazi „gyűjtői szívességgel” fogadta: „Nagyobb örömet semmi sem okozott nekem mostanság ez istenverte világban, mint a Tekintetes Urnak előzékeny részvéte az én szívem szenvedélyének – a népies élet egyszerű virágai gyűjtésének – ápolásában. Előbb az országgyűlések zaja, mely a nemzet figyelmét magára vonta, majd a világtörténelem merész sassainak szárnycsattogtatása volt az oka, hogy általános szózatot nem intéztem a közönséghez, a népköltészeti adalékok könnyebb módoni összegyűjtése végett. Annál kedvesebb nekem, ha egyesek, akiknek részvételére nem is gondoltam, pártolnak és segítenek engem a pepecselő hangyamunkában. Mind a népdalok, mind a tájszók használhatók lesznek – amazok igen jók, a nép hangján szólók, az utóbbiak közt is a nagyobb rész – néhányok már első kötetében a *Vadrózsáknak* megjelent volt, vagy az Akadémia Nagy Szótárában. Én nagy szorgalommal gyűjtöm most is a tájszókat, szólásmódokat. Már is csaknem akkora a gyűjteményem, mint az első kötet volt.”⁴⁴ – Eddig a pontig Kriza János levelét minden fenntartás nélkül tekinthetjük úgy, mint Filep Elek 1866. június 4-i levelére küldött választ. Van azonban a Kriza-levelnek egy olyan további passzusa, ami arra enged következtetni, hogy ha kölcsönös levélváltás nem is történt, Filep Elek időközben még egy levelet küldött Krizának. Alighanem arra – az általunk nem ismert Filep Elek-levelre – reflektál Kriza, mikor azt írja, hogy „A lozsádi népdalokat is hálás köszönettel veendem, – hogy tudtak azok az idegen népelem szomszédságában oly épen megmaradni, akkor nagy szívósságnak kell lenni a nép lelkében, hogy tisztán megmaradt még a népszellem eredeti sajátsága.”⁴⁵ A levélrészletből az olvasható ki, hogy Filep Elek előzetesen megérdeklődte: kellene-e Krizának olyan folklóradatok, melyeket nem Székelyföldön gyűjtött. Az igenlő válasz teszi érthetővé, hogy Filep Elek hamarosan a székelyföldinél jóval terjedelmesebb Hunyad megyei gyűjtéssel jelentkezett Krizánál: „Van szerencsém a »Vadrózsák« 2-ik kötete számára egy néhány eredeti népdallal, miket ujabban Hunyad megyében gyűjtöttem,

⁴³ Filep Elek dédunokájának, Filep Antal budapesti néprajzkutatónak szíves levélbeni tájékoztatásából tudjuk, hogy Filep Eleknek négyes táji kötődése volt: a Felső-Fehér megyei Mihályfalván volt földbirtokos, de családja felső-háromszéki eredetű; bágyoni születésű felesége révén aranyosszéki kapcsolatai is voltak, hivatali teendői pedig hosszú időre Dévához kötötték. Itt jegyezzük meg, hogy korábban – bágyoni gyűjtései okán – tévesen úgy véltük, hogy Filep Elek az aranyosszéki Szentmihályon volt földbirtokos. Vö. OLOSZ Katalin 2011b: 93–104.

⁴⁴ Kriza János *Filep Elekhez. Kolozsvár, 1866.* – Ua. in *SZNGY II.* 1956: 430–431.

⁴⁵ Uo. – Ua. in *SZNGY II.* 1956: 431.

szolgálni”⁴⁶ – áll a rövid kísérőlevélben, melynek társaságában 29 verses szöveg – köztük két ballada és egy balladás rabének – érkezett a kolozsvári címzetthez,⁴⁷ újabb bizonyoságul annak, hogy Kriza János már nem pusztán Székelyföldre összpontosította figyelmét, a gyűjtést szándékosan és tudatosan igyekezett kiterjeszteni Erdély egész területére. A Filep Eleknek küldött válaszlevél még egy vonatkozásban fontos információt közvetít Kriza gyűjtői koncepciójának alakulásáról: utóiratában arra kéri a dévai alügyészt, hogy „A Tek. Úr a régi könyvek, kéziratoknak is buzgó kutatója, barátja lévén, ha efféle Cantuálisok, régi énekek akadnának kezébe, azokból is lehetne közölni a népiesebb színűeket, aminők a *Vadrózsák* első kötetében is vannak.”⁴⁸

A Filep Eleknek írt válaszlevél tanúsága szerint Kriza János maga is tett lépéseket újabb gyűjtők megnyerésére: a *Vadrózsák* második kötetéről szólva 1866-ban úgy gondolta, hogy „Még egy év előtt nem adom ki, az alatt főleg Csík-Gyergyóból remélek valamit nyerhetni – így kéz alatt többeket felszólítottam, felkértem s már kezdenek is valamivel szolgálni. Nemsokára nyilvánosan is felhívást intézendek az illetőkhöz, akik némi kedvvel, ízléssel bírnak az ilyenek iránt.”⁴⁹ Az említett nyilvános felhívásról nincs tudomásunk, arról viszont igen, hogy 1866-ban levelezés útján próbált kapcsolatot teremteni csík-gyergyói papokkal és más értelmiségiekkel. A *Vadrózsák* második kötetének munkálatairól tájékoztatva így írt Gyulai Pálnak 1866 augusztusában: A szerkesztés mind foly – de az idők nagyon gonoszok, perzselő szárazsággal járnak, s az ily gyenge terményeknek, mint a vadrózsák, nem kedveznek. De tán képes leszek egy év mulva sajtó alá adni, addig folytatom a kéz alatti gyűjtést és gyűjtetést. – Sokakkal vagyok folytonos levelezésben és közlekedésben, különösen Csík-gyergyóiakkal is, de azok a kath. papok egy furcsa gondolatot vettek fejükbe, azért bosszankodnak tudniillik, hogy a *Vadrózsák* első kötetét sem lehetett volna az ő részvételük nélkül kiadni, mert így az Udvarhelyszékből és Háromszékből közlött sok székely sajtóság rovására esett Csík-Gyergyónak, holott azoknak legnagyobb része ott is főtálálható. – Most már nem lehet oly sokat összeszerezni ezen székekből. Oly feltevés, a mire biz én álmomban sem gondoltam volna, míg Imecs Jákótól még nyomtatva is nem láttam vádképpen felhozatni ellenem.”⁵⁰ Hogy kikkel állt Kriza „folytonos levelezésben” a csíkiak közül, nem tudjuk, a levélben emlegetett Imecs Jákó viszont cikkének befejező részében több csíki

⁴⁶ *Filep Elek Kriza Jánoshoz. Déva, 1867. április 18.*

⁴⁷ L. a kézirat források jegyzékében: FILEP Elek 1866–1867-Ms: 3–30.

⁴⁸ *Kriza János Filep Elekhez. Kolozsvár, 1866.* – Ua. in *SZNGY II.* 1956: 431.

⁴⁹ *Kriza János Filep Elekhez. Kolozsvár, 1866.* – Ua. in *SZNGY II.* 1956: 430–431.

⁵⁰ *Kriza János Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1866. augusztus 11.* – A levélben emlegetett kritikái észrevételt I. IMECS F. Jákó 1865.

papot és értelmiségit is Kriza figyelmébe ajánlott, mint akikre számíthat a gyűjtőmunkában. „Ha a t. cz. szerkesztő ur ama vidékeken előlegesen nem jelentkezett ügybarátokkal nem rendelkezett vagy nem rendelkeznek is, a t. cz. szerk. ur ismert neve, népszerűsége, magas állása s az érvényesítendő közügy mindenütt elég odahatással bírának, hogy a megkeresettek vagy felhivottak honfiai kötelmüket a személyes elkötelezettség szives indulatával teljesítsék. A ft. szerkesztő urnak ama tisztán katolikus continensen is ajánlhatnám a következő t. cz. tényezőket: A Kolozsvárt levő csikszéki urak, mint például Endes Gábor, jogakadémiai tanár ur, az ott tanuló komolyabb gymnasiumi és akadémiai fiatalság, az erdélyi lapok Csik-Gyergyó- és kászonszéki értesítői, kiket az illető szerkesztőségek jelölnének ki; Fel-Csikből Sánta Imre, szent-miklósi esperes, Keresztes Márton, nagy[!]-boldogasszonyi plébános; a csik-somlyói gymnasium tanárai: például: Both Ferenc, Madár Imre, Éltes Elek; Al Csikon Nagy Lajos sz.-györgyi esperes, Ráduly Ferenc sz. mártoni plébános stb. urak lehetnének ez érdemben megkeresendők”⁵¹ Keresett-e kapcsolatot Kriza az itt felsorolt személyekkel, nem tudjuk, tény azonban, hogy csík-gyergyói adatokkal – mai ismereteink szerint – alig-alig gyarapodott a *Vadrózsák* második kötetének anyaga.⁵² Amit onnan kapott Kriza, jobbára használhatatlannak bizonyult. „Most Becze Antal ügyvédességé közlött egy néprege féle »Sárig kigyó« – folytatja fennebb idézett levelét Kriza János –. [...] Ez modernizálva volt nekem megküldve a Vadrózsák II-ik kötete számára [...] Én irtam Beczének, hogy ne modernizáljon, alakítson át semmit, a mit föl talál fedezni. Így küldött nekem még vagy két ballada formát, de plané egészen úgy van írva, mint ha valaki csak az idén irta volna Arany Jánosnak balladai vers formájában. Egymást érik az irodalmi szók benne, mint a »Sárig kigyó«-ban is – *nő, szünetlen, azzal*, sat. nincsenek meg a székely nyelvben, aztán a tárgyának, mesének ellapítása.”⁵³

A gyűjtőterület földrajzi határainak kiterjesztésén túl – mint a fentiekből is kiténik – Kriza János lépéseket tett annak érdekében, hogy az addig erősen unitárius kötődésű és meghatározottságú gyűjtemény második kötete felekezeti hovatartozástól függetlenül tükrözze az erdélyi néphagyományok sokszínűségét. A csiki katolikus papok közreműködésére éppen úgy számított, mint a hétfalusi evangélikusokéra vagy a későbbi református

⁵¹ IMECS F. Jákó 1865: 251.

⁵² A *Gál Ferus, Gál Gáspár* című bűntényballadáról tudjuk, hogy Csikszékből származik, s a *Két rab úrfiról* gyanítjuk, hogy egy régi kéziratból kimásolva a csikszentmártoni Becze Antal küldte be Krizának.

⁵³ *Kriza János Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1866. augusztus 11.* – A levélben idézett *Sárig kigyóról* l. bővebben a kéziratos források jegyzékében az MTAKK 412 kolligátum ismertetésénél. „Arany János balladai versformájá”-val a *Vajda asztala* című balladára céloz Kriza, mely minden bizonnyal Becze Antal költeménye.

lelkész Vas Tamáséra. Az akkor még sepsiszentgyörgyi gimnáziumi tanító Vas Tamással 1865 nyarán vette fel a kapcsolatot: „Közelebről főt. Kriza úr is felszólított – olvashatjuk Vas Tamás egy 1865. június 16-ról keltezett levelében – közölném vele gyűjteményemet. Egy transportot már el is küldtem; jelenleg a második összeszedésével foglalkozom.”⁵⁴ Mit tartalmazott az emlegetett „transport”, elkészült-e és eljutott-e Krizához a második, nem tudjuk,⁵⁵ a transzport (küldemény) kifejezés azonban több darabból álló gyűjteményt sejtet. Vas Tamás a feltételezett második „transporton” kívül még egy alkalommal megkereste Krizát, 1866 szeptemberében egy 17. századi történeti éneket küldött be magyarázó levél kíséretében.⁵⁶

Új nevek feltűnése, új gyűjtők közreműködése mellett Kriza János természetesen állandó kapcsolatot tartott fenn régi munkatársaival, akik ugyancsak megújult erővel és kedvvel törekedtek arra, hogy a második kötet méltó folytatása legyen az elsőnek. „Méltó folytatás”-on mindenk előtt az első kötet nagy revelációjának, a népballadának minél teljesebb megismerését/megismertetését gondolták, hiszen Gyulai Pál szavával élve balladagyűjtésével Kriza János „oly oldalról mutatta be népköltészetünket erősnek, amelyet leggyöngébbnek hittünk.”⁵⁷

Az esztétikai és műfaj történeti vonatkozásokon túl a népballada iránti lelkesedésnek történelmi-társadalmi indítékai is voltak. A Világos utáni magyar társadalom a nemzeti múlt hagyományainak feltárásával, az anyanyelvű műveltség, a népi-nemzeti kultúra megismerésével és megismertetésével igyekezett fenntartani és erősíteni a nemzeti identitástudatot, kívánt szembeszegülni a germanizálással, a birodalmi beolvasztással. A népköltészetre s egyáltalán a népi hagyományokra úgy tekintett az abszolutizmus korának felelősen gondolkodó embere, mint – Kriza János szavával élve – „saját nemzeti lényünk” erősítését szolgáló elemekre, olyan forrásra, melyből erőt meríthetett az alélt nemzeti tudat.

A népköltészet nemzeti műveltségben betöltött szerepének felismerését és felértékelődését láthatjuk tehát a népballadák iránt megnyilvánuló érdeklődésben: az ószékely balladának az angol-skót népballadákhöz fogható szépsége, nagyszerűsége a porig alázott magyarság öntudatát, önbiplomáját erősítette. És – vigyük tovább a gondolatot – talán ezért élte meg a magyar társadalom olyan elevenbe vágó fájdalommal a Grozescu-féle támadást a *Vadrózsák* megjelenését követő esztendőben.⁵⁸

⁵⁴ Vas Tamás K. Papp Miklóshoz. *Sepsiszentgyörgy, 1865. június 16.*

⁵⁵ Kriza János mai ismereteink szerint egyetlen balladát (*Bíró Kata*) közölt Vas Tamás gyűjtéséből. L. KRIZA JÁNOS 1866c.

⁵⁶ L. a kéziratos források jegyzékében: VAS TAMÁS 1866–Ms.

⁵⁷ GYULAI PÁL 1878: 177.

⁵⁸ A *Vadrózsapörri* l. bővebben: FARAGÓ JÓZSEF 1971a: 146–152; OLOSZ KATALIN 2003.

Történelmi távlatból szemlélve az eseményeket, a Vadrózsapörnek ma már inkább a pozitív hozadékát méltányolhatjuk. A két székely ballada hitelességének megkérdőjelezése nyomán széleskörű gyűjtőmunka bontakozott ki annak bizonyítására, hogy a székelység szájhagyományozó költészetében a népballada nem „zsákmány”, nem más néptől elorzott kincs, a székely népköltészetnek szerves részét alkotják a népballadák. Így vált a *Vadrózsák* megjelenését követő évtized a magyar népballada felfedezésének-megismerésének klasszikus korává, melyben Kriza János munkatársai mellett sokan mások is balladák után kutattak, mi több, újabb gyűjtőmozgalom bontakozott ki a hatvanas években Marosvásárhelyen, Szabó Sámuel irányítása alatt. Megszaporodtak a balladaközlések a korabeli szépirodalmi folyóiratokban és hírlapokban, Kriza János és gyűjtőtársai mutatványokat közöltek a *Vadrózsák* készülő második kötetéből, de Szabó Sámuel is a korabeli központi és helyi lapokban hozta nyilvánosságra diákgyűjtőinek legszebb balladáit. A balladagyűjtők között olyanokkal is találkozunk, akik ideig-óráig mindkét gyűjtői csoportosuláshoz kapcsolódtak (Vas Tamás), vagy akik Kriza Jánost is támogatták, de önállóan is jelentkeztek balladagyűjtőként (Gálffy Sándor, Szabó Károly, Vas Tamás).

A hatvanas-hetvenes évek folyamán nemcsak balladák közlésére szorított Kriza János. A verses népköltészet többi műfajából is gyakran tett közzé mutatványokat a *Vadrózsák* készülő második kötetéből, s a hetvenes évek elején meginduló *Magyar Nyelvőr* révén a nyelvjáráskutató Kriza János is állandó publikálási lehetőséghez jutott. Faragó József figyelt fel arra, hogy Kriza „publikálási készségében a *Vadrózsák* megjelenése után döntő változás” állt be: „A *Vadrózsák* kiadása előtti húsz év során kizárólag egyszer (pontosabban a húsz év közepén, 1853-ban) sikerült őt a két jó barátunk: Gyulainak a *Szépirodalmi Lapokban* és Toldynak az *Új Magyar Múzeumban* megszólaltatnia, majd a húsz esztendő végén a harmadik jó barát, Arany János közölte tőle néhány mutatványt a már sajtó alatt levő gyűjteményből. Ezzel szemben a *Vadrózsák* megjelenésétől az élte végéig terjedő sokkal rövidebb tizenkét esztendő alatt, a második kötetért fáradozva, majd halála előtt alig három évvel a *Nyelvőr* megindulása után a nyelvjáráskutató munkában is magára lelve mintegy száz (évente átlag közel tíz) közleménye látott nyomdafestéket. [...] Magában véve, kéziratossággal nélkül is szép anyag – teszi hozzá Faragó József –; csak arra várt, hogy valaki összesítse.”⁵⁹

Az összesítésre – a jelek arra mutatnak – Kriza János is gondolt, jöllehet a *Vadrózsák* második kötetének kiadási időpontja egyre tovább és tovább toló-

⁵⁹ FARAGÓ József 1971a: 158–159. Megítélésünk szerint Faragó József túloz amikor Toldy Ferencet és Arany Jánost Kriza János barátaként emlegeti, még Gyulai Pál esetében is kérdéses ez a minősítés, főképp 1853-ban.

dott. A hatvanas évek második felének levelezésében több utalást is találunk arra, hogy a gyűjtés-publikálás mellett a begyűlt anyag rendezése is foglalkoztatta Krizát, és nemcsak gondolatban, de ténylegesen is. A gyéren, esetlegesen fennmaradt levelek arról tanúskodnak, hogy Kriza folyamatosan rendezgette az összegyűlt anyagot, s a rendezés során a problémás adatokért nem restellte újból és újból felkeresni leghűségesebb munkatársait, az egyes kérdéskörök legavatottabb ismerőit. Kiss Mihálytól nyelvjárási-nyelvészeti kérdésekben kért tanácsot, s gyaníthatólag igen csak sűrűn, mert hiszen 1868. február 28-i válaszlevelét Kiss Mihály így kezdte: „Elővevém egyszerre, 5 darab hozzám küldött tájnyelvészeti közleményeidet, felhívásod szerint hezzik szállani, s tenni röllik a kitelhetőségig.”⁶⁰ E bevezető után máris a tárgyra tér, veszi sorra az öt darab „közleményben” felvetett problémákat, s válaszol Kriza igeidő-használatra, tájszók előfordulására, nyelvtörténeti adatokra vagy éppen a bájoló imádságokra vonatkozó kérdéseire. Gálffy Sándortól balladák, népdalok sajátos fordulatairól, egy-egy különös refrénről vár tájékoztatást, egy babonagyűjtemény adatainak hitelessége felől érdeklődik,⁶¹ Péterfi Sándorhoz helynevek, határnevek ügyében fordul.⁶² A hatvanas évek második felének és a hetvenes évek elejének levelezésében alapvetően már nem a gyűjtések szorgalmazása a vezérmotívum, sokkal inkább a begyűjtött anyag értelmezésének és rendezésének problémái jelentkeznek és válnak hangsúlyossá. Gálffy Sándor egyik levelében tételes megfogalmazását is megtaláljuk annak a ténynek, hogy Kriza 1866 nyarán nekifogott a verses anyag rendezésének: „Minthogy kedves Barátom a Versek rendezéséhez hozza fogott – olvashatjuk Gálffy Sándor 1866. augusztus 29-ről keltezett levelében –, legközelebb mihelyt rendbe szedhetem küldeni fogok egy csomo Népdalt, még pedig köztök igen jeleseketis”.⁶³ Ugyanabban az évben az Arany János kérésére összeállított „közelebbi írói tevékenysége” jegyzékében maga Kriza is első helyen említi „a »Vadrózsák II^{ik} kötetének sajtó alá készítését.”⁶⁴ Két évvel később, 1868 októberében egy Toldy Ferenchez címzett levelében Kriza a *Vadrózsák* „már rég készen álló II^{ik} köteté”-nek kiadhatásáról tesz említést.⁶⁵

Ez utóbbi nyilatkozatát azonban valószínű úgy kell értenünk, hogy – akárcsak az első kötet kiadásakor – a nyomás megkezdése esetén folyamatosan tudná szállítani a soron következő anyagot. Különben nem kellene 1873-ban azt latolgatnia, hogy ha az időközben felhalmozódott kötetnyi tájszóanyagot egy külön székely tájszótárban kellene összesítenie, nem ma-

⁶⁰ Kiss Mihály Kriza Jánoshoz. Árkos, 1868. február 28.

⁶¹ Gálffy Sándor Kriza Jánoshoz. Demeterfalva, 1866. augusztus 29.

⁶² Kriza János Péterfi Sándorhoz. Kolozsvár, 1872. április 12.

⁶³ Gálffy Sándor Kriza Jánoshoz. Demeterfalva, 1866. augusztus 29.

⁶⁴ Kriza János Arany Jánoshoz. Kolozsvár, 1866. augusztus 9.

⁶⁵ Kriza János Toldy Ferenchez. Kolozsvár, 1868. október 13.

radna kellő ideje a *Vadrózsák* második kötetének sajtó alá rendezésére: „Itteni találkozásunk alkalmával – írja Gyulainak – szó volt közöttünk arról, hogy a »Tájszótárt« mely a II^{ik} kötet számára gyűlt össze, czélszerűbb lenne külön nyomtatni ki – s az Akademia ezt megis tenné. A napokban T. Hunfalvi Pál úr egy »általános székely Tájszótárról« tett említést. – Egy ilyennek egybeállítására igen sok időt venne igénybe s akkor se lenne complet – csak az eddig megjelent Tájszókat lehetven összegyűjteni s ujjolag átnézni s vizsgálni. A folyó őszig eltartana a pepecselés egyilyetén[!] művel. Vajon most, egyelőre legalább nem maradhatnánk-e a mellett, hogy a II^{ik} kötetbe szánt anyagszert rendezném s legfeljebb 4 hónap alatt sajtó alá készíteném.”⁶⁶

Ugyanez a levél arra is bizonyítékot szolgáltat, hogy Kriza továbbra is folyamatosan gyűjtötte az anyagot a második kötet számára. Gyulai Páltól kért segítséget, annak elérésére, hogy az 1871-ben elhunyt Gálffy Sándor folklórhagyatékát beépíthesse a *Vadrózsák* második kötetébe: „Csak egyre kérném kényszerítném Kedves Barátomat, sziveskedjék nekem bár néhány szóval egy közelebb irandó levelében biztatást adni a felől, hogy az Akademia illő honorarium mellett ki fogja nyomtatni »a Vadrózsákat«, oly forma alakzatban, szerkezetben mint az I^o kötet volt. E különös kérést pedig egy különös okból és czélből intézem Kedves Barátomhoz. Tudni fogja hogy az én szeretett barátom, üggyársam, akit belé vezettem volt a népköltési darabok keresésébe, gyűjtésébe, s aki következőleg egyik legszerencsésebb gyűjtője volt az ó-költészeti dolgoknak, – Gálfi Sándor már másodfél éve meghalálozott – s az ő gazdag gyűjteménye egy igen kalmár lelkű emberre, az ő vejére tanár Nagy Lajosra szállott, aki bár velem egy telken lakik, még sem közölt soha velem, bár megmutatásképpen egy mákszemnyit is abból a gyűjteményből, a melynek egy részét átadta volt nekem Gálfi barátom a halálát megelőzőtt években, mivel tulajdonképpen a sok varians lectióból együtt alakítottuk össze a Népkölteményeket. – Immár ez ember ha látni fog némi reménycsilálmot a Tisztelt Barátom Uram leveléből, hogy tisztességes honorariumban részesülend a népköltészeti gyűjtemény, és a »Vadrózsákat« valósággal ki fogja nyomtatni az Akademia: azon esetben remélnem lehet, hogy a néhai Gálfi Sándor barátom egyébiránt nekem ígért gyűjteményét is hozzá csatolhatom az én gyűjtéseimhez, s minden ívét [amannak] a menyire menend, énmagam fizetni fogom Nagy Lajosnak, még csak a javitnoki dijt is neki engedve át, csakhogy kinyerhessem tőle azt a csomót, a melyben, szentül hiszem, sok még eddig ki nem adott ritkaság található.”⁶⁷

Nem tudjuk, sikerült-e Krizának ezzel az ártatlan csellel kiénekelnie a holló szájából a sajtót, azt azonban biztosan állíthatjuk, hogy a szakiroda-

⁶⁶ Kriza János Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1873. január 5.

⁶⁷ Uo.

lom Gálffy Sándor gyűjtéséből annyit ismer, amennyit Gálffy még életében átadott Krizának, illetve amit maga Gálffy tett közzé a korabeli lapokban és folyóiratokban Kriza közvetítésével, vagy önállóan.⁶⁸ Tegyük azonban hozzá azt is, hogy mindig jelezte: közleménye mutatvány a *Vadrózsák* második kötetéből. Gesztusával újra és újra ráirányította az olvasók figyelmét a *Vadrózsák* várható folytatására.

A folytatás azonban egyre késett. A hetvenes évek levelezésében mind ritkábban találunk utalást a második kötet munkálataira. Az 1872-ben induló *Magyar Nyelvőr* munkatársául szegődő Kriza szinte elmerült a nyelvi jelenségek, nyelvsajtóságok, hely- és személynevek búvárlásában, s aközben megfeledkezni látszott a *Vadrózsák* második kötetéről.

Pedig a *Vadrózsák* ügye – úgy tűnik –, egyre inkább közüggé vált, kilépett a magánlevelezés szférájából, lapok szerkesztői adtak hangot várakozásuknak, sürgették a második kötet mihamarabbi megjelentetését. A *Szabó Orzsika* balladáját nyilvánosságra hozó *Fővárosi Lapok* szerkesztője, például, külön kis jegyzetet csatolt a balladához, melyben a ballada méltatását a *Vadrózsák* második kötetének sürgetésével kapcsolta össze. „»Szabó Orzsika« a leghiresebb külföldi népballadákkal is bátran versenyezhet. Ily becses közlemények után kétszeresen óhajtandó, hogy vajha mielőbb napvilágot láthatna a Kriza J. unitárius superintendens úr által összegyűjtött »Székely vadrózsák« második kötete is.”⁶⁹

A lapokban fel-felbukkanó jelzéseken túl a *Vadrózsák* második kötetének megjelenését szorgalmazták – igaz, csak közvetve – az 1872-ben napvilágot látott *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetének szerkesztői is. Az *Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből* előszavában Gyulai Pál és Arany László a kötet megszületésének történetét vázolva hangsúlyozták, hogy a gyűjtemény „érdeme leginkább a fáradhatlan gyűjtőket illeti, kiknek itt a Kisfaludy-társaság és az irodalom nevében hála köszönetünket fejezzük ki. Nagy becsű közleményeiken kívül felhasználtunk mindent, amit a hírlapok-, folyóiratok- és naptárakban elszórva találtunk és hiteles adalékoknak ítéltünk. Csak a Kriza közleményeihez nem

⁶⁸ Kriza munkatársai közül egyedül Gálffy Sándor volt, aki saját neve alatt, Krizától függetlenül is (de Kriza tudtával) közölt balladagyűjtéseiből. Nagy a valószínűsége annak, hogy a Gálffy-féle balladákat, vagy legalább egy részüket Nagy Lajos küldte be a különböző lapok szerkesztőségébe: 1865 januárjában Gálffy arról tájékoztatta Krizát, hogy „a Balladákat Nagy Lajos is leirogatta, úgy tudom küldöttis fel belőlök a Koszorúba, hogy egy ingyen példányt nyerhetnének belőlle, mit a Kereszt[úri] Gimnasiumnak szántam volna, de a bizon még nem érkezett meg – de azért a Vadroszásbanis megjelenhetnek.” (*Gálffy Sándor Kriza Jánoshoz. Demeterfalva, 1865. január 12.*) Nagy Lajos szerepét a balladák közlésében már csak azért is gyaníthatjuk, mert Gálffy csak 1864-ben kezdett önállóan publikálni, abban az évben, amikor leánya házasságot kötött Nagy Lajossal, s csak a következő két évben közölt még balladákat.

⁶⁹ *Fővárosi Lapok* VII. évf. 12. sz. (1870. január 16.) 51.

nyúltunk, tudván, hogy azok a »Vadrózsák« II-ik kötetének részei s csak egy pár oly darabot vettünk fel melyeket ő maga küldött be gyűjteményünk számára.⁷⁰ Kriza János neve alatt valóban csak mutatványok jelentek meg az *MNGY* első kötetében: egy *Molnár Anna*-ballada, *A kalász eredete* című legenda, valamint *A halhatatlanságra vágyó királyfi* című, méltán híres mese. „Ezen túl azonban – jegyzi meg Faragó József a kötetről – a balladák között sok a székelyföldi, részben Kriza közvetlen munkatársaitól, amelyeket aligha ő maga küldött be: inkább Gyulai szedett össze a gyűjtemény számára. Gondoljunk például a Gálfi-féle *Molnár Annára*, amelyről a Koszorú annak idején pontosan jelezte, hogy mutatvány »Kriza János Vadrózsáinak sajtó alá adandó II-ik kötetéből« – most pedig mégis itt találjuk.⁷¹ És tegyük nyomban azt is hozzá, hogy további másik három, Gálffy Sándor gyűjtéséből származó balladát is találunk a kötetben.

A Kriza-közlemények mellőzésével, a *Vadrózsák* második kötetének emlegetésével, s a gyűjteményben található nagy számú ballada felmutatásával⁷² Gyulai Pál alighanem egy kicsit provokálni is akarta Kriza Jánost, hogy ne késedelmeskedjék, végre lépjen a nyilvánosság elé a második kötetel. Úgy tűnik, hogy Krizában is megvolt az akarat, hogy végre tető alá hozza a *Vadrózsák* várva várt folytatását: 1873. január 5-én még úgy nyilatkozott Gyulai Pálhoz írott, korábban is idézett levelében, hogy „a II^{ik} kötetbe szánt anyagszert [...] legfeljebb 4 hónap alatt sajtó alá” tudná készíteni.⁷³ S a *Vadrózsák* folytatását ígérte nyilvánosan is abban a rövid, kétsoros hírben/hirdetésben, mely 1873. január 9-én a *Kelet* című kolozsvári lap *Napi hírek* rovatában jelent meg: „Kriza János még ez évben kiadja a »Vadrózsák« második kötetét, mely bizonyára a népköltési virágok egyik ékes bokrétája lesz.”⁷⁴

Kriza János életében ez volt az utolsó nyilvános híradás a *Vadrózsák* második kötetéről. Az „ékes bokrétáról” többé nem esett szó. Lehet, hogy egyszerűen csak azért, mert Kriza fent idézett levelének értelmében 1873-ban valóban nekilátott a második kötetbe szánt „anyagszer” sajtó alá rendezésének. De a hallgatást lehet Kriza aggályoskodó természetével is magyarázni, ami miatt húzódott-halasztódott a második kötet kiadása, vagy azzal,

⁷⁰ *MNGY* I. 1872: VI.

⁷¹ FARAGÓ József 1971a: 157. – Faragó jól gondolta, hogy Gyulai Pál szedte össze a periodikákban szétszórtan közölt folklórszövegeket: a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára őrzi azt a gyűjtőkönnyvet, melybe Gyulai az *MNGY* első kötetének anyagául szolgáló dalokat és balladákat a forrás megjelölésével együtt bemásoltatta. (L. *Népdal és balladamásolatok különféle gyűjtésekből*. XIX. század második fele. Jelzete: Irod. 4-r. 408. – Itt jegyezzük meg egyúttal azt is, hogy Faragó József, felsorolva az *MNGY* első kötetének székelyföldi balladagyűjtőit, *Pusztafi* Kálmán családnevét tévesen *Pusztainak* írta, *Baló* Józsefét pedig *Bakó* Józsefnek.

⁷² Az *MNGY* I-ben a „balladák és rokonneműek” száma 92.

⁷³ *Kriza János Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1873. január 5.*

⁷⁴ Idézi FARAGÓ József 1971a: 159.

hogy késett az Akadémia támogatása, vagy akár azzal is, hogy a tervezett előfizetési forrás-kiegészítés⁷⁵ feltehetően csak terv maradt, s az első kötet adósságát még mindig nyögő Kriza nem mert belevágni a folytatásba.

Mindezek azonban csak feltételezések. Az viszont bizonyosság, hogy 1873 végén a Kriza-családot olyan csapás érte, mely kétségtelenül félbeszakította a *Vadrózsák*kal való foglalatosságot: baleset folytán meghalt Kriza kisebbik fia, Kálmán, a 27 éves törvényszéki jegyző. Fia halála után, a veszteség súlya alatt roskadozó Krizának aligha jutott eszébe a *Vadrózsák* folytatása. Letargiájából egy évvel később a család régi barátja, Jakab Elek próbálta felrázni, aki 1874. december 27-ről keltezett levelében, János napi üdvözlője, s Toldy Ferenc üzenetének továbbítása mellett csaknem könyörögve kérte Krizát, hogy ne adja fel a *Vadrózsák* folytatását: „Hát *Vadrózsáid* II^k kötetével mit teszel? Írj egy pár sort hozzá [Toldy Ferenchez], küldjed ki neki, hidd meg, tiszteletdíjjal kiadatja, de sőt kiadatják más barátaid, akik mohón várják a nagyszerű műved végét! Oh hallgass meg, édes jó barátom! Mig nappal van, mig munkádat te végezheted, végezd el. Ne maradjon félben dicsőség emlékoszlopa! Énis teszek éretted a mit lehet, ha bennem bízol. Gondolkozzál s cselekedjél!”⁷⁶

Kriza válaszát nem ismerjük, mint ahogy azt sem, hogy Jakab Elek leveleinek hatására, vagy inkább az Akadémia határozata következtében vette fel újra az elejtett fonalat. Az Akadémia nyelv- és széptudományi osztályának 1875. január 18-i ülésén ugyanis „indítványoztatott, hogy Kriza Jánosnak »Vadrózsák« című székely népköltési gyűjteménye vétessék fel az akadémiai kiadványok közé [...] Kriza János levelező tag szólittassék fel gyűjteménye beküldésére, s az osztály gondoskodni fog a becses munka mielőbbi kiadásáról.”⁷⁷ Valószínűbbnek tartjuk, hogy az utóbbinak volt meghatározó szerepe abban, hogy Kriza 1875 elején ismét kézbe vette a *Vadrózsák* anyagát. Egy gyűjtő-munkatársához írt datálatlan, de feltehetően 1875 elején keletkezett levelében olvashatunk egy rövid, mellékesen beszúrt mondatot, melyben a munkatársát további tájszógyűjtésre buzdító Kriza arról ejt szót, hogy „Éppen most tisztázom a Vrk második kötetébe menendő tájszólásó-

⁷⁵ „A II^k kötetet esztendő ilyenkor alkalmasint, sajtó alá adom, addig nyüzsgök, forgok sürgök, míg aláírás utján is biztosítom némileg legalább a nyomdaköltségek egy részét, ámbár az I^o kötetnek egy részével is még adós vagyok szükös körülményimmél fogva” – írja Kriza 1866-ban. (*Kriza János Arany Jánoshoz. Kolozsvár, 1866. augusztus 9.*) – Ugyanabban az évben Filep Eleket is ilyen értelemben tájékoztatja: „A másodiknak kiadhatása végett aláírást próbálok meg két forintjával. Ha száz aláírot nyerek, remélem, hogy legalább a jövő nyáron sajtó alá adandom.” (*Kriza János Filep Elekhez. Kolozsvár, 1866.*)

⁷⁶ *Jakab Elek Kriza Jánoshoz. Budapest, 1874. december 27.*

⁷⁷ A M. Tud. Akad. Értesítője, 1875. IX. 9. – Idézi SEBESTYÉN Gyula 1911: 69. (MNGY XI. 1911: XVII)

kat, verseket, meséket, sok mindenfélét.”⁷⁸ Kriza János tehát sokadszorra újból hozzálátott a *Vadrózsák* második kötetének sajtó alá rendezéséhez. Munkájának folytatására azonban már csupán kéthónapnyi idő adatott meg neki: 1875. március 26-án tüdőgyulladás végzett vele.

3. Kriza hagyatéka a *Székelyföldi gyűjtésben*

Jakab Elek Toldy Ferenchez utasította az élő Krizát, mint olyan személyhez, aki tud tenni a *Vadrózsák* érdekében. A Kriza halálhíréről egy nap különbséggel értesülő Toldy Ferencnek pedig a döbbeneten túl első gondolata az volt, hogy a *Vadrózsák* anyagát nem szabad veszendőbe hagyni: „Épen midőn soraimat bezárnám, vettem megdöbbenve és fájdalommal a mi nagy érdemű Krizánk halál hírét!! – olvashatjuk Ferencz Józsefhez 1875. március 27-én írt levelében. – Tiszteltem őt mint író, mint tudóst, mint hazafit. Szerettem mint költőt, mint embert – mert bár személyesen nem ismertem, de levelezvén vele réges rég óta, mint ritka rokonszenves, szeretetre méltó természet hatott rám mindenkor. Ah istenem! hát csak ki-kiválnak közölünk egymás után, kiket életben tudni oly jól esett! Ohajtottam volt költeményeit összegyűjtve kiadni, s így azok hatását feléleszteni. Minden íze költő volt. Kértem 1843ban, 61-ben, 68-ban, kértem tavall! Elfoglaltsága mellett szerénysége és megszokott késedelmeskedése miatt nem lehetett belőle semmi! [...] Barátjai tán össze tudnák jegyezni mind azt, mi tőle van e nemben. Tegye Főtisztelendő Úr lehetőségessé e szándék kivitelét. A Kisfaludy-Társaság szívesen nyújtaná segédkezését. A *Vadrózsák* materiáléjára pedig, legyenek, kérem, különös ügyelettel. Hiszem hogy akadna Kegyetek közt – nálunk bizonyosan – ki a II. kötetet összeállítaná! A kiadást az Akadémia szívesen eszközölné. Istenem! tegyenek valamit, hogy az ő szellemi kincseit megmentsük a hazának, s az ő neve fenmaradását is biztosítsuk! Fájdalommal fejezem be derült hangulatban kezdett köszönő soraimat. Tegyenek valamit, édes Főtiszt. Úr! Krizának nem szabad egészen meghalni.”⁷⁹

Ami a Kriza-hagyaték megmentését illeti, Toldy Ferenc nem tévedett annak fontosságát illetően. Abban viszont igen, hogy ha Kolozsváron nem is, Pest-Budán bizonyosan akadna valaki, aki a második kötetet összeállítaná: további hét évnek kellett eltelnie, míg a Kriza-hagyaték egy töredéke napvilágot látott, noha Gyulai Pál nem sokkal Kriza halála után, 1875 nyarán már lépéseket tett a hagyaték Pestre küldése érdekében. Egy Gyulaihoz

⁷⁸ *Kriza János Sándor Jánoshoz. h. n., é. n.* [Kolozsvár, 1875 eleje]

⁷⁹ *Toldy Ferenc Ferencz Józsefhez. Budapest, 1875. március 27.* – Ferencz József kolozsvári unitárius lelkész Kriza János helyettese volt, ő követte Krizát a püspöki székben.

intézett levélből értesülünk, hogy a levélíró – feltehetően Gyulai kérésére vagy megbízásából – a levél keltezését megelőző napon beszélt Kriza Gyulával (Kriza János életben lévő nagyobbik fiával) „a Vadrozsák és becsek felküldése tárgyában. Biztat – olvashatjuk a levélben –, hogy e hó vegeig készen lesz a letisztáztatással, s akkor azonnal felfogja küldeni, bár rendezetlenül, mivel ő maga ahoz nem ért, mint mondja.”⁸⁰ Mi volt a szándéka Kriza Gyulának az anyag letisztáztatásával – az-e, hogy csak a másolatokat küldte volna Pestre, vagy az, hogy a családnak is maradjon másolati példány a hagyatékából – nem tudjuk. További adat e tekintetben nem áll rendelkezésünkre. A levél további részéből már csak arról értesülünk, hogy Gyulai Kriza János életrajzi adatait is kérhette, mert a levélíró így folytatja: „Az életrajzi adatoknak eddig megkellett volna érkezniük m. tud. akad. tag Berde Aron ur tollából azon önéletrajzi töredekkel együtt, melyet boldogult Kriza ur iratai közt találtak, s melyet e czélből Kriza Gyula Berde urnak átadott.”⁸¹

A hagyaték Pestre szállításának ügyéről újabb híradást Kriza János vejének, Kovács Jánosnak Gyulai Pálhoz intézett néhány soros üzenetében találunk 1875 őszéről: „Minthogy Kriza Gyula sogoromat még augusztus havában elrendelték Kolozsvárról, a »Vadrozsák« gyűjteménye elküldését rám bizta. Én egy csomagban a mai postával Demjén László könyvtár útján a Tekintetes úrhoz fel is küldöttem. Azokat mind Kriza Gyula válogatta ki az édes apja gyűjteményei közül. Gyulának arra ideje nem volt, hogy rendben szedje. Szegény Kriza ezen a nyáron akarta rendezni s egy részét átdolgozni; de e nemes tervében meggátolá véletlenül közbe jött halála.”⁸²

1875 októberében tehát Kriza János folklórhagyatéka Gyulai Pálhoz került. Mit tartalmazott és mekkora volt a Gyulaihoz felküldött csomag, nem tudjuk, csak azt, hogy rendezetlen anyag érkezett Pestre. Kriza Gyula válogató tevékenysége feltehetően csupán arra szorítkozott, hogy elkülönítse apja hagyatékában az egyházi iratokat, Kriza költői örökségét és a *Vadrozsák*hoz tartozó kéziratokat. Az utóbbiak – amint Gyulainak egy későbbi nyilatkozatából kiderül – a *Vadrozsák* első és második kötetének anyagát vegyesen tartalmazta. Arányokról, mennyiségről azonban Gyulai sem beszélt. Ezt azért tartjuk fontosnak megjegyezni, mert az irodalmi-tudományos köztudatban Kriza hagyatékáról – látatlanban – az az általános vélemény alakult ki, hogy az első kötet terjedelmével azonos mennyiségű kéziratot folklórananyag maradt a második kötetre. Láttuk, hogy ezt a mennyiségi/terjedelmi vonatkozást maga Kriza is sokszor hangoztatta levelei-

⁸⁰ *Hajós Béla Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1875. augusztus 18.*

⁸¹ *Uo.*

⁸² *Kovács János Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1875. október 4.*

ben, de csak ott. Nyilvánosan nem beszélt róla. Mégis, a Kriza halála utáni napokban Szász Károly (aki tudomásunk szerint nem levelezett Krizával) a *Vasárnapi Újság*ban megjelent nekrológiájában így írt: „A »Vadrózsák« első kötetei[!], mely a gr. Mikó Imre áldozatkészsége mellett látott világot, nem merítette ki a székely népköltészet kincseit, nem a Kriza gyűjtői buzgóságát, s annak eredményét. A hasonló terjedelmű második kötetre is össze van már hordva az anyag, s az akadémia egy múlt évi⁸³ határozatával, annak kiadását is biztosította. Kriza a kötet rendezésében s nyelvtani feldolgozásában is előre haladt már annyira, hogy munkája, ez utolsó, érett gyümölcsének elveszésétől bekövetkezett halála miatt alig tarthatunk. Fájdalom, hogy nem az ő kezeiből veheti már azt a haza.”⁸⁴ Hónapokkal később, az Akadémián 1875. december 20-án felolvasott emlékbeszédében Szász Károly ismétlen úgy beszélt Kriza hagyatékáról, hogy minden feltétel adott ahhoz, hogy a *Vadrózsák* második kötet napvilágot lásson: „Az elsónél nem kisebb terjedelmű második kötetre is össze van hordva az anyag – olvashatjuk az emlékbeszédben –, melynek költői részéből a Nyelvőrben számos mutatóványt közölt ízelítőül; s az Akadémia, egy múlt évi határozatával, annak kiadását is biztosította. Kriza az anyag rendezésében és nyelvtani feldolgozásában is előre haladt még annyira – ismétli meg szó szerint a nekrológban megfogalmazottakat –, hogy munkássága ez utolsó, érett gyümölcsének elvesztésétől, bekövetkezett halála miatt, alig tarthatunk.”⁸⁵

1875 decemberében még úgy látszott, hogy a *Vadrózsák* második kötetének megjelenését semmi nem akadályozza. A gyűjtemény jó kezekben van, hiszen Gyulaiánál senki nem ismeri jobban a *Vadrózsák* gyűjtésének, az első kötet kiadásának történetét, senki nem tud annyit a második kötet anyagának mibenlétéről, mint Gyulai Pál. Különbösen is, Kriza – úgy mond – nagyjából rendezett anyagot hagyott hátra. S ha a kiadás anyagi feltételeiről az Akadémia gondoskodik, nem kell attól tartani, hogy veszendőbe megy Kriza János folklorhagyatéka. Mindezek ellenére évekig szóba sem került a *Vadrózsák* második kötetének ügye, a Kisfaludy Társaság 1878. február 10-i ülésén elmondott emlékbeszédében maga Gyulai Pál is csupán Kriza érdemeit méltatta, szót sem ejtett a *Vadrózsák* folytatásáról. A hetvenes évek második felének Krizával kapcsolatos levelezésében pedig a Kriza-hagyatékknak csupán azzal a részével foglalkoztak az elhunyt barátai és közeli

⁸³ Szász Károly az Akadémia határozatának időpontjára tévesen emlékezik: az nem 1874-ben volt, hanem 1875 januárjában.

⁸⁴ –á–r– [Szász Károly] 1875: 210.

⁸⁵ Szász Károly: Emlékezés Kriza János [levelező] t[ag] felett. *Értekezések a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Széptudományi osztálya köréből*. 1875–76: 37. Idézi FARAGÓ József 1971a: 159–160.

ismerősei, mely adósság formájában az amúgy is megélhetési gondokkal küszködő özvegy vállára nehezedett.⁸⁶

Úgy tűnik, Gyulai Pál, annak ellenére, hogy korábban ő volt egyik első szorgalmazója a *Vadrózsák* folytatásának, a következő években mintha megfeledezett volna a második kötetéről. És nemcsak Gyulai, de azok az intézmények sem foglalkoztak vele (Akadémia, Kisfaludy Társaság), melyek korábban felkarolni látszottak a hagyaték ügyét. Végül, amikor már csaknem feledésbe merült a *Vadrózsák* második kötetének terve, 1882 őszén, Kriza János halála után hét évvel, megjelent a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* harmadik kötete *Székelyföldi gyűjtés* címen, melynek egy részét Kriza János hagyatékának közzétételére fordították a szerkesztők.

A gyér adatokból ítélve Gyulai Pál eredetileg nem a *Vadrózsák* második kötetének kiadására gondolt, amikor javaslatot tett a Kisfaludy Társaságnak a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozatának folytatására. Kriza hagyatéka – a jelek arra mutatnak – később jutott eszébe. Eleinte csak Benedek Elek és Sebesi Jób gyűjtésének, valamint Orbán Balázs elfekvő mesegyűjteményének kiadását tervezte a sorozat harmadik kötetében. Eredeti elgondolásáról a Kisfaludy Társaság 1880. december 22-i ülésének jegyzőkönyve tanúskodik: „Gyulai Pál fölolvasása folyamán* indítványt tesz – rögzíti a jegyzőkönyv az eseményeket –, hogy a Társaság magyar népköltési gyűjteményét folytassa s e nemű kiadásainak félbeszakadt fonalát újból vegye föl; ez irányban határozza el, hogy a rendelkezés alatt levő kézírati gyűjteményekből már a jövő év folyamán legalább egy kötetre valót közrebo csát. – Az indítvány elfogadtatik s a népköltési gyűjtemény szerkesztősége, Arany László és Gyulai Pál r. tagok megbízatnak, hogy e vállalat sikeres folytatásának módjára és eszközeire nézve mielőbb javaslatot terjesszenek elő.”⁸⁷ A „Gyulai Pál felolvasása folyamán” után tett csillag a jegyzőkönyvet kiadásra előkészítő szerkesztő lapalji megjegyzésére utal, mely szerint „Sebesi Jób, Benedek Elek és Orbán Balázs székely ballada- és mesegyűjteményét ismertette.”

A *Magyar Népköltési Gyűjtemény* harmadik kötetének eredeti terve tehát Benedek Elek és Sebesi Jób közös gyűjteményével, valamint Orbán Balázs mesegyűjteményével számolt. A Kriza-hagyatékról nem volt szó.

⁸⁶ 1876 novemberében Nagy Péter kolozsvári református püspök arról értesíti Gyulait, hogy „gr. Mikó a »Vadrózsák« kiadására 500 ftot fizetett volt, ez azonban nem fedezte a nyomdai költséget, úgy hogy az elkelt példányok árát is beszámítva, az özvegy még 198 ftal adósa Steinnek.” (*Nagy Péter Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1876. november 29.*)

⁸⁷ Közlemények az 1880–81. évi jegyzőkönyvekből. In *A Kisfaludy Társaság Évtapjai*, Új folyam, 16. kötet, 1880–1881. Budapest, 1881. 63. 104. pont. – A *Magyar Népköltési Gyűjtemény* előző, második kötete nyolc évvel korábban, 1872-ben jelent meg, egyszerrre az első kötettel.

Ugyanerre a következtetésre jutunk, ha fellapozzuk Benedek Elek önéletírását, aki részletesen leírja Gyulainál tett első látogatását, amikor hosszas halogatás után 1880 őszén elvitte a rettegett kritikushoz a Sebesi Jóbbal közösen összeállított népköltési gyűjteményét. A látogatásról évtizedekkel később⁸⁸ beszámoló Benedek Elek így emlékezett önéletírásában arról az epizódról, amikor Gyulai Pál szóba hozta Orbán Balázst és mesegyűjtését: „No, lássa – idézi Gyulait –, az az Orbán Balázs a Székelyföld minden faluját bejárta; minden hegyét megmászta; minden váromladékát felkutatta. Amit látott, hallott, feljegyezte; ahogy tőle telt, megírta; szegény ember létire ki nyomtatta – ez becsülendő benne. Sokszor elveti a sulykot; írni nem tud; sok a könyvében a fellengző, üres frázis, de munkája – becsületes munka. Ő is gyűjtött meséket, el is hozta nekem, mindjárt elékeresem. Maga újraírhatná... Nyomban lekuporodott a könyvszekrény aljába, kettős ajtaját két-felé tárta. Szent Isten! Mi tenger kézirat van itt eltemetve! Turkált, morgott a »félelmetes« ember, s ha lehet, még rettenetesebben összevissza dobálta a fakulni kezdő kéziratcsomókat. Hümmögött, nyöszörgött, s hümmögésnek, nyöszörgésnek vége: nem találja Orbán Balázs meséit. – No, majd máskor! – s becsapja az ajtót. Megrémít a gondolat, hogy az én »kincsem« is idekerül. Látja arcomon az ijedelmet, mosolyogva nyugtat meg: – Ezt az asztalra teszem. Nézze meg jól: ide teszem.”⁸⁹

1880 őszén Gyulai még csak Orbán Balázs meséit akarta Benedek Elekkel újraíratni, a Kriza hagyatékot nem említi. És nem említi 1880 decemberében sem, amikor javaslatot tett a Kisfaludy Társaságnak az MNGY harmadik kötetének kiadására.

Mikor született meg a gondolat, hogy a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* harmadik kötetében helyet kaphat a Kriza-hagyaték is, nem tudjuk pontosan. Benedek Elek emlékirata szerint a Gyulainál tett újabb, néhány nappal későbbi látogatása alkalmával, amikor végigolvasták a gyűjteményét, s Gyulai így summázta véleményét: „Értékes gyűjtemény [...], de amíg sajtó alá kerül, még sokkal pótolhatja. Kriza hagyatékában is vannak balladák, nóták, mesék, ezeket is bele vesszük. Az Orbán Balázs meséit is.”⁹⁰

Az emlékező önéletírásban összemosódhatnak az események, a jegyzőkönyvben rögzítettek viszont pontosan őrzik az időpontot – 1880. december 22. –, amikor Gyulai még csak a három élő gyűjtő anyagának kiadását tervezte. Alig telik el azonban egy hónap, s a Kisfaludy Társaság titkárának jelentésében már a következőket olvashatjuk: „A másik vállalat, melynek folytatásán Társaságunk buzgón s a siker reményében igyekezik, a magyar

⁸⁸ Benedek Elek *Édes anyaföldem!* című önéletírásának első kiadása 1920-ban volt.

⁸⁹ BENEDEK Elek 2009: 208.

⁹⁰ BENEDEK Elek 2009: 208.

népköltési gyűjtemény. Gyulai Pál indítványára közelebről határozta el, hogy Kriza János, Orbán Balázs, Sebesi Jób és Benedek Elek székely népdal, ballada és mesegyűjteményeiből egy kötetre valót ez évben mindenestre közrebocsát.”⁹¹ A kötet 1881-ben nem készült el, a következő évre tolódott át a megjelenése: „Újabb népköltési gyűjteményünknek harmadik kötete, Arany László és Gyulai Pál szerkesztésében, sajtó alatt van s még a tavasszal megjelenik” – jelentette a Kisfaludy Társaság titkára 1882 februárjában.⁹² A tavaszról azonban nyár vége – ősz eleje lett, mire a *Székelyföldi gyűjtés* kijött a nyomdából. A Társaság a szeptember 27-i ülésén mutatta be új kiadványát,⁹³ melynek megjelenéséről az éves közgyűlésen, 1883. február 11-én a társaság titkára így számolt be: „...Közrebocsátottuk a Társaság nagy *Népköltési Gyűjteményének* harmadik kötetét, székelyföldi balladákkal, dalokkal és mesékkal, melyek között Benedek Elek, Orbán Balázs és Sebesi Jób gyűjtésén kívül benne foglaltatik Kriza János hagyatéka is; egész irodalmunk örömmel fogadta e kötetből áradó éltető, egészséges, havasi szellőt, mely magával hozta feledhetetlen társunk utolsó sóhaját.”⁹⁴ A „feledhetetlen társ”-nak minden oka meglehetősen volt arra, hogy „benne foglaltassék” a hagyatéka! Az a hagyatéka, mely a *Vadrózsák* terjedelmével vetekedett!

A kötet Krizától mindössze 29 balladát, 32 dalt, négy mesét, két helyi mondát és egy legendát – összesen 68 népköltészeti szöveget közölt, valamennyit a forrás, gyűjtési hely és gyűjtő megjelölése nélkül. Ez a mennyiség a *Székelyföldi gyűjtés* viszonylatában is csak egy kis hányadát (negyedét) teszi ki a kötetnek, a Kriza által oly sokszor emlegetett második kötet anyagához viszonyítva pedig mutatványszámba vehető ez a mennyiség. A kötet szerkesztői is érezhették a rájuk háruló felelősség súlyát, mert az előszóban mintha magyarázkodnának: „A Kisfaludy-Társaság népköltési gyűjteményének harmadik kötetét nyújtjuk az olvasóközönség kezébe. Ez egész gyűjtemény székelyföldi, s azt részint boldogult Kriza János hagyatékából, részint Orbán Balázs mesegyűjteményéből, részint pedig Benedek Elek és Sebesi Jób sok nemű és terjedelmes gyűjteményéből szerkesztettük össze. [...] Kriza hagyatékát nemes lelkű özvegye bocsátotta rendelkezésünkre. Azonban az

⁹¹ Beöthy Zsolt titkári jelentése a Kisfaludy Társaság 1881. február 6-án tartott XXXIII. közülésén. In *A Kisfaludy Társaság Évlapjai*. Új folyam, 16. kötet, 1880–81. Budapest, 1881. 40.

⁹² Beöthy Zsolt titkári jelentése a Kisfaludy Társaság XXXIV. közülésén, 1882. február 12-én. In *A Kisfaludy Társaság Évlapjai*, Új folyam, 17. kötet, 1881–1882. Budapest, 1882. 17. lap.

⁹³ Közlemények az 1882–83-ik évi jegyzőkönyvekből. In *A Kisfaludy Társaság Évlapjai*. Új folyam 18. kötet, 1882–83. Budapest, 1883. 49.

⁹⁴ Beöthy Zsolt titkári jelentése a Társaság XXXV. ünnepélyes közülésén, 1883. február 11. In *A Kisfaludy Társaság Évlapjai*, Új folyam, 18. kötet, 1882–83. Budapest, 1883. 13.

rendezetlen volt, s magában foglalta a *Vadrózsák* anyagát is. Kiválasztottunk belőle minden kiválaszthatót, de a nagy becsű balladákon kívül, melyek egy részét Kriza még életében a lapokban közzétette, nem sok értékest találtunk benne.”⁹⁵ E döbbenetes kijelentés után még annyit tartottak szükségesnek megjegyezni, hogy „fődolog volt előttünk a beküldött anyag megválasztása és gondos kiadása; a kritikai magyarázatot úgy nyelvi, mint esztétikai tekintetben nagyrészt mellőztük s csak a legfőbb pontokra szorítkoztunk.”⁹⁶

Annak ellenére, hogy feltűnően kevés, mi több, száználmasan szegényes a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* harmadik kötetének balladákon kívüli Kriza-része, a szaktudomány hitelt adott Arany László és Gyulai Pál megállapításának, mármint annak, hogy csak ennyi használhatót találtak Kriza hagyatékában, s a *Székelyföldi gyűjtésben* közöltek a továbbiakban a *Vadrózsák* második köteteként fogadta el és tartotta számon. Következésképpen a Kriza-hagyaték gyaníthatóan fennmaradt, publikálatlan részének kiadása lekerült napirendről.

Hosszú időn át senkinek nem jutott eszébe, hogy számba vegye: a *Székelyföldi gyűjtésben* publikált Kriza-féle balladák, dalok, mesék honnan kerültek a gyűjteménybe, kéziratból hozták-e nyilvánosságra a kötet szerkesztői, vagy a lapokban szétszórt publikációkat gyűjtötték kötetbe? Amikor aztán a 20. század hatvanas éveiben Faragó József vállalkozott ennek a kérdéskörnek a tisztázására, megdöbbenve tapasztalta, hogy a *Székelyföldi gyűjtés* nem teljesítette „sem hiánytalanul, sem hibátlanul” a lapokban szétszórt balladamutatványok és dalok együttes és maradéktalan kiadását. „Mondjuk meg magyarul – háborog Faragó József – a hagyatéki gyűjteményben annyi a hiány meg a hiba, hogy felsorolásukat ezúttal lehetetlennek – még rendszerezésüket is nehéz feladatnak találjuk.”⁹⁷ Részletekbe tehát nem bocsátkozik Faragó, de felemlíti, hogy Gyulai, mint a verses rész szerkesztője, néhány lapot, folyóiratot, melyekben Kriza publikált, egészen mellőzött (*Hazánk s a Külföld, Magyar Nyelvőr*)⁹⁸, de az átnézett lapokból is a mutatványoknak csak egy részét közölte, „mintha nem módszeresen kutatott volna utánuk, hanem tél-túl véletlenül akadt volna reájuk.” (Homlódi Zsuzsanna balladája így került a kötet legvégére.) „Egyik-másik mutatvány a gyűjteményben csonkán, néhány sornyi kihagyással szerepel” – folytatja rosszálló észrevételeit Faragó – „vannak balladák és dalok, amelyeket Gyulai

⁹⁵ MNGY III. 1882: V.

⁹⁶ MNGY III. 1882: VI. – Az idézett szövegrészeket a mai helyesírási szabályokhoz igazodva közöljük, csak a korra jellemző egy-két szó írásában tartottuk meg a korabeli írásmódot.

⁹⁷ FARAGÓ József 1971a: 161.

⁹⁸ A mellőzött periodikák sorát kiegészíthetjük a *Növendékek Lapja, Az Ország Tükre, Korunk Tárcája, Kolozsvári Nagy Naptár* címével, melyeknek Kriza- vagy Gálffy-publikációit Faragó József könyvészeti összeállítása sem tartalmazza.

lai több részre osztott és a részeket külön-külön közölte, mintha egymástól független, önálló alkotások volnának. Még az is megtörtént, hogy a szétválasztás során egy részlet és egy dal Benedek Elek – Sebesi Jób gyűjtései közé tévedt.” „Hiába keressük továbbá Kriza néhány lapalji jegyzetét, amelyek a gyűjtés helyére vagy az alkotás tartalmára vonatkoznak.”⁹⁹ „Végül a gyűjtemény egész verses anyagában nemhogy a szövegűsítésre való törekvést, hanem Kriza közléseinek következetlen átírását észleljük. A hangalak szerinti kisebb-nagyobb eltérések száma [...] talán százakra rúg”, olykor a hangátírás személynevekre is kiterjed, ennek következtében – mutat rá Faragó József – „száz év óta hibásan szoktuk meg *Mónusi Jánosné* balladáját, hisz Krizánál a hősnő neve *Molnosi Jánosné* volt. – A hangváltoztatásokat – amelyek egyszer az irodalmi nyelv, máskor a nyelvjárási forma felé irányulnak – a szövegekben egész szavak átírása, kicserélése, szórendi javítások stb. tarkítják, néhol már-már megközelítve a stilizálást.”¹⁰⁰ A hangalak szerinti átírásokra némi magyarázatot találunk a kötet bevezetőjében: „Mellőztük a székely kiejtést is – figyelmeztettek a szerkesztők –, mert még Kriza hagyatékában is éppen nem vagy hiányosan volt meg – úgy látszik, később akarta kiegészíteni a hely színén – de különben is Kriza a *Vadrózsákban* s a *Nyelvőr* számos adalékban már elég híven visszatükrözték a székely kiejtést, s így nem volt szükség e leginkább irodalmi célú gyűjteményben erre is figyelmet fordítanunk. Minden egyébben híven követtük a székely tájszólást.”¹⁰¹ Gyulai tehát érvényesíteni akarta a *Vadrózsák* nyelvi tanulságait, de Faragó József megítélésével egyetértve, úgy véljük, hogy az „egyszer már nyomdafestéket látott szövegek átírásának joga vitatható, a nyelvi egységesítés pedig felemásan sikerült.”¹⁰² „Ennyi hiány és hiba után – vonja le a következtetést Faragó József – a *Székelyföldi gyűjtést* nemhogy a *Vadrózsák* második kötetének tekinthetnők, hanem mélységesen fájlnunk kell, hogy több mint nyolevan éve mindenik olvasóját félrevezette: Kriza hagyatékát mennyiségileg összezsugorította, részleteiben pedig eltorzította.”¹⁰³

Faragó József tanulmánya megírásakor, de később sem tudta okát adni e sokféle változtatásnak, szövegeltérésnek. Gyulai Pálnak egy 1901-ből keltezett levele alapján – melyben arról tájékoztatja Kovács Jánost (Kriza vejét), hogy az *MNGY* III. kötetében közzétett Kriza-meséket a kötet szerkesztőinek megbízásából Benedek Elek átírta – azt feltételezte, hogy „Benedek nemcsak a meséket, hanem a verses szövegeket is átnézte, s nem tudva róla, vagy nem véve figyelembe, hogy egy részük már nyomdafestéket

⁹⁹ FARAGÓ JÓZSEF 1971a: 161.

¹⁰⁰ FARAGÓ JÓZSEF 1971a: 162.

¹⁰¹ *MNGY* III. 1882: VI.

¹⁰² FARAGÓ JÓZSEF 1971a: 164.

¹⁰³ Uő., uo.

látott, vagyis Kriza szándéka szerint végleges nyelvi formát kapott, azokba is beleírt, belejavított.”¹⁰⁴

Amit Faragó József feltételezett, annak egy része mára bizonyossággá vált: a Kriza-hagyaték kiadásának hiteles történetét nem mástól, mint Benedek Elektől tudhatjuk meg. Mi több, nem visszaemlékező írásból, melyben torzulhatnak az események, hanem egy olyan újságcikkből, mely nem sokkal a *Székelyföldi gyűjtés* megjelenése előtt született, s melyet Benedek Elek 1882. július 30-án, a nagyajtai Kriza-ünnepség napján és alkalmából fogalmazott, s a következő napon látott nyomdafestéket a *Budapesti Hírlap* hasábjain.¹⁰⁵ A –K. szignót használó Benedek Elek Kriza János felekezeti kisajátítása ellen hadakozik, de egyúttal szót ejt arról is, hogy neki személy szerint is fontos szerepe van Kriza János hagyatékának közzétételében. Egyik budapesti lap tudósítására reagálva cáfolja azt a híresztelést, hogy „a *Vadrózsák* második kötetének megjelenését maga az akadémia biztosította”. „Ha tudná a cikkíró, hogy mit mondott ezzel! – kiált fel Benedek Elek –. Ha tudná, hogy ezt az állítólagos második kötetet egyetlen egy akadémikus se látta közelről, kivéve Kriza Jánost, de az is meghalt. Meghalt pedig 1875. márc. 19-én [helyesen: március 26-án]. Kézirati hagyatéka csakhamar átment az Akadémia birtokába. Megtöltött egy egész szekrényt. Aztán egy pár év múlva máris lehetett olvasni az újságokban, hogy az Akadémia sajtó alá rendezte Kriza *Vadrózsái*nak 2. kötetét. És én ismétlem, hogy e pillanatig még egyetlen akadémikus se tudja, még fogalma sincs róla, hogy mi van abban a kézirati hagyatékban.”¹⁰⁶ „E sorok írójának – folytatja Benedek Elek – volt alkalmam keresztlöngészni a roppant kézírathalmazt. Talált benne néhány balladát és dalt, egy-két mesét, melyek még nem jelentek volt meg, s melyek a Kisfaludy Társaság *Magyar Népköltési Gyűjtemény* című vállalatának sajtó alatt levő 3. kötetében nem sokára napvilágot is látnak. (Ugyanakkor – jegyzi meg zárójelben – az említett lap cikkírója is meg fogja látni, hogy akadtak, akik legalább megkísérelték nyomdokaiba lépni Kriza Jánosnak.) E sorok írójának egyhamar nem szerezhethet vala nagyobb örömet valami, mintha az átböngészett kézírathalmazban megtalálja a sokat emlegetett második kötetét a *Vadrózsák*nak. Tehetsége szerint igyekezett volna rendezni, összeállítani az Akadémia titkárának felügyelete alatt. Hanem a csalódás nem volt közönséges. A 2. kötet helyett az első kötet eredeti kéziratát találtam, úgy amint azt a *Vadrózsák* szerkesztőjének beküldötték volt gyűjtőtársai. Ami legbecsesebb e kézírathalmazban, az a tájászó-gyűjtemény, Krizának nyelvészeti megjegyzései, mely az akadémia nyelvészei előtt még eddig mind ismeretlen valami, s az is lesz még sokáig, azt hiszem. Én szeren-

¹⁰⁴ FARAGÓ JÓZSEF 1971a: 163.

¹⁰⁵ –K.[Benedek Elek] 1882. – A cikk újraközlése in: PERJÁMOSI SÁNDOR – A. SZÁLA ERZSÉBET – GAZDA ISTVÁN 2006: 115–118. – A továbbiakban innen idézzük Benedek Elek sorait.

¹⁰⁶ BENEDEK ELEK 2006: 118.

csésnek érzem magamat – vallja Benedek Elek – hogy *azt a keveset, mit találtam a kéziratok közt és elszórva a folyóiratokban és egyes lapokban, összeállíthattam* (kiemelés tőlem: O.K.), s ha nem is lehetett egy teljes kötet belőle, de méltó megnyitó a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* harmadik kötetéhez. Hálásan gondolok Kriza János emlékére, kinek példája buzdító hatással volt reám gyűjtéseimben, s szívem mélyéből üdvözlöm a Nagyajtán ünneplő unitáriusokat, jóllehet – kálomista vagyok¹⁰⁷

Benedek Elek nyilatkozata – még ha le is számítjuk az esetleges túlzást saját szerepének megítélését illetően¹⁰⁸ – egyértelműen értésünkre adja, hogy a Kriza-hagyatékot nem Gyulai Pál és nem Arany László nézte át, hanem Benedek Elek, mint ahogy a folyóiratok, lapok Kriza-közleményeinek az összeszedését is Benedek Elekre bízta, aki egyrészt járatlan volt a filológiai kutatásban, másrészt pedig – gyaníthatóan – ugyanolyan szabadon kezelte a Kriza-szövegeket, mint saját gyűjtésének darabjait.¹⁰⁹ Gyulai Pál pedig vagy maradéktalanul megbízott tanítványa munkájában, és nem vetette össze a forrásul szolgáló kéziratok/publikációk szövegét a Benedek Elek által készített másolatokkal, vagy maga is „igazított” a szövegeken esztétikai elvárásainak megfelelően, s mindezek következtében a Kriza névvel fémjelzett balladák és dalok között helyet kapott, és tartósan meghonosodott egy sor átírt szöveg (filológiai változat), melyeket soha nem állított helyre, soha nem korrigált a szaktudomány, soha nem próbálta meg senki azonosítani a szövegeket, gyűjtőket, gyűjtési helyszíneket, mint ahogy arra sem történt kísérlet – leszámítva Faragó József könyvészeti összeállítását¹¹⁰ –, hogy feltárják a *Magyar Népköltési Gyűjteményben* közölt balladák, dalok, mesék forrását.

De nemcsak a források problémája fölött siklott át a szaktudomány, sokáig nem próbált választ keresni arra a kérdésre sem, hogy miért oly kevés Kriza János anyaga a *Székellyföldi gyűjtésben*. Kortársak¹¹¹ és későbbi kutatók egyaránt hitelt adtak Gyulai Pál és Arany László kijelentésének – „kivá-

¹⁰⁷ BENEDEK Elek 2006: 118.

¹⁰⁸ Benedek Elek cikke vitairatnak készült, s az adott alkalmat a közzétételére, hogy 1882. július 30-án Nagyajtán nagyszabású Kriza-ünnepséget rendeztek, melynek szereplői kivétel nélkül unitáriusok voltak. Ennek kapcsán hozza szóba Benedek Elek a maga szerepét olyan kontextusban, hogy az unitárius hitfelekezetben kívül is vannak, akik Krizával törődnek, mi több, a Kriza hagyaték kiadásán fáradoznak. Benedek Elek egyetlen dolgot tévesztett szem elől: a nagyajtai Kriza ünnepséget, a szülőház emléktáblával való megjelölését a kolozsvári unitárius kollégium diákjai kezdeményezték, ők gyűjtötték össze a pénzt az emléktáblára és az ünnepség megszervezésére, s így joggal tarthattak igényt arra, hogy a maguk köréből hívjanak ünnepi szónokokat, hogy a kollégium „házi poétája” írja az ünnepi ódát.

¹⁰⁹ L. erről bővebben OLOSZ Katalin 2011.

¹¹⁰ FARAGÓ József: 1971b

¹¹¹ A *Székellyföldi gyűjtés* korabeli ismertetőire gondolunk itt, akik közül senki sem tette szóvá, hogy aránytalanul kevés anyag látott napvilágot a Kriza-hagyatékból. L. SZANA Tamás 1882.; N. N. 1882.; A–a: 1882.; KÁLMÁNY Lajos 1883.

lasztottunk belőle minden kiválaszthatót” – , és meg sem próbáltak utána járni annak, hogy hova lett Kriza János hagyatékának az a része, melyről a leghitelesebb tanú, maga Kriza János nyilatkozott – s még csak nem is az általunk sokszor idézett magánlevelezésében! A *Vadrózsák* előszavában Kriza tételesen is megfogalmazta, hogy egy második kötet reményében mi mindent kellett kihagynia gyűjteménye első kötetéből: a *népsajátóságok*nak – olvashatjuk Kriza számadását – „csak egypár szorosabb értelemben vett osztályát adhatám a negyedik szakban, egy más kötetre maradván fenn e szakba illeszthető készletem többi rovata: a *Mondák, Babonák, Álmodások, Népszokások- s Innepélyek* sat. A *Népmesékből* is csak egy maroknyit közölheték ezúttal, mutatványul népünk e nembeli képző-erejének, mely még mostan is elég gazdag forrásban buzog fel, gazdagabban a népdalnál, melynek forrását inkább elfojthatja az irodalomból naponként lerakódó daltömeg.”¹¹² S hogy el ne sikkadjanak szem elől, a felsorolt „rovatcímekeket” ritkított betűkkel szedette Kriza. Ennek ellenére soha senkinek nem jutott eszébe, hogy utána eredjen ennek a Kriza-nyilatkozatnak és a mögötte sejtethető hagyatékknak.

Ami a *Székelyföldi gyűjtés* szerkesztőit illeti, nem csodálkozunk, hogy mellőzték a „Népsajátóságok” Kriza által felsorolt rovatait. Népköltési gyűjteményt rendeztek sajtó alá, s a korabeli fogalmak szerint a babonák, álmodások, szokások stb. kívül estek a népköltészet fogalmi körén. A mesék esetében azonban – melyeknek számát két évtizeddel korábban maga Gyulai két-százban jelölte meg – nem hozhatjuk ezt fel mentségükre. Valami halvány magyarázatot Gyulainak abban az 1901-ben írt levelében találunk, melyre Faragó József is utalt. A közte és Benedek Elek között kiobbant peres ügy kapcsán, mely 1900 decemberében folyt, Gyulai a következőkről tájékoztatta Kriza János vejét, aki késve értesült a perről, és nemigen tudta, miként került Kriza a célkeresztbe: „Tisztelt tanár ur! Ön felvilágosítást kér tőlem arra nézve, hogy Benedek Eleknek a törvényszék előtt mondott beszédében, melyet több lap közölt, hogyan jön bele Kriza János, ön ipja s általában mi igaz van az ipjára vonatkozó tények előadásában.”¹¹³ Hogy védőbeszédében Benedek miért hozza bele *Krizát*, azt ő tudná megmondani, hogy mi igaz s nem igaz beszédében *Krizát* illetőleg, azt megmondom én. Benedek nem Kriza „*Vadrózsák*” című népköltési gyűjteményéről ír, hanem a Kisfaludy-Társaságnak arról a gyűjteményéről, a melyet én és Arany László szerkesztettünk. Ennek első kötete 1872-ben jelent meg.

Ebben *Krizától* két mese van, az egyiket sajátkezüleg írta le és küldötte, a másik pedig már azelőtt megjelent egy lapban nyomtatva. Mindkettő

¹¹² KRIZA JÁNOS 1863: VI–VII.

¹¹³ Benedek Elek szerint Gyulai Pál jobbnak minősítette Kriza János meséit, mint az ő általa közreadott meséket, különben meseírónak tartotta Kriza Jánost mint Benedek Eleket, s emiatt beperelte Gyulait.

alá ezt írtuk: »*Kriza János gyűjtése*.« Ezekre nem vonatkozhatott Benedek előadása. Gyűjteményünk II-ik kötete a Török Károly alföldi gyűjtéseit foglalja magában. Erre se célozhat Benedek, hanem céloz a III-ik kötetre, melyet Kriza János, Orbán Balázs, Benedek Elek és Sebesi Jób gyűjtéséből szerkesztettünk. Kriza János özvegye felküldötte hozzám a székely népköltést tárgyazó iratait. Ezek között voltak balladák és lyrai költemények, melyek egy része már a lapokban megjelent, de voltak meg nem jelentek is. Ezek Kriza gyűjtése jelöléssel jelentek meg gyűjteményünk III-ik kötetében. Mesét Krizától sajátkezűleg leírva egyet se találtunk, hanem találtunk számos oly mesét, melyeket papok, diákok, tanítók küldöttek be Krizához. Ezeket Arany László, a ki a gyűjtemény mesei részét szerkesztette (én a balladákat és a dalokat szerkesztettem) gondosan elolvasta, de kevés használhatót talált bennök, mert részint ismert mesék voltak, részint pedig kevés becsüek, mindamellett kiválasztott közülök négyet s abban állapodtunk meg, hogy a kissé dagályos előadást egyszerűsíteni kell s erre Benedek alkalmas lesz, a ki éppen most gyűjtött Székelyföldön népmeséket s még élénken viszhangozhatik benne a székely népmesék előadásmódja. Így biztunk meg Benedeket a négy mese átírásával, melyeket aztán Arany László átnézett, itt-ott javított is rajtok s jegyzeteket irt hozzá a kötet végén. E négy mese alá nem azt írtuk: »*Kriza gyűjtése*« hanem »*Kriza hagyatékából*«, így akarván megkülönböztetni a kétféle közleményt. A tiszteletdíjat a négy meséért természetesen Kriza özvegyének küldöttük[!]; de Benedeknek a saját gyűjtéseért, ha jól emlékszem, valamivel többet fizettünk, mint a menynyi megillette s így megfizettük azt a kis szivességet is, melyért különben ő nem kért semminemű tiszteletdíjat. A mi Benedeknek azt az állítását illeti, hogy én őt – mint *mesegyűjtőt* megbíráltam és Krizát az ő rovására dicsértem, az teljesen nem igaz. A Benedektől 1894-ben kiadott »*Magyar mese és mondavilág*« című munkáról a »Budapesti Szemlé«-ben megjelent bírálatot nem én, hanem Arany László írta s benne nem a Kriza hagyatékából közlött mesékre célt, hanem a »*Vadrózsák*«-ban megjelentekre.”¹¹⁴

A több szempontból is fontos információkat hordozó levélből mi most csak azt a szövegrészt emeljük ki, amely a *Székelyföldi gyűjtés*ben közölt Kriza-mesékre, s azokkal kapcsolatban Kriza János mesehagyatékára vonatkozik: e szerint a szerkesztők Krizától saját kezűleg leírt mesét egyet sem találtak a hagyatékban, csak olyanokat, „melyeket papok, diákok, tanítók küldöttek be Krizához. Ezeket Arany László, a gyűjtemény mesei részének szerkesztője „gondosan elolvasta, de kevés használhatót talált bennök, mert részint ismert mesék voltak, részint pedig kevés becsüek.” Idézzük csak újra

¹¹⁴ KOVÁCS JÁNOS 1901. Ua. in SZAKÁL ANNA 2012: *Gyulai Pál Kovács Jánoshoz. Budapest, 1901 elején.*

fel a *Székelyszőlői gyűjtés* bevezetőjében tett kijelentést: „kiválasztottunk belőle minden kiválaszthatót” – s szembesítsük Gyulai 1901-es nyilatkozatával, mely árulkodik a válogatás szempontjairól: Kriza János hagyatékában kevés használható mesét találtak, mert azok részint „ismert mesék voltak”, részint „kevés becsűk”. A „kevés becsű” kategóriába – minden kétséget kizáróan – azokat a meséket sorolhatta Arany László, amelyeket Kriza vagy valamelyik hozzáértő munkatársa még nem írt át az Arany János elvárásoknak megfelelően. Nem véletlen, hogy Kriza Jánostól saját kezűleg leírt mesét „egyet sem” találtak a hagyatékban: azok a mesék, melyeket 1862 őszén sikerült Krizának átdolgoznia, egyenesen a nyomdába mentek, a *Vadrózsák* első kötetébe. A többi mesét pedig feltehetően a második kötet számára menet közben dolgozta volna át Kriza. Az „ismertek”-ként félredobott mesék kategóriáját ugyancsak nagy valószínűséggel tudjuk körvonalazni, segítségül hívva Kriza János korábban már idézett leveleinek egy-egy passzusát. A *Vadrózsák* készítésének folyamatáról beszámoló Kriza 1862. október 29-én így ír Gyulai Pálnak: „Van *Népmesém* valami 60 vagy 70^{db}, melyek közt ugyan sok variánsa van már megjelent népmeséknek, de azért adni fogjuk ugy-e bár? Most is adok néhány ily variánst, még Arany Lászlónak is két variánsát adom.” Novemberben – feltehetően, hogy Gyulai nem reagált korábbi felvetésére – újra megpendíti a változatokkal kapcsolatos elgondolását: „A gyűjtést lassanként most is folytatom. A legszebb mesék mentek az első kötetbe, mert ezt minél érdekesebbé s többoldalúvá akartam tenni. A háromszéki nyelvjárás nemde olyan mézédeseen foly, e teszi kedves olvasmányá s élvezhetővé még azokat is, a miknek variánsait Arany Laci s mások adták már. Az ily variánsokat ugy é adhatjuk ezután is: mert csakugyan sok legalább a részletekben való eltérés.”¹⁴⁵ Gyulai válaszát nem ismerjük, véleményét azonban látatlanban is vázolni tudjuk: kortársaival egybehangzóan irodalomesztétikai szempontok szerint értékelte a folklóralkotásokat, ennek megfelelően a mesékben is csak a szüzsé és annak kompozíciója, a nyelvi megformáltság és szerkezeti koherencia érdekelt, a szövegvariánsok nem. A fent idézett levélrészletek egyúttal azt is bizonyítják, hogy Kriza János folklórszemlélete egy lépéssel előtte járt a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* szerkesztőjének. Kriza korát meghaladó éleslátással felismerte a folklóralkotások természetében rejlő variálódási képességet, a változatképződés jelentőségét, fontosnak tartotta a variánsok számbavételét és összehasonlítását. Mindezeket – úgy tűnik – Arany László nemcsak, hogy nem méltányolta, de el is vetette, s e szemlélet következtében mindössze négy mesét, két helyi mondát és egy legendát talált közölhetőnek Kri-

¹⁴⁵ Kriza János Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1862. november 7.

za János hagyatékából. S amint a fennebb idézett Gyulai-leveléből kitűnik, még azokon is talált igazítanivalót.

A Kriza-hagyaték csekély voltára, a *Székelgyűjtés*ben elfoglalt szerény mennyiségére legelőször Sebestyén Gyula figyelt fel, és próbált magyarázatot találni a Kriza-centenáriumra írt emlékezésében,¹¹⁶ mely egyszermind a *Vadrózsák* új kiadásához is bevezető tanulmányul szolgált. Abból kiindulva, hogy a Budapestre felküldött Kriza hagyaték – az *MNGY* harmadik kötetének szerkesztői szerint – magába foglalta a *Vadrózsák* anyagát is, és hogy a szerkesztők minden használható kiválasztottak a hagyatékból, Sebestyén arra a következtetésre jutott, hogy nem lehetett túl terjedelmes a *Vadrózsák* második kötetének anyaga. „Arról tehát, hogy a szerkesztők kezén valami elkallódott volna, nem lehet szó – fogalmazta meg véleményét Sebestyén. Hanem igenis megállapítható az, hogy Kriza a II. kötet anyagát is éppen úgy a rendezés és kiadás folyamán kívánta kiegészíteni, mint ahogy ezt az I. kötet megjelenése alkalmával is cselekedte. Ez eredményezte aztán azt, hogy az első kötet csaknem egy évig készült s a szerkesztés körül mégis mulasztások történtek. Ugyancsak a kiadás előtt dolgozta át ügyes kézzel és tökéletes székelységgel a népmeséket. Ezt nevezte leveleiben vastag lére-eresztésnek, vagy önnön magán való áteresztésnek. Ilyesmire természetesen Gyulai és Arany László már nem vállalkozhatott, sőt a mai tisztultabb felfogás szerint még Krizának sem lett volna szabad.”¹¹⁷

Mint látjuk, Sebestyén Gyula csak következtetett arra, hogy miért oly kevés a *Székelgyűjtés* Kriza-anyaga. Hipotézise azonban megállapításként gyökerezett bele a szaktudományi gondolkodásba, annál is inkább, mivel Sebestyén centenáriumi megemlékezése tulajdonképpen Kriza népköltészeti munkásságának első szakszerű összefoglalása volt. Ennek következtében és a *Székelgyűjtés* szerkesztőinek nagy tekintélye folytán a későbbiekben szinte senki nem vonta kétségbe, hogy Kriza hagyatékából valóban minden „használható” nyilvánosságra hozott Arany László és Gyulai Pál a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* harmadik kötetében. Egyedül Böződi György volt, aki – részleteket közölve a Kriza-levelezés addig ismeretlen darabjaiból – 1937-ben köntörfalazás nélkül felvetette a hagyaték hiányzó nagy hányadának problémáját: „Hogy hova lett a rengeteg anyag, mely részint az első kötet megjelenésekor már készen állott, részint azután gyűjtötte Kriza, máig sem tudjuk.”¹¹⁸

¹¹⁶ *Emlékezés Kriza Jánosra* címen a Kisfaludy Társaság 1911. évi márciusi ülésén olvasta fel. Szövegét l. SEBESTYÉN Gyula 1911.

¹¹⁷ SEBESTYÉN Gyula 1911: 70. – Ua. in *MNGY* XI. 1911: XVIII–XIX.

¹¹⁸ BÖZÖDI György 1937: 497. – Idézi FARAGÓ József 1971a: 164.

Bözödi György felvetésének azonban semmi foganatja nem volt. Az 1943-ban immár harmadszor kiadott *Vadrózsák* gondozója, Viski Károly bevezető tanulmányában még csak szóvá sem tette a második kötet problémáját. Úgy tűnik, a szaktudomány és a közvélemény egyaránt belenyugodott abba, hogy Kriza öröksége annyi, amennyit a *Vadrózsákban* ő maga közölt, illetve amit a *Székelgyföldi gyűjtésben* Gyulai Pál és Arany László nyilvánosságra hozott. A legdöbbenetesebb azonban az, hogy senkinek eszébe nem jutott keresni magát a hagyatékot, azokat a kéziratokat, melyeket utoljára Gyulai Pál, Arany László és Benedek Elek látott 1882-ben.¹¹⁹

4. Kriza János hagyatéka az összesítő válogatásban

A második világháborút követő esztendőök aligha voltak a legalkalmasabbak régi irományok keresésére, kutatására. Nem is foglalkoztatta volna a tudományos világot Kriza János hagyatéka, ha egy abszurd véletlen folytán nem hatot vet a kocka.

A váratlan eseményről Kovács Ágnes összefoglalóját idézzük, melyet egy ifjúsági kiadvány utószavában hozott nyilvánosságra: „1949-ben, egy szép tavaszi napon arra lett figyelmes a Magyar Tudományos Akadémia szolgálattevő portása, hogy az épület renoválását végző munkások egy csoportja kosárszámra hord fel valami poros, piszkos kéziratokat a pincéből, s azzal tüzelnek az aszfaltolvasztó kazán alatt. Mint régi tudományos-intézeti munkatársnak sehogyan sem tetszett neki ez a dolog, és sietett az Akadémia kéziratgyűjteményébe, hogy jelentést tegyen róla. A helyszínre érkező *Gergely Pál*, a kéziratgyűjtemény helyettes vezetője, megállapította, hogy a portás aggodalma teljesen indokolt; a kihordott kosarak rendkívül értékes anyagot tartalmaztak: a Kisfaludy Társaság hatvanöt éve elveszettnek hitt kéziratok hagyatéka került napvilágra falbontás következtében a pince egyik zugából.

Az elrongyolódott, penésztől, portól pusztuló papírlapok csak többszöri szárítás, fertőtlenítés és vasalás után váltak olvashatókká. Évekig tartó munkával sikerült a kéziratok nagy részét megmenteni, az együvé tartozó töredékeket összeilleszteni, műfajok, s ahol lehetett, gyűjtők szerint csoportosítani. *Gergely Pál* megállapította, hogy a 11000 lapnyi kézirat tömeg egy tizedét *Kriza János* népköltési hagyatéka teszi ki, mely nagyrészt mese-szövegekből, néhány ballada- és népdalszövegből, valamint hozzá intézett levelekből áll.”¹²⁰

¹¹⁹ Sebestyén Gyula próbált információkat szerezni Kriza hagyatékáról, de őt az első kötet kiadásának körülményei érdekelték, nem a második kötet anyaga.

¹²⁰ Kovács Ágnes 1961: 259.

Kovács Ágnes, a kiadvány jellegének megfelelően kissé leegyszerűsítve, de magyarázatát adja annak is, hogy miként juthatott Kriza János hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémia pincéjébe: a *Vadrózsák* első kötetének megjelenése után „a második kötet, mivel annak nyomdai költségeit nem tudta előteremteni, kéziratban maradt. A kéziratok Kriza János 1875-ben bekövetkezett halála után a Tudományos Akadémiához kerültek Arany László és Gyulai Pál kezébe, akik abban az időben a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* kötetait szerkesztették. Ők néhány mesét és balladát közöltek is belőle, a többi azonban a Kisfaludy Társaság irattárába került”,¹²¹ majd onnan az Akadémia pincéjébe.

A pincéből előkerült hagyatéék jelentőségét – ugyancsak népszerűsítő céllal és szinten – Kovács Ágnes így summázta: „Lapozgatva az Akadémia kéziratgyűjteményében immár gondosan bekötve őrzött kéziratot,¹²² őszinte tisztelettel gondolunk arra, aki létrehozta, s azokra, akik összegyűjtötték. A *Vadrózsákban* és a Magyar Népköltési Gyűjteményben megjelent szövegek nyomán Kriza Jánost a székely népballadák felfedezőjének és összegyűjtőjének szoktuk tekinteni, az Akadémia pincéjéből előkerült penészes lapok a mesegyűjtő és meseíró Krizát ismertetik meg velünk. A *Vadrózsákban* mindössze húsz mese jelent meg. [...] A kézirat több mint háromszorosa a nyomtatásban megjelent meséknek. Mennyi égett el 1949-ben, s mennyit ehetett meg a por és a penész, nehéz megállapítani, de hogy nem kevés érték ment veszendőbe, arról tanúskodnak a csonkán, eleje-vége nélkül maradt töredékek.”¹²³

Kovács Ágnes a továbbiakban megemlíti a hagyatékból feltárt kéziratok mesék gyűjtőit is. „A kézirat nem egy gyűjtő munkája – folytatja a tájékoztatást. – A hagyatékból megőrzött levelek segítségével megállapítható, hogy melyik mesét ki küldte be Krizához. Legjelentékenyebb *Marosi Gergely* székelykeresztúri igazgató tanár, *Tiboldi István* kiskedei tanító, *Kis Mihály* árkosi unitárius pap és *Ürmösi József* [!] [helyesen: Sándor] udvarhelyszéki pap gyűjtése. Rajtuk kívül találunk szövegeket *Gálfi Sándor*, *Péterfi Sándor* és *Gálfalvi István* gyűjtéséből, valamint névtelen gyűjtőktől is. *Lőrinczi Elek* árkosi iskolamester (hiányos) gyűjteménye külön önálló csoportot képez, s külön csoportba foglalhatók azok a mesék, amelyeket maga Kriza gyűjtött, illetve dolgozott át.”¹²⁴ Krizáról később még egyszer szót ejt: „A hagyatékból számos szöveg Kriza saját keze írásával maradt ránk. Ezekről nem

¹²¹ KOVÁCS Ágnes 1961: 260.

¹²² Kriza János mesehagyatéka ma több bekötött kolligátumban található, legfontosabb ezek közül az Irod. 4-r. 409/1–VI és az Irod. 4-r 412 jelzetű kézirat a MTA Könyvtára Kézirattárában.

¹²³ KOVÁCS Ágnes 1961: 260–261.

¹²⁴ KOVÁCS Ágnes 1961: 261.

állapítható meg, hogy saját gyűjtései-e, vagy pedig csupán feldolgozásai. Nyelvükben Marosi és Kis Mihály, illetőleg Tiboldi és Lőrinczi meséi között állanak. Szerkezetükben a paraszti mesemondóktól származott meséknél egységesebbek, nyelvileg azonban azoknál kevésbé színesek.”¹²⁵

Kovács Ágnes 1961-es írása időrendben a harmadik híradás volt Kriza János hagyatékának megtalálásáról. Mégis azzal kezdtük ismertetésünket, mert a kéziratok előkerülésének körülményeiről itt találtuk a legbővebb tájékoztatást. Gergely Pál, a kéziratok megtalálója, feltárója és kéziratári feldolgozója a tudományos közvéleményt jóval korábban, még 1952-ben tájékoztatta a felfedezésről, de szűkszavú beszámolójában nem a megtalálás körülményeivel, inkább a hatalmas kézirat-tömeg tartalmi vonatkozásaival foglalkozott. A rövid tájékoztató – lévén, hogy az *Ethnographiának* készült, de alighanem az anyag természeténél fogva is – elsősorban a folklór-vonatkozású kéziratokról számolt be, melyek között a Kriza-hagyaték csupán egy tétel volt a különböző időből, különböző vidékekről és különböző gyűjtőktől származó rendezetlen kézirat-tömegben. Gergely Pál írásából további apró részletek derülnek ki a megtalálás helyét, a talált anyag jellegét illetően: „Az akadémiai könyvtár olvasótermeit, keleti osztályát és kéziratárát hatalmas költséggel újjáépítette népi demokráciánk kormánya – indítja cikkét a kéziratár akkori helyettes vezetője. – Az építkezés során a palota évtizedek óta érintetlen főtítkársági raktárait feltárva, az ügyvitelre, gazdasági ügyekre s a tagok irodalmi működésére vonatkozó több ezer iratton kívül nagy mennyiségben kerültek elő népköltési gyűjtések kéziratái is.”¹²⁶ Nincs itt helye, hogy teljes terjedelmében idézzük Gergely Pál felsorolását, csupán azt emeljük ki, hogy három nagy egységet különített el a feltárt kéziratgyűjtések köréből: az anyag egy része „gyaníthatóan az 1830-as években megindult országos *népdal- és mesegyűjtő mozgalom* (Cuczor[!], Toldy Ferenc, Erdélyi János kezdeményezése) eredményeként” került az Akadémiára, s a kéziratok „azóta is feldolgozatlanul, ismeretlenségben lappangtak.”¹²⁷ A második csoportba azokat a nagyobb, 50–200 oldalas kézirat-csomókat sorolta, melyek „az 1850 utáni időkből, Arany Lászlóék újabb gyűjtőmozgalma korából valók”, a harmadik csoportban pedig „a népmesék, népszokások és gyermekjátékok nagyobb gyűjteményeit” vette számba, melyek közül – idézzük újból Gergelyt – „ki kell emelnünk Kálmány Lajos – Abonyi Lajos 413 nagy ívplanyi kiadatlan mesegyűjteményének előkerülését. Előkerült Orbán Balázs 61 oldalas mese-kézirata és a másik nagy székely gyűjtő: Kriza János mesegyűjtésének több töredéke is.”¹²⁸ Gergely Pál nem mondja ki, de

¹²⁵ KOVÁCS Ágnes 1961: 262.

¹²⁶ GERGELY Pál 1952: 207.

¹²⁷ GERGELY Pál 1952: 208.

¹²⁸ GERGELY Pál 1952: 208.

tulajdonképpen az első csoportban azokat a gyűjtéseket említi, amelyeket az 1830-as években a Magyar Tudós Társaság kezdeményezésére küldtek be az Akadémiára lelkes gyűjtők, és amelyekből később Erdélyi János válogatott a *Népdalok és mondák* kötetei számára anyagot. A második csoportban emlegetett tételek feltehetően a Kisfaludy Társaság felhívása (1864) nyomán gyűjtött anyagot tartalmazzák, a harmadik pedig – úgy tűnik – intézményes felhívásoktól független gyűjtéseket foglal magába.

Gergely Pál rövid híradását a Kriza-hagyatékról hamarosan bővebb tájékoztatás követte Kovács Ágnes tollából, annak a kiadványnak az utószavában, melyet Gergely Pál és Kovács Ágnes szerkesztett-gondozott, és amely *Székely népköltési gyűjtemény* címen összesítő válogatás volt Kriza János kiadott és kéziratot hagyatékából.¹²⁹ Az 1956-ban megjelent két kötetes kiadvány nem törekedett teljességre és szigorú tudományosságra: válogatást nyújtott a *Vadrózsák* első kötetének és a *Székelyföldi gyűjtés* Kriza-részének anyagából, kiegészítve azt részben az újonnan előkerült kéziratot hagyatékából, részben pedig Kriza *Magyar Nyelvőr*-ben közzétett publikációiból.

Kovács Ágnes az utószóban röviden beszámol arról, hogy miként került Kriza hagyatéka Budapestre.¹³⁰ Kriza halála után „a kéziratokat Kriza özvegye azon rendezetlen állapotban felküldte a Kisfaludy Társaságnak, a Magyar Népköltési Gyűjtemény szerkesztőinek. Arany László és Gyulai Pál a hagyatékából 29 balladát, 33 népdalt, 4 mesét, egy legendát és két helyi mondát közölt is a *MNGy* III. kötetében. A bevezetőben úgy nyilatkoznak, hogy ők minden közlésre érdemes darabot felvettek a kötetbe, s ezért a folkloristák és irodalomtörténészek ezt a *Székelyföldi gyűjtést* szokták a *Vadrózsák* II. kötetének tekinteni. Megjelenésével a *Vadrózsák* publikálatlan részének kiadása lekerült a napirendről. 1885-ben Arany László kiköltözött az Akadémia palotájából s a kiköltözése utáni években a Kriza-hagyaték sok más kiadott és kiadatlan szöveggel együtt lekerült az Akadémia pincéjébe. A Tudományos Akadémia palotájának átalakítási munkálatai kezdetén, 1949-ben akadt rá Gergely Pál, a kéziratgyűjtemény helyettes vezetője, egyéb akadémiai iratok tizezrei között.”¹³¹

„Jó ötven évig lappangott Kriza ezernyolcszáz lapnyi székely népköltés-, népszokás- és szógyűjtése a Magyar Népköltési Gyűjtemény tizenegyezer lapot kitevő egyéb kéziratai között – folytatja Kovács Ágnes a kéziratok sor-

¹²⁹ KRIZA János 1956. Rövidítve: *SZNGY* I-II. 1956.

¹³⁰ Az elkövetkezőkben előfordulhat, hogy már ismert adatokat, akár szövegrészeket újra szo szerint idézünk, mert később ezek segítségével tudjuk felmérni, hogy milyen információk voltak forgalomban a Kriza-hagyatékkal kapcsolatban, s hogy milyen utakat járt be a Kriza-hagyaték százötven éves hányódása során.

¹³¹ KOVÁCS Ágnes 1956: 447–448.

sának vázolását. – Az elrongyolódott, penésztől, portól pusztuló papírok csak többszöri szárítás, fertőtlenítés és vasalás után váltak olvashatókká, rendezhetőkké. Évekig tartó munkával sikerült a kéziratok nagy részét megmenteni, az együvé tartozó szövegrészeket összeilleszteni, műfajok s ahol lehetett, gyűjtők szerint csoportosítani. Munka közben fájdalommal kellett tapasztalni, hogy több száz penésztől összetapadt lap minden fáradozás ellenére sem tisztítható meg oly mértékben, hogy olvashatóvá váljék, ezek tartalma mindörökre ismeretlen marad számunkra. Az olvashatóvá tett és tartalmuk szerint csoportosított lapok a következő folklorisztikai anyagot tartalmazzák: 1. hét balladát, 2. ötvenkilenc népdalt, 3. gazdag népszokás-, közmondás- és táncszógyűjteményt, 4. bőséges személy-, állat- és helynévanyagot, 5. mintegy százötven, részben töredékes népmeseszöveget, 6. néhány halotti búcsúztató beszédet, 7. Kriza János saját költeményeiből, szombatos ének- és zoltárfordításából néhány darabot, 8. a Vadrózsák előszavának első, ceruzával írt fogalmazványát, 9. Kriza gyűjtőtársainak hozzá intézett leveleiből tizennégyet.”¹³²

Kovács Ágnes pontos leltára láttán megnyugodva dőlhetne hátra a Kriza-hagyaték sorsával foglalkozó kutató: végre rendelkezésére áll a teljes szöveganyag. Ám öröme korainak bizonyulhat: a szélesebb olvasóközönségnek szánt kiadvány szerkesztői-gondozói tudományos jegyzeteket nem közöltek „abban a tudatban – ahogy Kovács Ágnes megjegyzi –, hogy az Akadémia tervbe vette Kriza János székely népköltési gyűjteményének kritikai kiadását.”¹³³ A kritikai kiadás reményében az *SZNGY* szerkesztői tehát nem tartották szükségesnek feltüntetni, hogy a Kriza-hagyaték fent elősorolt tételei a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában milyen jelzetek alatt szerepelnek. Egy részüket a kéziratári katalógusból sikerült azonosítanunk, de vannak olyan tételek/darabok, melyeknek hol-tétéről továbbra sincs tudomásunk, nem találtuk meg.

A nagyobb baj az, hogy nemcsak a műfajcsoportok kéziratári lelőhelyét nem tüntették fel a kiadvány gondozói, de a kéziratok anyagból közölt egyes szövegek esetében sem közölték forrásaik lelőhelyét (kézirattári jelzetét). Így következhetett be az az abszurd helyzet, hogy a *Vadrózsák* második kötetének jelenkori összeállítója ismételten arra ítéltetett, hogy a szalmakazalban keresse a tűt. Az esélye is nagyjából annyi, mint a tűt kereső egyszerű legénynek – legalábbis a verses szövegek esetében.¹³⁴

¹³² Kovács Ágnes 1956: 448.

¹³³ Kovács Ágnes 1956: 456.

¹³⁴ Itt jegyezzük meg, hogy Kriza hagyatékának prózai műfajaival, valamint nyelvészeti vonatkozású kézírataival nem foglalkoztunk, lévén, hogy a mostani második kötet ezeket nem tartalmazza.

A *Székely népköltési gyűjtemény* arra törekszik, – idézzük újból Kovács Ágnes – „hogy Kriza majd minden balladáját egyetlen gyűjteményben tárja olvasóközönségünk elé, hogy végre a székely népköltésnek ezek a sajátos hajtásai, melyeket Kriza és gyűjtőtársai örökítettek meg számunkra, teljes gazdagságukban szemünk előtt álljanak.”¹³⁵ E törekvésnek megfelelően a *Vadrózsák*ból és a *Székelyföldi gyűjtés*ből válogatott balladák mellett Gergely Pál hét balladaszöveget „kéziratból” hozott nyilvánosságra. Ezek a következők: 6. sz. *Budai Ilona* ; 14. sz. *Barcsai*; 19 sz. *Hét magyar úrfiak*; 20. sz. *Boriskám, Boriskám*; 36. sz. *Kevély Ugron János*; 48. sz. *Leszállott a páva*; 49. sz. *Szócs Maris*. A hétből ötnek megtaláltuk a kéziratát, kettőnek azonban (*Barcsai, Hét magyar úrfiak*) továbbra sem ismerjük a forrását. A *Barcsai* ballada esetében különösebb jelentősége nincs annak, hogy nem találtuk meg a kéziratot, hiszen Gergely Pál a Nagy Lajos-féle szövegnek egy olyan filológiai változatát hozta nyilvánosságra, melyben felismerhető az apró szövegkiigazítások, melyeket Kriza hajtott végre, mielőtt felvette volna a szöveget a *Vadrózsák*ba, de még nem írta át Nagy Lajos eredeti feljegyzésének „*vántoros*” szavát „*vont arany*”-ra.¹³⁶ A *Hét magyar úrfiak* esetében más a helyzet. Gergely Pál jegyzetben annyit árul el a töredékről hogy „Kéziratból, Szabó Sándor gy. A Szilágyi és Hajmási-ballada töredékének látszik.”¹³⁷ A kéziratot, ahonnan a szöveget Gergely Pál közölte, nem ismerjük, a töredéket azonban fenntartással kell fogadnunk, részben azért, mert Krizának tudtunkkal nem volt Szabó Sándor nevű munkatársa, s főleg azért, mert Gergely Pál kéziratból közölt balladáit közül négyről (20. sz. *Boriskám, Boriskám*; 36. sz. *Kevély Ugron János*; 48. sz. *Leszállott a páva*; 49. sz. *Szócs Maris*) bebizonyosodott, hogy nem a Kriza-hagyaték darabjai, s ezek egyikét (20. sz. *Boriskám, Boriskám*) ugyancsak Szabó Sándor gyűjtéseként tünteti fel. Ráadásul úgy, hogy a kéziratban a gyűjtő neve nem szerepel.¹³⁸ Meg kell ugyanakkor azt is jegyeznünk, hogy jöllehet a fent említett négy ballada nem a Kriza-hagyaték tartozéka, egyet közülük, a *Kevély Ugron Jánost* mégis joggal vette fel Gergely Pál az összesítő válogatásba: a balladát minden bizonnyal a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötete számára a Kisfaludy Társasághoz (Gyulai Pálhoz) küldte be névtelen gyűjtője, akit a kézírás alapján (és helytállóan) a Kriza-munkatárs Gálffy Sándorral azonosított az *SZNGY* szöveggondozója.

A hetedik, kéziratból közölt ballada (*Budai Ilona*) forrását kivételesen megjelölte Gergely Pál, talán azért, mert nem az Akadémia pincéjéből került elő. A Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában (ma: Etnológiai

¹³⁵ KOVÁCS Ágnes 1956: 449.

¹³⁶ L. a *Vadrózsák*ban a *Barcsai* ballada jegyzetét. (KRIZA János 1863: 538.)

¹³⁷ *SZNGY* II. 1956: 486.

¹³⁸ L. erről bővebben a források jegyzékében az MTAKK 412 kolligátumról írottakat.

Archívum) talált rá Gálffy Sándor kézirataira (jelzete: EA 3652), mely a *Vadrózsákban* közzétett *Budai Ilonának* „egyszerűbb fonetikával” leírt szövege.

A verses részt gondozó Gergely Pál a népdalok fejezetét is igyekezett kiegészíteni a kéziratos hagyatékból, igyekezete azonban nem sok eredményre járt, pontosabban téves információk forgalmazásával járt. A kézirattári jelzetet ezúttal is mellőző, de a gyűjtőket megnevező Gergely hét népdal-szöveget vett fel az *SZNGY*-be a kéziratos állományból, sajnos, a hétből öt nem a Kriza-hagyatékból származik: Hóry Etelka (a későbbi Gyarmathy Zsigáné) gyűjtéséből három szerelmi dalt,¹³⁹ egy bujdosó éneket és egy vidám dalt¹⁴⁰ közölt az összesítő válogatásban, abban a hitben, hogy a magyargyerőmonostori református pap, Hóry Farkas leánya Kriza gyűjtői köréhez tartozott. Hóry Etelka – tudásunk szerint – Gyulai Pállal állt kapcsolatban, kézirátát is a Kisfaludy Társaság gyűjtéseit tartalmazó kolligatumban találtuk meg.¹⁴¹

Hóry Etelka gyűjtésén kívül az összesítő válogatásban Gergely Pál még két kiházasító dalt közölt kéziratból: a Kriza-munkatárs Ürmösy Sándor gyűjtéséből az *Uppá-cuppá féltekenyő* (101. sz.) és a *Haj fürgecském, fürgecském* (103. sz.) kezdetű párosítókat,¹⁴² megjegyezve, hogy mindkettő kevés változtatással már közölte Kriza a *Vadrózsák* első kötetében.

Az összesítő válogatásban a fentiekén kívül még egy szöveganyagot publikált Gergely Pál kéziratból: az első kötet utolsó fejezetében található *Álmakat*¹⁴³ ugyancsak Ürmösy Sándor kéziratából hozta nyilvánosságra. Ürmösynek ezt a kézirátát nem találtuk meg, Gergely Pál közlése révén viszont azonosítani tudtuk Kriza János *Mit álmodnak a székelyek?* című közleményének¹⁴⁴ gyűjtőjét.

Újlag emlékeztetve, hogy a Kriza-hagyaték mesei része kívül esik kutatási körünkön, a *Székely népköltési gyűjtemény* első kötetéről – mely a népi prózán kívül minden más folklórműfajt felölel – összegzősképpen elmondhatjuk: a Kriza-hagyaték előkerülése alig-alig változtatott az addig kialakult képen: a Kriza-gyűjtésekből addig nem ismert *Kevély Ugrom János*

¹³⁹ 41. sz. *Széles a víz, keskeny palló*; 47. sz. *Haja csóka, csicsóka*; 74. sz. *Éss az eső kari-kára*,

¹⁴⁰ 131. sz. *Hezzám jártak egy ösvényen*; 142. sz. *Elégett a hunyadi bolt*.

¹⁴¹ Nép száján forgó táj Dalok. Össze gyűlytötte Hory Etelka. Kézirat in *Dal- és balladagyűjtemény vegyes gyűjtésekből*. MTA Könyvtárának Kézirattára. Jelzete: Irod. 4-r. 365/ I–III. – Hóry Etelka kézirata az I. kötet 26–34. lapján található. A kalotaszegi (magyargyerőmonostori) népdalokat tartalmazó kis gyűjtemény címe mellett más kéz [Gergely Pál?] feljegyzése: „A Kriza levelek közt volt!” Valószínű ez a tény befolyásolta Gergely Pált abban, hogy Kriza-munkatársnak tekintse Hóry Etelkát.

¹⁴² A két dal lelőhelye: Marosi Gergely: *Nép-Szellem a Nagy Székölly Országban*. MTAK Kézirattára, Irod. 4-r. 415: 2–4.

¹⁴³ *SZNGY* I. 1956: 266–274.

¹⁴⁴ KRIZA János 1868e

mellett mindössze két ballada és két kiházasító dal filológiai változata a vészegény hozadék (s azok is a *Vadrózsák*ban megjelent szövegek filológiai változatai), no meg néhány tévesen Krizához rendelt ballada- és népdalszöveg. Ezekon kívül csupán az *Álmak* kis fejezete hozott újdonságot az addig ismert Kriza-irodalomba. De ha akadémikusodni akarunk, tulajdonképpen az sem volt újdonság, hiszen Kriza János még életében közölte az álmólátásokat. Meglepőnek és megmagyarázhatatlannak találjuk Gergely Pál közömbösségét az „apró műfajok”-kal (táncszók, közmondások, szólások, találós kérdések) szemben. Kovács Ágnes a Kriza-hagyaték idézett leltárában „gazdag népszokás-, közmondás- és táncszógyűjteményt” emleget, az összesítő válogatásban viszont semmit nem találunk a kéziratos forrásokból, a *Vadrózsák* anyagán túl Gergely Pál csupán Kriza János *Nyelvőr*-beli közleményeiből vett át csekély mennyiségű adatot.

Mindezek láttán óhatatlanul azt a következtetést kell levonnunk, hogy a *Székelly népköltési gyűjtemény* első kötetének szerkesztője-gondozója meg sem kísérelte a *Vadrózsák* második kötetének – hatáskörébe tartozó műfaji/szövegállományi – rekonstruálását, az alcímnek megfelelően összesítő válogatást nyújtott, de nem a teljes Kriza-hagyatékból, hanem csupán a *Vadrózsák*ban és a *Székellyföldi gyűjtés*ben közreadott szöveganyagból. A kiadvány népszerűsítő jellegének megfelelően a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* harmadik kötetében közreadott „Kriza-hagyaték” forrásait nem kutatta, a kiválasztott szövegeket egyszerűen átemelte az új kiadványba – annyi egyéni hozzájárulással, hogy a tagolatlan vagy egyféleképpen szakaszokra osztott balladákat belátása szerint másképp tagolta, s helyesírásukat modernizálta. Összességében tehát a *Székelly Népköltési Gyűjtemény* több is, kevesebb is, mint a *Vadrózsák* és a *Székellyföldi* gyűjtés együttes anyaga. Több annyiban, hogy általa hozzáférhetővé váltak, s méghozzá egy helyen, a két előző kiadvány legszebb, legrepresentatívabb darabjai, áttekinthetőbbé tette a *Vadrózsák Népsajátóságok* cím alatt ömlesztett anyagát, és – csekély mértékben ugyan, de – kiegészítette a korábbi szövegkorpuszt néhány újabb adalékkal, melyeknek elsősorban szövegfilológiai szempontból van jelentőségük.¹⁴⁵ Kevesebb viszont azzal, hogy csak válogatás, ami természeténél fogva magában hordozza a szubjektivitás buktatóit, annál is inkább, hogy nem folklorista, hanem irodalomtörténész volt a válogató-szöveggyűjtő.

Tudományos szempontból a kiadvány jelentőségét mindennek előtt abban látjuk, hogy felhívta a figyelmet a Kriza-kutatás legújabb eredményére és lehetőségére: a kéziratos Kriza-hagyaték előkerülésének tényére. De fontosnak tartjuk azt is, hogy a második kötet függelékében nyilvánosságot ka-

¹⁴⁵ A *Budai Ilona* kéziratainak előkerülése és közlése révén bizonyíthatóvá vált, például, hogy a nyelvjárási szövegek diakritikus mellékjeleit Kriza olykor utólag vezette rá a szövegre.

pott egy sor ismeretlen dokumentum a Kriza-hagyatékából, ami úgyszintén a Kriza-kutatásnak adhatott újabb tápot. Sajnos, a dokumentumok közlésében ugyanazt az elvet követték, mint a kéziratból közölt folklórszövegek esetében: eltekintettek mind a forrás megnevezésétől, mind pedig a betűhű átírástól. Tegyük azonban azt is hozzá: abban a biztos tudatban jártak így el, hogy „az Akadémia tervbe vette Kriza János székely népköltési gyűjteményének kritikai kiadását”, s amint Kovács Ágnes az *Utószó* jegyzetében írja „E mellett tudomásunk van arról, hogy a kolozsvári Bólyai[!] Tudományegyetemen Kriza és munkatársainak irodalmi tevékenységéről készül kiadvány.”¹⁴⁶

A bizakodó előretételek hiú ábrándnak bizonyult. Gonosz idők következtek, melyek nemhogy a Kriza-kutatásnak nem kedveztek, de egyáltalán a tudományos élet normális működésének sem. A kritikai kiadás terve többé szóba se került, ami pedig a kolozsvári tudományegyetem munkatársainak kiadványát illeti, tíz év múlva, a hatvanas évek derekán jelent meg Antal Árpád, Faragó József és Szabó T. Attila három tanulmánya *Kriza Jánosról*,¹⁴⁷ a költőről, folklórgyűjtőről és nyelvjáráskutatóról úgy, hogy a három kiváló tudós egyike sem látta/láthatta az újonnan előkerült Kriza-hagyaték egyetlen darabját is. A későbbiekben egyedül Kovács Ágnes volt az, aki próbálta részleteiben is feltárni a Kriza-hagyatékot, ő azonban csak a mesékkel foglalkozott, s azokkal is elsősorban a munkában lévő *Magyar népmesekatalógus* érdekében és szempontjából. Átolvasta és tipologizálta a Kriza-hagyaték meséit, szövegkiadásra azonban csak egy ifjúsági mesékönyv megjelentetésének erejéig nyílt lehetőség.¹⁴⁸

5. Kriza János hagyatéka a *Vadrózsák* mostani második kötetében

Ha számba vesszük mindazokat a tételeket, műfajokat, műfajcsoportokat, melyeket Kriza János leveleiben vagy a *Vadrózsák* előszavában úgy emlegetett, hogy kiszorultak a *Vadrózsák* első kötetéből, s emiatt egy második, vagy talán még egy harmadik kötetre is szükség lesz, s összevetjük azzal a kéziratot anyaggal, amit a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában eddig felleltünk, akár meg is nyugodhatnánk: az Akadémia pincéjéből nagyjából előkerült a Kriza-hagyaték. Megvan a rengeteg mese, még ha egy része töredékes is, megvan a gazdag közmondás- és táncszógyűjtemény, találtunk babonákat, mondákat, népszokásleírásokat és

¹⁴⁶ SZNGY II. 1956: 456.

¹⁴⁷ ANTAL–FARAGÓ–SZABÓ 1965.

¹⁴⁸ KRIZA JÁNOS 1961. – A kötet vegyesen tartalmaz meséket a korábbi Kriza-kiadványokból és a kéziratot hagyatékából.

„innepélyek” leírását. Egyszóval majdnem minden olyan folklórműfajból találtunk kisebb-nagyobb mennyiséget, melyekről Kriza a hatvanas-hetvenes években a második kötet anyagaként ejtett szót. S a hiányt, ha néhol konstatálnunk kellett, bátran írhattuk annak a számlájára, hogy vagy eltűztek a munkások, vagy a penésztől-szennyeződéstől pusztult el a kézirat-hagyaték egy része. Azt azonban sehogyan sem tudtuk megokolni, hogy a hagyatékból miért hiányzik teljes egészében a *Székelyföldi gyűjtés* kézirat- anyaga, hogyan lehetséges, hogy a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* harmadik kötetének Kriza-anyagából még csak mutatóban sem találtunk az akadémiai kéziratárban bár egyetlen lapot?

Elméleti szinten meg lehet magyarázni e furcsa jelenséget, ad absurdum, például azzal, hogy a Kriza-hagyaték- nakk éppen azzal a csomagjával fűtöttek az aszfaltolvasztó kazánban, mely a *Székelyföldi gyűjtés* kézirat-ait tartalmazta. Vagy okoskodhatnánk úgy is, hogy a válogató munka során Gyulaiék külön tették a felhasználásra szánt szövegeket, s azoknak a továbbiakban más sors jutott; eljátszhatunk akár azzal a gondolattal is, hogy a szerkesztők a másolat-ás időrabló munkája helyett az eredeti kézirat-akat küldték nyomdába, s a kor szokásának megfelelően a nyomdából nem kerültek vissza a hagyaték darabjai; de azt is gondolhatnánk, hogy a már felhasznált/kinyomtatott szövegek kézirat-ai a szerkesztői íróasztalok fiók-jaiban kallódtak-hányódtak, s nem kerültek vissza a Kriza-hagyaték törzs-anyagához.

Magyarázatot, mint látható, könnyen lehet gyártani, bizonyítani viz- szont annál nehezebb. Már csak azért is, mert nagyon kevés információ áll a rendelkezésünkre. Következésképpen, nincs más hátra, azt a keveset kell újra és újra görcső alá vennünk, hátha valami használható- t találunk a már sokszor idézett megállapításokban, kijelentésekben.

Térjünk hát vissza a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* harmadik kötet- nek megjelenési körülményeihez!

Szó volt arról már korábban is, hogy Gyulai Pál eredetileg csak a há- rom élő gyűjtő anyagából szándékozta a *Székelyföldi gyűjtés* összeállítani, a Kriza-hagyaték csak később jutott eszébe. Krizával kapcsolatos elhatáro- zása alighanem 1880 utolsó napjaiban, vagy 1881 elején születhetett meg, nem sokkal az előtt, hogy a társaság titkára 1881 februárjának elején már arról beszélt, hogy a négy gyűjtő anyagából a Társaság „egy kötetre valót ez évben mindenesetre közrebocsát.” Mint tudjuk, az *MNGY* harmadik kötete csak 1882 őszére készült el, azonban így is mindössze egy esztendő alatt kellett a rendezetlen Kriza-hagyatékból és a periodikákból összeszedni a közlésre szánt anyagot. A kötet két szerkesztője aligha tudott volna hete- ket-hónapokat búvárkodni a Kriza-hagyaték papírhalmai között, hiszen Gyulainak egyetemi katedrája mellett el kellett látnia a Kisfaludy Társaság

elnöki teendőit, a *Budapesti Szemle* és az *Olcsó Könyvtár* szerkesztését, s maga is íróember lévén, saját írásaira fordított inkább szűkre szabott idejéből. Arany László, aki 1880-ban lett a Magyar Földhitelintézet igazgatója, hivatali teendői miatt úgyszintén nem foglalkozhatott kellő intenzitással a Kriza-hagyatékkal. Ilyen körülmények között Benedek Elekben, a bölcsész-hallgatóban, a népköltészet gyűjtőjében és az ügy iránt lelkesedő fiatalemberben olyan kiegészítő munkatársra találtak, aki maga is érdekelt volt a kötet mihamarabbi megjelenésében, és akire nyugodtan rá lehetett bízni a hagyatéék átvizsgálását, a közlésre alkalmas szövegek kiválogatását.

A válogatás szempontjait azonban Gyulai Pál és Arany László határozta meg. Ezek a kritériumok eleve adottak voltak a sorozat jellegéből következően, de Gyulai meg is fogalmazta, amikor Benedek Eleknek szóba hozta Kriza gyűjtéseit: „Kriza hagyatékában is vannak balladák, nóták, mesék, ezeket is bele vesszük.”¹⁴⁹ Benedek Eleknek tehát a Kriza-hagyatéék átnézésekor csupán a három klasszikus folklórműfajra kellett figyelnie, a néphagyományok minden egyéb válfaja és műfaja – megbízatásának megfelelően – kívül esett kutatása határain. Feltehetően ezért nem utal sem a gazdag táncszógyűjteményre, sem a szólások és közmondások sokaságára, a szokásleírásokra vagy a hiedelemvilág Kriza által összegyűjtött adataira. Balladákat, dalokat és meséket keresett, s „csalódása nem volt közönséges” mikor a roppant mennyiségű hagyatéékban csupán néhány balladát és dalt talált, s két-három olyan mesét, melyeket addig még nem közöltek. Idézzük csak fel újra Benedek Eleknek a *Budapesti Hírlap* 1882. július 31-i számában megjelent cikkéből az idevonatkozó részt: „E sorok írójának volt alkalmja keresztülböngészni a roppant kézírathalmazt. Talált benne néhány balladát és dalt, egy-két mesét, melyek még nem jelentek volt meg, s melyek a Kisfaludy Társaság *Magyar Népköltési Gyűjtemény* című vállalatának sajtó alatt levő 3. kötetében nemsokára napvilágot is látnak. [...] E sorok írójának egyhamar nem szerezhethet vala nagyobb örömet valami, mintha az átböngészett kézírathalmazban megtalálja a sokat emlegetett második kötetét a *Vadrózsáknak*. Tehetsége szerint igyekezett volna rendezni, összeállítani az Akadémia titkárának felügyelete alatt. Hanem a csalódás nem volt közönséges. A 2. kötet helyett az első kötet eredeti kéziratát találtam, úgy amint azt a *Vadrózsák* szerkesztőjének beküldötték volt gyűjtőtársai. Ami legbecsesebb e kézírathalmazban, az a tájászó-gyűjtemény, Krizának nyelvészeti megjegyzései, mely az akadémia nyelvészei előtt még eddig mind ismeretlen valami, s az is lesz még sokáig, azt hiszem. Én szerencsésnek érzem magamat – vallja Benedek Elek – hogy *azt a keveset, mit találtam a kéziratok közt és elszórva a folyóiratokban és egyes*

¹⁴⁹ BENEDEK Elek 2009: 210.

lapokban, összeállíthattam (kiemelés tőlem: O.K.), s ha nem is lehetett egy teljes kötet belőle, de méltó megnyitó a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* harmadik kötetéhez.”¹⁵⁰

A balladák és dalok esetében fenntartás nélkül hitelt adhatunk Benedek Elek szavainak: a hagyatékban valóban nem sok lehetett e műfajokból, hiszen Kriza a *Vadrózsák*ban közzétette az addigi teljes készletét. Amit pedig a *Vadrózsák* szerkesztésének idején és megjelenése után gyűjtött, sietett publikálni. Mint korábban utaltunk rá, a *Vadrózsák* megjelenését követően megváltozott Kriza közlöi magatartása: amint egy-egy ballada beérkezett hozzá, azonnal igyekezett nyilvánosságra hozni, már csak azért is, hogy újabb és újabb argumentumértékű adattal cáfolja Iulian Grozescu állításait. Hasonlóan járt el a dalokkal is, a hatvanas-hetvenes évek folyóirataiban és lapjaiban gyakran találkozhatott az olvasó olyan népdalokkal, melyeknek közlője Kriza János volt.

A hagyaték meseanyagáról tett kijelentését viszont kételkedve és döbbenettel fogadjuk – még ha a mesékkel érdemben nem is foglalkoztunk. De láttuk a pincéből előkerült mesehagyaték kéziratait, a szöveganyag terjedelmét, Kriza János, Marosi Gergely, Ürmösy Sándor, Tiboldi István és sok névtelen gyűjtő kéziratát, s sehogy sem jön, hogy elhiggyük, amit Benedek Elek állít. Hogyan lehetséges, hogy száz-százötven meséből csupán kettő-három akadt fenn a válogató rostáján? Még ha maga Kriza is említette egy alkalommal, hogy a nála készleten álló nagymennyiségű meséből „csupán” mintegy 60–70 lesz közölhető. Az nem kétséges, hogy a gyűjtők egy része nem tudott megfelelni Kriza (Arany László és Gyulai Pál) elvárásainak, olyan meséket küldtek be, melyeket Krizának vagy valamelyik munkatársának át kellett dolgoznia, „újra kellett szülnie”; az sem kétséges, hogy az átírás, a stilizálás műveletét Kriza a második kötet esetében is esetenként a szerkesztés során, menet közben végezte volna el. De Benedek Elek nem azzal érvel, hogy rossz szerkezetű, rossz megszövegezésű vagy töredékes mesék garmadáját kellett félresöpörnie, hanem azzal, hogy ismert, már közölt mesék tömkelegébe botlott, és hogy a hagyaték a második kötet helyett a *Vadrózsák* első kötetének anyagát foglalta magába. Ennek következtében Benedek Elek a teljes hagyatékban mindössze két-három olyan mesét talált, „melyek még nem jelentek volt meg.” Ez a kijelentés – amint azt a harmadik fejezetben korábban kifejtettük – a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* szerkesztőinek szövegváltozatokat elutasító véleményét visszhangozza és a Gyulaitól vagy Arany Lászlótól kapott válogatási szempont maradéktalan érvényesítésének bizonyítéka. Vagy legalábbis annak látszik pillanatnyilag.

¹⁵⁰ BENEDEK Elek 2006: 118.

A végső szót, nyilván, csak az után lehet kimondani, ha ismertté válik Kriza János mesehagyatéka teljes egészében.

Vissza kell térnünk Benedek Eleknek arra a kijelentésére, hogy „a 2. kötet helyett az első kötet eredeti kéziratát találtam, úgy amint azt a *Vadrózsák* szerkesztőjének beküldötték volt gyűjtőtársai. Ami legbecesebb e kézírathalmazban, az a tájszó-gyűjtemény, Krizának nyelvészeti megjegyzései.” Vissza kell térnünk rá, mert újabb talányfejtésre ad okot: az Akadémia pincéjéből előkerült hagyatékban sem a *Vadrózsák* első kötetének anyagát, sem pedig a tájszógyűjteményt nem találtuk. Nem említi Kovács Ágnes sem a Kriza-hagyaték gyorsleltárában.¹⁵¹ Benedek Elek viszont – mintegy mentegetőzéseképpen – határozottan állítja, hogy a második kötet helyett „az első kötet eredeti kéziratát” találta meg. Azt azonban nem részletezi, milyen műfajú folklórszövegek eredeti, a gyűjtőtől származó kéziratait találta a hagyatékban. Ha ugyanis az észrevétel csak a mesékre vonatkozik, akkor hitelt érdemel Benedek Elek megjegyzése: az összesítő válogatásban Kovács Ágnes hét olyan mesét is közöl kéziratból, melyek a *Vadrózsák*ban annak idején megjelentek – s mindahányat a gyűjtők eredeti kéziratából.¹⁵² Feltételezzük, hogy Benedek Elek is csak meseszövegeket talált a *Vadrózsák* első kötetéből. Gondoljuk ezt részben azért, mert mesékről szóló szövegekörnyezetben hozta szóba az első kötet anyagának jelenlétét a hagyatékban, másrészt azért, mert egy szót sem szólt arról, hogy nagy mennyiségű verses szöveg közül kellett volna kihalásznia azt a néhány balladát és dalt, amit a *Székelyföldi gyűjtés* számára kiválogatott. Már pedig, ha a *Vadrózsák* első kötetének teljes anyaga ott lett volna a hagyatékban, abban a verses folklórnak lett volna domináns szerepe. Az megint más kérdés, hogy az emlegetett tájszógyűjtemény az első kötet anyaga volt-e, vagy Krizának a *Vadrózsák* megjelenése utáni újabb gyűjtéseit tartalmazta.

Fel kell vetnünk annak a lehetőségét is, hogy a *Vadrózsák* első kötetének anyaga valóban ott volt a hagyatékban, de azt Gyulai visszaküldte Kolozsvárra. Felvetésünkre Kovács Kálmánnak, Kriza János unokájának egy 1910-ben tett tétova kijelentése ad okot, aki Sebestyén Gyula érdeklődésére válaszolva a következőket írta: „[...] nov. 11.-én kelt nagybecsű soraira azért válaszolok most, mert reméltem, hogy valami érdemlegest írhatok. Sajnos, még nem akadtunk rá a felhívásra. Pálfi Márton könyvtárnokunk azonban állandóan kútatja. Ami a kézirati anyagot illeti, annyit sikerült megtudnom, hogy – állítólag – Gyulai Pál már régen elküldötte néhai Szabó Samú

¹⁵¹ KOVÁCS Ágnes 1956: 448.

¹⁵² L. SZNGY II. 1956: 5, 6, 9, 17, 27, 28, 45. számú meséjét és azok jegyzeteit a 499–501. lapon.

tanárnak, kinek örököseit felszólítottam, de még választ nem kaptam.”¹⁵³ Igaz volt-e vagy sem Kovács Kálmánnak ez a bizonytalan információja, nem tudjuk, mint ahogy arról sincs tudomásunk, hogy kapott-e s ha igen, milyen választ kapott Szabó Sámuel örököseitől. 1910 novemberében már sem Gyulai Pált, sem Szabó Sámuel nem lehetett megkérdezni ennek az állítólagos értesülésnek a hiteléről, s főleg nem lehetett azt tisztázni, hogy mit tartalmazhatott az a küldemény, ha egyáltalán Gyulai valamit is visszaküldött Kolozsvárra a Kriza-hagyatékából. Elvileg tartalmazhatta a *Vadrózsák* első kötetének kéziratait, de akár a *Székelyföldi gyűjtés* kéziratok anyagát is. Sem egyiket, sem másikat nem találtuk a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában őrzött Kriza-hagyatékban.

Az utóbbiról, a *Székelyföldi gyűjtés* kéziratairól ma már biztosan állíthatjuk, hogy nem kerültek vissza Kolozsvárra: jó évtizeddel ezelőtt a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában találkoztam egy részükkel – éppen csak azt nem tudtam akkor, hogy Kriza János hagyatékának darabjaiból másolgotam a balladaszövegeket a romániai magyar népballadakatalógus adatgyűjtése során. Igaz ugyan, hogy a névtelen, datálatlan kéziratok egyikén-másikán találtam olyan, idegen kéztől származó megjegyzéseket, hogy a gyűjtő Kriza munkatársa volt/lehetett, de ezeket az utólagos bejegyzéseket kellő fenntartással fogadtam. Nem is tulajdonítottam akkor különösebb jelentőséget nekik. Az azonban feltűnt, hogy ezeknek a kéziratoknak az írói még használták az aposztrófot a határozott névelő és az és kötőszó rövid alakjában, s a gyűjtések írásképe is a 19. század közepének írásgyakorlatára vallott. Akkori kutatásaim során találtam olyan kéziratot is, amelyet vagy már korábban számon tartott a Kriza-irodalom, legfeljebb a gyűjtő azonosításában tévedett,¹⁵⁴ vagy egyértelműen Kriza köréhez sorolhattam a kísérő levél alapján. Ez utóbbiak közül egy nem tartalmazott balladát,¹⁵⁵ s így számomra akkor érdektelen volt, a másikat, Filep Elek Hunyad megyei gyűjtéséit¹⁵⁶ pedig számon tartottam ugyan, de úgy, mint a Kriza-hagyaték egy véletlenül más utakra tévedt darabját.

¹⁵³ Kovács Kálmán levele Sebestyén Gyulához. *Sebestyén Gyula levelezése*. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma, Budapest. Jelzete: EA 13148/K. 2815–2816. oldal. – Ua. in SZAKÁL ANNA 2012: Kovács Kálmán Sebestyén Gyulához. *Kolozsvár, 1910. november 22.* – Sebestyén Gyula a *Vadrózsák* második kiadásának előkészítési munkálatai során kereste a *Vadrózsák* előfizetési felhívását, s Kriza János kéziratok hagyatékát.

¹⁵⁴ *Budai Ilona* balladáját az Etnológiai Archívum katalógusa alapján (Koronka József: *Köszöntő, ballada*. 1862. 6 p. Jelzete: EA 3652) előbb Csanádi Imre és Vargyas Lajos (CSANÁDI IMRE – VARGYAS LAJOS 1954: 90, 443), majd az utóbbiak nyomán Faragó József is Koronka József gyűjtésének tekintette. (FARAGÓ JÓZSEF 1971a: 103) Valójában Gálffy Sándor gyűjtötte a balladát, az ő kézírásában maradt fenn. Gergely Pál már Gálffy-kéziratként emlegeti. (SZNGY II. 1956: 486)

¹⁵⁵ VAS TAMÁS EA 3740 jelzetű kéziratáról van szó.

¹⁵⁶ Jelzete EA 3594.

2012 tavaszán, amikor hozzáfogtam a *Vadrózsák* második kötetének anyagát összegyűjteni, s a *Székelyföldi gyűjtés*ben közölt szövegek forrását feltárni, arra lettem figyelmes, hogy néhány balladának a szövegét, melyeket Kriza János a korabeli lapokban, folyóiratokban közölt, vagy melyekkel az *MNGY* harmadik kötetében a Kriza-gyűjtések között találkoztam, én is lemásoltam az Etnológiai Archívum kézírataiból. Előszedve régi jegyzetemet, kilenc Etnológiai Archívum-beli kéziratról derült ki, hogy kapcsolatba hozhatók Kriza János gyűjteményével. Együttal az is kiderült, hogy némelyike nemcsak balladát, de más verses szöveget is tartalmaz. A legmeglepőbb azonban az volt, hogy mind a kilenc kézirat Sebestyén Gyula hagyatékával került az Etnológiai Archívumba, s a többnyire névtelen és keltezetlen kéziratokat Sebestyén Gyula gyűjtéseként (neve alatt) katalogizálták. Ez a felismerés adta az ötletet, hogy tekintsem át szisztematikusan a Sebestyén-hagyatékot, nézzem meg minden olyan kéziratát, melyet 19. századi gyűjtésként leltároztak be az Etnológiai Archívumban. Több mint nyolcvan kéziratcsomót vettem szemügyre, melynek eredményeképpen tizenhatra nőtt azoknak a kéziratcsomóknak a száma, melyeket egyértelműen kapcsolatba lehetett hozni Krizával. Ezek között volt olyan, ami egyetlen apró papírszeletet tartalmazott, de volt olyan kolligátum is, mely több mint kétszáz oldalra terjed. A közös bennük az, hogy valamennyiben előfordult legalább egy olyan szöveg, mely vagy megjelent a korabeli sajtóban Kriza János neve alatt, vagy a *Székelyföldi gyűjtés* Kriza-részében szerepelt, vagy pedig a Kriza-levelezésben fordult elő olyan utalás, melynek alapján azonosítani lehetett az adott szöveget.¹⁵⁷

Miután számba vettem a kéziratot anyagot, és összegyűjtöttem a lapokban, folyóiratokban, naptárakban megjelent Kriza-publikációkat, lehetőségem nyílt arra, hogy pontosan meghatározzam a *Székelyföldi gyűjtés* Kriza-anyagának forrásait. Az eredmény: két ballada, négy dal, valamint két helyi monda kivételével¹⁵⁸ valamennyi, a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* harmadik kötetében közölt, Kriza-hagyatékhoz tartozó szövegnek ismerjük a forrását. Ez azt jelenti, hogy minimális veszteséggel előkerült a Kriza-hagyatékban az a része, melyből (s a korabeli folyóiratok publikációiból) Arany László és Gyulai Pál összeállította a *Székelyföldi gyűjtés* Kriza-részét.

A hagyaték láttán kétség nem fér hozzá, hogy akkori fogalmak szerint a szerkesztők valóban „kiválasztottak belőle minden kiválaszthatót”, éppen csak azt kell zárójelben és halkán megjegyezni, hogy abból válogattak, amit előzőleg Benedek Elek kizselektált és eléjük tálalt. S ha kétsége támadna

¹⁵⁷ Az azonosító adatokat lásd a *Kéziratok források* jegyzékében, az egyes tételek leírásában.

¹⁵⁸ Nem ismerjük a forrását kötetünk 9. számú (*Bíró szép Anna*) és 53. számú (*Szeredai faluvégen*) balladájának, az 1, 14, 65, 70. számú dalnak és az I. és II. sz. helyi mondának (az utóbbiakat nem is kerestük).

valakinek, hogy nem így történtek a dolgok, nézze meg az EA 10697 jelzetű kolligátumot, melyben az öt mesét és egy mesetöredéket egybefogó, kettőbe hajtott ívlap első oldalára egy kék ceruzás kéz felírta a „leírandó” öt mese címét (ezek közül egy ma nincs a kéziratban, de a címből következtetve a *Székelyföldi gyűjtés*ben az is szerepel), s egy fekete tintás kéz ugyanott rövid utasítást fogalmazott meg az átírás szabályait illetően.¹⁵⁹ És mit ad Isten, az Ürmösy Sándor és Kiss Mihály kézírásában olvasható „leírandó” mesék – és csak azok, semmi más – ott sorakoznak az *MNGY* harmadik kötetében a Kriza hagyatékából közölt részben. És láss csodát! a kéziratnak azt a meséjét, amelyik mellé a kék ceruzás kéz odafirkantotta, hogy „nem használható”, hiába keressük a *Székelyföldi gyűjtés* lapjain, mint ahogy a töredék sem bizonyult használhatónak.¹⁶⁰

Mindezek ismeretében most válik érthetővé és hitelessé Gyulai Pálnak az a kijelentése, hogy „mesét Krizától sajátkezüleg leírva egyet se találtunk, hanem találtunk számos oly mesét, melyeket papok, diákok, tanítók küldöttek be Krizához”.¹⁶¹ Az EA 10697 jelzetű kéziratban valóban nem találtak egyetlen mesét sem Kriza kézírásában, s minthogy az *MNGY* harmadik kötete számára csupán ebből a kéziratból válogatták a meséket, a kijelentés igaz. Ami pedig a papok, diákok, tanítók által beküldött „számos” mesét illeti, a kézirat – mostani állapotában – ezt nem igazolja. Viszont számolni kell azzal, hogy a kéziratból – az eredeti lapszámozás szerint – jelenleg hiányzik mintegy nyolcvan oldal (hat mese szövege),¹⁶² melyek közül egy (*A tejkút* című) Gyulaiék idejében még biztosan ott volt, hiszen a „leírandók” között szerepelt, s fel is vették a *Székelyföldi gyűjtés* Kriza-meséi közé.¹⁶³ Feltehetően a *Tejkút* mellett a további másik öt mese is benne volt akkor még a kéziratkötegben, s úgy valóban beszélhetett Gyulai „számos” meséről.

Az igazság részleteinek bontogatása során hátra van még annak tisztázása, hogy miként került Kriza János hagyatékának egy része Sebestyén Gyulához, majd pedig az Etnológiai Archívumba.

¹⁵⁹ A kétféle íróeszkővel írt kétféle szöveg lehet egy kéznek is az írása, nagyon hasonlítanak egymásra, de az is lehet, hogy az egyik részt Arany László, a másikat Gyulai Pál vetette papírra. A helyesírásból ítélve mindenképpen 19. századi ember utasításait tartalmazza az előzéklap.

¹⁶⁰ Minderről l. bővebben kötetünkben a kézirat források jegyzékében, az EA 10697 jelzetű kéziratgyűjtés leírását.

¹⁶¹ KOVÁCS JÁNOS 1901. Ua. in SZAKÁL ANNA 2012: *Gyulai Pál Kovács Jánoshoz. Budapest, 1901 elején*

¹⁶² Lásd az EA 10697 jelzetű kézirat leírását a forrásjegyzékben.

¹⁶³ A hiányzó mesék hollétéről nincs tudomásunk, de az igazsághoz hozzátartozik, hogy nem is kerestük azokat.

A Kriza-irodalomban közismert tény, hogy Sebestyén Gyula gondozta a *Vadrózsák* második kiadását, mely a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* XI–XII. köteteként jelent meg 1911-ben, Kriza János születésének századik évfordulójára. Az újrakiadás gondolata a Társaság 1909. október 27-i ülésén vetődött fel – amikor az MNGY sorozatának szerkesztője a Társaság akkori titkára, Vargha Gyula volt. Az ülésen azt az elvi határozatot hozták, hogy a Társaság „Kriza *Vadrózsá*ból kellő revízióval új kiadást fog rendelni.”¹⁶⁴ Időközben változás állt be a Társaság életében a népköltési gyűjtemény sorozatának szerkesztése tekintetében. Az 1910. február 2-i közgyűlésen „a Társaság Sebestyén Gyula és Katona Lajos egyet. tanár, akadémiai tagot egyhangúlag a népköltési gyűjtemény szerkesztőivé választja – olvashatjuk a jegyzőkönyvi kivonatban –, Vargha Gyulának pedig az eddig kitűnően, lelkes buzgalommal s teljes odaadó önzetlenséggel teljesített szerkesztői munkásságáért meleg köszönetet szavaz.”¹⁶⁵ Egy hónap múlva pedig már arról találunk jegyzőkönyvi bejegyzést, hogy „Sebestyén Gyulához, mint a népköltési ügyek társasági intézőjéhez, a Társaság, régibb elhatározásához képest felhívást intéz, hogy Kriza *Vadrózsák* című gyűjteményének új kritikai kiadását szerkesztőtársával együtt mielőbb elkészíteni szíveskedjék.”¹⁶⁶

Miközben a Kisfaludy Társaság kebelén belül folytak az előkészületek a *Vadrózsák* kritikai kiadása ügyében, a Társasághoz kívülről is érkezett javaslat ugyanazon tárgyban. 1910 februárjában Kovács Kálmán, Kriza János unokája kereste fel levelével a Kisfaludy Társaságot a következő problémafelvetéssel: „Mint Kriza János unokája s a mű kiadási jogának tulajdonosa, az ismételt megkeresések folytán többször gondoltam arra, hogy a »Vadrózsákat« újra kiadjam – olvashatjuk a Kisfaludy Társaság elnökének címzett levelében. – Kétségtelen, hogy ez közszükségletet képez. Hiszen a gyűjtemény egyetlen kiadásban jelent meg, kevés példányban, csupán a bejelentett előfizetők számára. Könyvtárusi forgalomba alig került néhány példány. E kevés példányból eldugott erdélyi parochiakban akad egy-egy; a könyvtárakban levő kevés példány a sok használattól elszakadozott. Az itt elősorolt okok arra az elhatározásra indítottak, hogy e gyűjteményt, mely-

¹⁶⁴ Kivonatok a Társaság jegyzőkönyveiből. 1909. október 27. 13. pont. In *A Kisfaludy Társaság Évlapjai*. Új folyam, XLIV. évf. 1909–1910. Budapest, 1910. 184. – A „kellő revízió” arra vonatkozott, hogy az új kiadás „bizonyos nem népi eredetű költemények kihagyásával történjék.”

¹⁶⁵ Kivonatok a Társaság jegyzőkönyveiből. 1910. február 2., 9. pont. In *A Kisfaludy Társaság Évlapjai*. Új folyam, XLIV. kötet, 1909–1910. Budapest, 1910. 196.

¹⁶⁶ Kivonatok a Társaság jegyzőkönyveiből. 1910. március 2., 27. pont. In *A Kisfaludy Társaság Évlapjai*, XLV. kötet, 1910–1911. Budapest, 1911. 214. – 1910 márciusában még a népköltési gyűjtemény két szerkesztőjét szólította fel a Társaság vezetősége a *Vadrózsák* kritikai kiadásának előkészítésére, a munkát azonban Katona Lajos 1910 nyarán bekövetkezett halála miatt Sebestyén Gyula egyedül folytatta.

re nagy szükség van, 1911.-re, Kriza születésének századik évfordulójára kiadjam. Nem lévén abban a helyzetben, hogy magam fedezzem a nyomtatási költségeket, felajánlom a művet a Kisfaludy-Társaság népköltési gyűjteménye számára.”¹⁶⁷

Kovács Kálmán felvetése nyomán több levélváltásra kerülhetett sor Sebestyén Gyula és Kriza János unokája között, a levelekből azonban ma csak azokat ismerjük, melyek Sebestyén Gyula hagyatékában megőrződtek. Ezek szerint a Kisfaludy Társaságnak nem állt rendelkezésére a *Vadrózsák* első kiadása, Kovács Kálmánnak kellett valamiképpen szert tennie egy példányra, amit Sebestyén rendelkezésére bocsáthat. Egy 1910. május 6-áról keltezett levele szerint ez nem is volt olyan egyszerű feladat: „Igen tisztelt Uram, nagybecsű levelét köszönettel vettem – áll Kovács Kálmán rövid levelében –, s hogy eddig nem válaszoltam, oka, hogy egy példányt nem sikerült kapnom a Vadrózsákból. Azt hiszem, hogy valamelyik székely tanulónk a pünkösdi szünet után hoz egyet s akkor azonnal küldeni fogom.”¹⁶⁸ Egy következő alkalommal Kovács Kálmán arról értesíti Sebestyén Gyulát, hogy egyelőre nem sikerült felkutatnia a *Vadrózsák* előfizetési felhívását, és hogy Kriza kézirati hagyatékát „állítólag Gyulai Pál már régen elküldötte néhai Szabó Samu tanárnak”, akinek örökösaitől még nem kapott választ.¹⁶⁹

Amint a fentiekből is kiténik, Sebestyén Gyula komolyan vette a kritikai kiadás tervét: igyekezett a forrásokhoz visszanyúlni, kereste a kéziratos hagyatékot – s levelezése tanúsága szerint – nemcsak Kriza leszármazottainál. Barátjától, Erdélyi Páltól afelől érdeklődik, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárában nincs-e valami Kriza hagyatékából. Erdélyi tájékoztatja, hogy „Krizától nálunk tudomásom szerint semmi sincs. Van azonban itt Kolozsvárt, Kriza unokájánál Kovács Kálmán unit. koll tanárnál Kriza hagyatékában egy- és más. Nem tudom, hogy ez most hogy áll, mert Kovács valamikor beszélt nekem arról valamit, hogy az iratokat, (még Gyulai életében átadott csomóban) nem tudja visszakapni tőle, meg arról is szőtt valamit, hogy második kiadásban ő akarja adni, még pedig adalékokkal bővítve és az eredeti följegyzésekből korigálva. Mindez rémlik, de nem

¹⁶⁷ Kovács Kálmán levele Beöthy Zsolthoz. Kolozsvár, 1910. február 9. In *Sebestyén Gyula levelezése*. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma. Jelzete: EA 13148/K. 2810–2811. oldal. – Ua. in SZAKÁL Anna 2012: *Kovács Kálmán Beöthy Zsolthoz. Kolozsvár, 1910. február 9.*

¹⁶⁸ Kovács Kálmán levele a Kisfaludy Társasághoz. *Sebestyén Gyula levelezése*. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma, Budapest. Jelzete: EA 13148/K. 2813–2814. oldal. – Ua. in SZAKÁL Anna 2012: *Kovács Kálmán a Kisfaludy Társasághoz. Kolozsvár, 1910. május 6.*

¹⁶⁹ Kovács Kálmán levele Sebestyén Gyulához. *Sebestyén Gyula levelezése*. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma, Budapest. Jelzete: EA 13148/K. 2815–2816. oldal. – Ua. in SZAKÁL Anna 2012: *Kovács Kálmán Sebestyén Gyulához. Kolozsvár, 1910. november 22.*

tiszta. Kérlek tehát légy szives őt fölkeresni.”¹⁷⁰ Sebestyén követi Erdélyi Pál tanácsát, valóban megkeresi Kovács Kálmánt: érdeklődésére kapja azt a választ Kriza unokájától, amit előbb már idéztünk.¹⁷¹

Minthogy mind Kovács Kálmán, mind pedig Erdélyi Pál szóba hozta Gyulai Pált, mint akinél lehettek Kriza-kéziratok, Sebestyén a Kisfaludy Társaság segítségével próbálta megszerezni az egy évvel korábban elhunyt Gyulai örököseitől a feltételezett Kriza-anyagot. A Társaság 1910. november 3-i ülésének jegyzőkönyve szerint Gyulai Pál irathagyatékának rendezése kapcsán „az elnök, valamint Sebestyén Gyula kifejezik azon vélekedésüket, hogy Gyulai Pál hagyatékában még egyéb kéziratoknak is kell lenniük [egy Kazinczy Gábor kéziraton túl], melyek a Társaságot illetik meg. Nevezetesen Sebestyén Gyula némely, a *Vadrózsákra* vonatkozó Kriza-levelekről tud, melyek Gyulai Pálnál voltak, s melyek feltalálása s a Társaság rendelkezésére adása igen kívánatos; továbbá – úgy hiszi Sebestyén – még népköltési gyűjtésnek is kellett Gyulai Pálnál maradnia abból az időből, mikor az elhunyt tag a társaság népköltési ügyeinek egyik intézője volt. A Társaság elhatározta, hogy Gyulai Pál örököseit, valamint irathagyatékának rendezőjét hivatalos levélben megkeresi és fölkéri a hagyatékban valószínűleg megtalálható Kriza-féle levelek és gyűjtések, valamint a netán még ezeken kívül előkerülő, a Társaságot illető iratoknak a Társasághoz juttatására.”¹⁷²

A Kisfaludy Társaság megkeresésére az örökösök nevében Jónás Károly válaszolt. 1910. november 16-án írott levelében a Társaság elnökét arról értesíti, hogy „tegnap délután lakásomon fölkeresett Gyulai-Fodorné úrnő és átadott egy csomó (a magyar népköltési gyűjteményre vonatkozó) iratot. Ez iratokat Méltóságos Uram rendelkezéseig őrizetben tartom...”¹⁷³

Nem tudjuk, mit tartalmazott az az iratcsomó, amit Gyulai Pál leánya Jónás Károlynak átadott. Most nem is ez a fontos. A levél arra bizonyíték, hogy a Gyulai Pál hagyatékában maradt „magyar népköltési gyűjteményre vonatkozó iratok” visszakérültek az illetékes intézményhez, a Kisfaludy Társasághoz, ahol azt, minden bizonnyal, a Kriza-hagyatékot kutató, a *Vadrózsák* újrakiadásán dolgozó Sebestyén Gyula vette kézbe.

De eljuthattak más úton is Sebestyén Gyulához a Kriza-hagyaték darabjai. A Kisfaludy Társaságnál általános volt az a szokás, hogy a népköltési gyűjtemény szerkesztői maguknál tartották azokat a kéziratokat, amelyek kiadásra

¹⁷⁰ Erdélyi Pál levele Sebestyén Gyulához. 1910. november 4. *Sebestyén Gyula levelezése*. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma, Budapest. Jelzete: EA 13148/E. 1156. oldal. – Ua. in SZAKÁL Anna 2012: *Erdélyi Pál Sebestyén Gyulához. Kolozsvár, 1910. november 4.*

¹⁷¹ *Kovács Kálmán Sebestyén Gyulához. Kolozsvár, 1910. november 22.*

¹⁷² Kivonatok a Társaság jegyzőkönyveiből. 1910. november 3., 14. pont. In *A Kisfaludy Társaság Évlapjai*, Új folyam, XLV. kötet. 1910–1911. Budapest, 1911. 220–221.

¹⁷³ Jónás Károly levele Beöthy Zsoltnak. Budapest, 1910. november 16. *A Kisfaludy Társaság iratai, 1910-1911*. A MTA Könyvtára, Kézirattár, Budapest. Jelzete: Ms 5751–170/1910.

vártak, vagy akár azokat is, amelyeket már sajtó alá rendeztek. Ez magától értetődő volt, hiszen a Kisfaludy Társaság ügyvitelén és a havi üléseken kívül semmi más tevékenység nem zajlott a székhelyen, az Akadémia épületében. Mindennek egyenes következménye az volt, hogy a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első szerkesztőinél óriási kéziranyag halmozódott fel, amit, miután megváltak tisztségüktől, vagy visszaszolgáltatták a Kisfaludy Társaságnak, vagy már csak az örököseiktől próbálta visszaszerezni a Társaság. Ez utóbbi történt Gyulai Pál esetében. De találtunk egy Arany László-levelet 1892-ből, melyben ugyancsak a nála maradt kéziratcsomagokról esik szó. Feltehetően a Kisfaludy Társaság titkárának küldött levelében Arany László a következőket írja: „Régi lomaimat[!] rendezve, több csomag népköltési gyűjteményre akadtam, melyek nagyobb része a Kisfaludy-Társaságtól jutott hozzám. Én már nem rendezem őket többé. Azt hiszem, jó volna a társaság irattárába eltenni, vagy a néprajzi társaságnak adni. Talán fiatalabb erő még turkál bennök. Itt küldöm tehát. Bánj velök belátásod szerint.”¹⁷⁴

A fordított irányú mozgás is megszokott volt a Kisfaludy Társaságnál. Amikor új szerkesztője lett a *Magyar Népköltési Gyűjteménynek*, a világ legtermészetesebb dolga volt, hogy megörökölje elődjétől nemcsak a feladatot, de a kiadatlan kéziratok garmadáját is. Ez történt Sebestyén Gyulával is. Alig, hogy megválasztották a sorozat új szerkesztőjének, a Társaság titkára, Vargha Gyula, aki Gyulai Pál lemondása után, a 20. század első évtizedében szerkesztette a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* köteteit, igyekezett sürgősen továbbítani a nála lévő kéziratokat. A Társaság iktatókönyvébe 1910. április 11-én jegyzi be, hogy „Sebestyén Gyulának elküldtem a nálam volt népköltési gyűjteményeket, szám szerint 15 csomagot.”¹⁷⁵ Az iktatás mindenképpen utólag történt, mert Sebestyén Gyula április 5-i keltezéssel küld válaszlevelet és egyben elismervényt, hogy megkapta a csomagokat. „Tisztelettel értesítelek – olvashatjuk a Kisfaludy Társaság titkárának küldött levelében – hogy a nekem megküldött 15 népköltési gyűjteményt hiánytalanul átvettem. Háznépem emberedet délig megvárakoztatta. Engem ugyanis a K.-T. dolgai miatt újabban nem szabad kelteni. Szana T. emlékezetével pedig csak a hajnali órákban készültem el – s ennek következtében a küldeményt csak déli harangszókor vehettem át.”¹⁷⁶ – A 15 népköltési gyűjtemény közül egy akár a Kriza-hagyaték is lehetett.

¹⁷⁴ Arany László levele a Kisfaludy Társaság valamelyik tisztségviselőjéhez. 1892. október 20. *A Kisfaludy Társaság iratai*. MTA Könyvtára, Kézirattár. Jelzete: Ms 5744–231/1892.

¹⁷⁵ *A Kisfaludy Társaság Iktatókönyve 1902–1915*. Kézirat a MTA Könyvtára Kézirattárában. Jelzete: Ms. 5734. 1910/60. sz. bejegyzés.

¹⁷⁶ Sebestyén Gyula levele a Kisfaludy Társaság titkárához. Budapest, 1910. április 5. *A Kisfaludy Társaság iratai. 1910–1911*. MTA Könyvtára, Kézirattár, Budapest. Jelzete: Ms 5751–86/1910.

Sebestyén Gyula a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* szerkesztőjeként mindössze három mű négy kötetének megjelenésénél bábáskodott. A *Vadrózsák* új kiadása – az *MNGY* XI–XII. kötete – után¹⁷⁷ sorozatszerkesztőként részt vett Ipolyi Arnold mesegyűjteményének 1914-es kiadásában, majd a tíz évvel később megjelenő *Nagyszalontai gyűjtés*, az *MNGY* utolsó kötetének közreadásában. Nem rajta múltott, hogy több kötetet nem segíthetett napvilágra. Vargha Gyula titkári jelentéséből tudjuk, hogy a népköltészet gyűjtésének intenzív támogatása folytán a Kisfaludy Társaság kiadásra alkalmas készletei impozáns méreteket öltöttek a tizes évek elejére. Idézzük az 1913. február 9-i ünnepélyes közgyűlésen elhangzott titkári jelentésből: „A hazai föld vadon termő virágait, a népköltési termékeket is gondosan gyűjtögetjük. A gyűjtés munkáját az erre leghivatottabb szakember, Sebestyén Gyula társunk intézi. A Magyar Népköltési gyűjteménynek eddig tizenkét kötete jelent meg s a gyűjtés és rendezés munkája újabban oly eredményes volt, hogy ez évben és a jövő esztendőben tizenkét új kötet várja a sajtó alá bocsátást. Egyes gyűjtőink az ország különböző részeiben jelenleg is buzgón folytatják a népdalok, népmesék s a népi szellem egyéb költői megnyilatkozásainak följegyzését; de még nagyobb sikerrel kecsegtet az a mozgalom, mely a néphagyományokat kutató Folklore-Fellows magyar osztályának megalakulásával, szintén Sebestyén Gyula társunk vezetésével megindult. A közép és főiskolák ifjúságából egész gyűjtő hadsereg alakul, melynek buzgóságát Társaságunk kisebb jutalomdíjak kitűzésével is iparkodik emelni.”¹⁷⁸

Sajnos, Sebestyén Gyula aktív tudományszervezői és tudományos kutatói tevékenysége 1919-cel kényszerűen lezárult. Máiig tisztázatlan okok és körülmények következtében időnap előtt nyugállományba helyezték, következképpen távoznia kellett a magyar néprajztudomány vezető tisztségéből. Feszültségek támadtak közte és a Kisfaludy Társaság között is, emiatt 1927-ben lemondott tagságáról. Nem térünk ki arra, hogy milyen okok késztették erre a lépésre, a Társaság elnökségének címzett beadványában részletesen kifejti. Számunkra most más szempontból fontos ez az 1927. március 29-ről keltezett beadvány. Benne, mindjárt az első bekezdésben a következőket olvashatjuk: „Nagyméltóságú Elnök úr! Mély tisztelettel

¹⁷⁷ A *Vadrózsák* új kiadása 1911 végén jelent meg: a Kisfaludy Társaság 1911. december 6-i ülésén jelentette be a titkár, hogy „Krizsa János elhunyt tag *Vadrózsák* című népköltési gyűjteményének új, Sebestyén Gyula szerkesztette kiadása, mint a Társaság kiadványa megjelent. A nagybecsű gyűjtemény ezen új kiadásával ünnepelte meg a társaság Krizsa János születésének a folyó évi július 28-án elkövetkezett századik évfordulóját.” (Kivonatok a Társaság jegyzőkönyveiből. 1911. december 6. 1. pont. In *A Kisfaludy Társaság Évlapjai*. Új folyam, XLVI. kötet. 1911–12. Budapest, 1912. 368.)

¹⁷⁸ Vargha Gyula: Titkári jelentés. In *A Kisfaludy Társaság Évlapjai*. Új folyam. XLVII. kötet. 1912–1913. Budapest, 1913. 14.

bejelentem, hogy Kisfaludy-társasági rendes tagságomról lemondok. Egyidejűleg kérelmezem, hogy a *M. Népköltési Gyűjtemény* szerkesztői állását kegyeskedjenek addig betöltetlenül hagyni, míg a munkában lévő s részben már el is készült nagyértékű új kötetek kéziratait beszolgáltatom.”¹⁷⁹

1927-ben tehát a Kisfaludy Társasághoz beküldött népköltési gyűjtemények kéziratai még Sebestyén Gyulánál voltak, és azt kérelmezte, hogy továbbra is nála maradhassanak. Hogy mi történt tovább a kéziratokkal, korabeli információink nincsenek. Csupán annyit tudunk, hogy Sebestyén Gyula időközben visszavonult Balatonszepezdre, s ott is hunyt el 1946. február 12-én. „Hagyatéka – mint S. Laczkovits Emőke írja –, Szepezden őrzött kéziratainak sokasága 1951-ben Ortutay Gyula közbenjárására menekült meg a megsemmisüléstől. Az elhunyt tudós családját időközben kulákká nyilvánították, s mint osztályidegent, egy részét ki is telepítették. Az akkori helyi vezetők megítélése szerint az új rendszerben hiábavalóság volt Sebestyén Gyula nagy értékű hagyatéka. Ortutay Gyula segítségének eredményeként Katona Imre néprajzkutató kapott írásos megbízást a hagyaték és a Budapesten lévő könyvtár elszállítására. A kéziratanyag (Sebestyén kéziratjai, a FF gyűjtés anyaga 150 000 lapon, az Abafi- és a Kálmány-hagyaték) a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárába került, ahol ma hozzáférhető, kutatható.”¹⁸⁰

A kéziratanyag fenti felsorolásában tételelesen nem szerepelnek a Kisfaludy Társaság népköltési gyűjtései, azonban nem kétséges, hogy azok is ott voltak Szepezden, Sebestyén Gyula hagyatékában. Kijelentésünk bizonyítására elég, ha felidézzük Sebestyén Gyulának egy 1913 elején készült jelentését,¹⁸¹ melyben a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* akkori állásáról és a további kilátásokról tájékoztatja a Társaság vezetőségét. Ebben a jelentésben név szerint számba veszi azokat a gyűjteményeket, amelyek kiadásra várnak. A Sebestyén Gyula által 1913-ban emlegetett gyűjtemények közül néhányat – mert azokat kerestük – viszontláttunk az Etnológiai Archívumban (Mailand Oszkár, Kanyaró Ferenc, Kálmány Lajos, Ősz János gyűjtését), s ezek mindegyike Sebestyén Gyula hagyatékának részeként szerepel a kéziratári nyilvántartásban. Sebestyén 1913-as jelentésében nincs szó Kriza János hagyatékáról, mégis kétség nem fér hozzá, hogy az is osztozott a fentiek és sok más további kézirat sorsában. A jelentésben, nyilvánvaló, hogy

¹⁷⁹ [Sebestyén Gyula beadványa a Kisfaludy Társaság Elnökségének. 1929. március 29.] Sebestyén Gyula: *Levélfogalmazványok a Kisfaludy Társasággal kapcsolatban. 1890–1934.* Kézirat a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában, Budapest. Jelzete: EA 13140. 10. oldal.

¹⁸⁰ LACZKOVITS Emőke, S. 1989–1991: 13.

¹⁸¹ [Sebestyén Gyula jelentése a Magyar Népköltési Gyűjteményről. (iktatva 1913. február 5-én). *A Kisfaludy Társaság iratai.* MTA Könyvtára, Kézirattár. Jelzete: Ms 5752/11–1913.

nem szerepelt a Kriza-hagyaték, mert a többségükben névtelen, datálatlan kéziratokkal, melyeket Gyulaitól vagy Arany Lászlótól megörökölt, feltehetően már Sebestyén Gyula sem tudott mit kezdeni. Ott hányódtak-kallódtak a Kisfaludy Társasághoz beküldött többi kézirat között, végigjárva azokkal együtt a Budapest – Balatonszepezd – Budapest útvonalat.

Összegezve az elmondottakat: a Kriza-hagyaték az a része, melyet Benedek Elek az „Akadémia titkárának felügyelete alatt” válogatott ki a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* harmadik kötete számára, s amelyből további válogatás után Gyulai Pál és Arany László megszerkesztette a *Székelyföldi gyűjtés* Kriza-fejezetét, elszakadt a hagyaték törzsanyagától, külön utakra sodródott. Nagy a valószínűsége annak, hogy a kiválasztott darabok Gyulai Pálhoz kerültek, s nála maradtak a kötet megjelenése után is. Gyulai halála (1909. november 9.) után, Sebestyén Gyula sürgetésére, s a Kisfaludy Társaság megkeresése nyomán az örökösök visszaszolgáltatták a Gyulai hagyatékában talált kéziratokat a Kisfaludy Társaságnak, melyek, minden bizonnyal, nyomban Sebestyén Gyulához kerültek, részben annak okán, hogy a *Vadrózsák* kritikai kiadását ő készítette sajtó alá, neki volt tehát szüksége a Kriza-hagyatékra, részben pedig azért, mert Sebestyén akkoriban vette át a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* további köteteinek a szerkesztését. Semmi jelét nem találtuk annak, hogy Sebestyén Gyula felismerte volna a kéziratok mibenlétét, azt, hogy egyáltalán kapcsolatba hozhatók Krizával; a Kisfaludy Társaság többi gyűjteményével együtt ezeket is magával vitte balatonszepezdi tusculanumába, ahonnan soha nem kerültek vissza a Kisfaludy Társasághoz. Sebestyén Gyula halála (1946. február 12.) után hajszálon múltott, hogy hagyatéka meg nem semmisült, Ortutay Gyula közbenjárására szállították Budapestre a Sebestyén-hagyatékot, hol a Néprajzi Múzeum kéziratárában, az Etnológiai Adattárban (ma Etnológia Archívum) helyezték el és tették kutathatóvá. Az Etnológiai Archívumban a Kriza-hagyaték nem képez külön egységet, datálatlan, névtelen darabjait külön-külön, egymástól függetlenül és Sebestyén Gyula gyűjtéseként leltározták be a kéziratár munkatársai.¹⁸² Egy szerencsés véletlen folytán jött rá e sorok írója, hogy a Sebestyén Gyula gyűjtéseiként nyilvántartott tételek között rejtőzködik a Kriza-hagyaték az a része, amelyet korábban hiába keresett az Akadémia pincéjéből előkerült törzsanyagban, s amely forrásul szolgált a *Székelyföldi gyűjtés* Kriza-részének csakúgy, mint a *Vadrózsák* mostani második kötetének.

¹⁸² A Kriza-hagyaték tételeit l. a kézirat források jegyzékében, az EA jelzetű kéziratok között.

A történet tovább a mában folytatódik. Pozsony Ferenc közbenjárására a Kriza János Néprajzi Társaság támogatást kapott a *Vadrózsák* második kötetének kiadására, e kötet megszerkesztésére és közzétételére. Ideje tehát, hogy számot adjunk kötetünk anyagáról, arról, hogy honnan, milyen forrásokból és mit tartalmaz; arról, hogy hogyan viszonyul Kriza János eredeti elképzeléséhez a *Vadrózsák* jelenlegi második kötete.

Idézzük csak újra fel, milyen műfajokat emleget Kriza a *Vadrózsák* előszavában, melyek kényszerűségből a második kötetre maradtak: a *Népsajátságoknak* – írja Kriza – „csak egypár szorosabb értelemben vett osztályát adhatám a negyedik szakban,¹⁸³ egy más kötetre maradván fenn e szakba illeszthető készletem többi rovata: a *Mondák, Babonák, Álmok, Népszokások- s Innepélyek* sat. – A *Népmesékből* is csak egy maroknyit közölheték ezúttal, mutatványul.”¹⁸⁴ Az 1862. december 27-ről keltezett *Előszóban* – mint látjuk – Kriza egy szót sem ejt arról, hogy a második kötetben balladák, népdalok is helyet kapnának. Nem említi, mert az addig begyűlt verses műfajokat maradéktalanul felvette a *Vadrózsákba*, azokból nem maradt semmi a második kötetre, melynek kiadását elérhető közelségben – a következő év második felében megvalósíthatónak látta. A második kötet kiadása azonban egyre késett, mind további és további időpontokra halasztódott, addig-addig, hogy Kriza János nem érte meg a megjelenését.

A második kötet kiadásában reménykedve, Kriza azonban folytatta a gyűjtést, munkatársait is arra biztatta, hogy kutassanak fel minden „rejtőzködő ritka madarat”, balladát, dalt, mesét, mondát, a népsajátságok minden ága-bogát, a népnyelvi jelenségeket. Mindezek következtében jelentős új anyag gyűlt a régiek mellé. S ma már tudjuk, hogy ezeknek jó részét Kriza a korabeli lapokban-folyóiratokban nyilvánosságra hozta.

Közléseit Kriza Arany János 1863-ban indított új lapjában, a *Koszorúban* kezdte meg, de hamarosan más fővárosi lapok is hozták folklórközleményeit, melyek a hatvanas években kizárólag balladákat és dalokat tartalmaztak. A központi lapok közül publikált a *Fővárosi Lapokban*, a *Hazánk s a Külföldben*, *Az Ország Tükrében*, ezek mellett a kolozsvári lapokban és naptárakban is fel-feltűnt a neve népköltési szövegek közlőjeként (*Növendékek Lapja, Korunk Tárcaja, Kolozsvári Nagy Naptár*). A hetvenes években, élete utolsó három évében csaknem kizárólagosan az 1872-ben indított *Magyar Nyelvőr* munkatársául szegődött, hol – a folyóirat profiljának megfelelően – elsősorban nyelvjárási, nyelvészeti problémákkal foglalkozott, névtudományi adatokat hozott nyilvánosságra nagy számban, de közleményeiben találunk

¹⁸³ A *Vadrózsák* „negyedik szakában” szólásmódok, közmondások, családnevek, keresztnévek, gúnynevek, állatnevek és helynevek (mező-, erdő- és hegynevek) szerepelnek.

¹⁸⁴ KRIZA JÁNOS 1863: VI.

szólásokat, közmondásokat, s olykor-olykor dalokat, balladákat, meséket és anekdotákat is. A *Magyar Nyelvőr*ben nyilvánosságra hozott közlemények arról tanúskodnak, hogy Kriza szemlélete időközben jelentős mértékben változott a *Vadrózsák* hasonló anyagához képest: földrajzilag differenciáltan foglalkozott a nyelvi jelenségek jó részével, falunként vette számba, például, a hely- és családnévanyagot, gyűjtőit rászoktatta arra, hogy a pusztá megnevezésen túl igyekezzenek feltárni a névadás motivációját, megkísérelte a furcsa és érthetetlen neveknek megfejteni vagy megtudakolni a jelentését.

Sajnos, ugyanezt a komplexebb szemléletet nem tapasztaljuk a balladák-dalok közreadása esetében. Tegyük azonban azt is hozzá, hogy míg nyelvészeti cikkeit és gyűjtéseit szakfolyóiratban hozhatta nyilvánosságra, a balladák-dalok esetében hasonló kiadvány nem állt rendelkezésére. Következésképpen, jobb esetben igényes irodalmi lapban, mint amilyen a rövid életű *Koszorú* volt, többnyire azonban a tágabb olvasóközönség ízlésvilágához igazodó heti- vagy napilapokban tette közzé gyűjtéseit. Ennek egyenes következménye az volt, hogy irodalmi alkotásként közölte a balladákat, a gyűjtési helyet még a régió szintjén sem jelölte, s „természetesen” a gyűjtők nevét sem, a szövegeket pedig köznyelvi alakban és helyesírással hozta nyilvánosságra. Mindezek láttán nagyon fontos lett volna az eredeti kéziratok szembesítése a lapokban nyilvánosságra hozott szövegekkel, hiszen a nyelvjárási jelenségek alapján lehetett volna némiképp tájékozódni a szövegek földrajzi provenienciájáról, s a gyűjtőket is esetleg megismerhettük volna, ha másképp nem, legalább a kézírások azonosítása révén.

A hagyatékban azonban nem találtuk a lapokban publikált szövegek kéziratát.

Úgy tűnik, sőt, ma már biztosan állíthatjuk, hogy már Gyulai Pálnak sem állt rendelkezésére azoknak a balladának-daloknak a kézírata, amelyeket Kriza, vagy a Kriza-munkatárs Gálffy Sándor a korabeli lapokban közzétett, hiszen Benedek Eleknek – Gyulai megbízásából – a folyóiratokból kellett összeszednie a Kriza-publikációkat a *Székelgyűjtés* számára. Ez pedig azt jelenti, hogy a Kriza-hagyaték úgy érkezett Budapestre, hogy nem tartalmazta a publikált szövegek kéziratait. Idézzük fel újra Benedek Elek nyilatkozatát: „E sorok írójának volt alkalmá keresztülböngészni a roppant kézírathalmazt. Talált benne néhány balladát és dalt.”¹⁸⁵ A kijelentést, ha korábban esetleg némi fenntartással fogadtuk volna is, az Etnológiai Archívumban őrzött Kriza-hagyaték darabjainak előkerülése után hitelesnek és pontos helyzetjelentésnek fogadhatjuk el: Kriza János hagyatéka egy-két kivételtől eltekintve nem tartalmazta a publikált szövegek kéziratait. És az „egy-két kivétel” láttán szörnyű gyanúnk támad: Kriza János úgy küldte el

¹⁸⁵ BENEDEK Elek 2006: 118.

közlésre gyűjteménye ékességeit, a balladákat, hogy nem készített másolatot róluk. Ahogy beérkezett hozzá egy-egy ballada, a gyűjtő eredeti kézírásában azonnal küldte is tovább a szöveget.

Jó okunk van ezt feltételezni. Ha nem így történtek volna a dolgok, akkor nem hiányozna a hagyatékából csaknem minden olyan ballada és dal kézírata, melyeket korábban Kriza publikált. Vagy fordítsuk meg a gondolatmenetet: az előfordulhatott, hogy egyik-másik szövegnek a kézírata elkallódott, de az, hogy törvényszerűen hiányoznak a hagyatékából mindazok a szövegek, melyek Kriza életében megjelentek, az, hogy sem a gyűjtők eredeti kézíratai, sem Kriza másolatai nem találhatók meg benne, egyértelműen arra utal, hogy Kriza nem másolatot küldött be a szerkesztőségekbe, hanem a gyűjtők eredeti lejegyzését, s úgy, hogy nála másolat sem maradt.

A spekulatív okoskodást alátámasztja az emlegetett egy-két kivételes eset is. Megtaláltuk a hagyatékban *A hajdúkkal útnak induló leány* típusú ballada eredeti kéziratát,¹⁸⁶ s ugyanennek a balladának a Kriza által közölt szövegét *Az Ország Tükre* 1864-es évfolyamában.¹⁸⁷ Erről a balladáról Krizának minden bizonnyal másolatot kellett készítenie ahhoz, hogy az említett lap lehozza a szöveget. Az ismeretlen gyűjtő ugyanis diakritikus mellékjelek alkalmazásával írta le a balladát, s abban a formájában egy tágabb olvasóközönségre számító lap biztos, hogy nem közölte volna a szöveget. Ezen múltott tehát, hogy ennek a balladának fennmaradt a kézírata a hagyatékban.¹⁸⁸ Néhány esetben meg azért találtuk meg a publikált szöveg kéziratát, mert az egy nagyobb gyűjtés részeként összefűzött kéziratgyűttesben szerepel, ahonnan Kriza, hacsak ki nem vágta ollóval a szöveget, másképp nem tudott közlésre beküldeni anyagot, mint hogy másolatot készítsen róla.

Másmilyen események következtében maradt ránk a *Két rab úrfi* típusú ballada Krizához beküldött kézírata, mely még inkább bizonyítékul szolgál fenti elgondolásunkhoz. 1864 nyarán Gyulai Pál két különböző közlőtől csaknem egy időben kapta kézhez a *Szilágyi és Hagymási* címen ismert ballada szó szerint megegyező, azonos forrásból származó szövegét. Az egyiket Szabó Károly, a ballada felfedezője küldte be közlésre a *Koszorú* számára, a másikat Kriza János ugyanazzal a céllal, s ugyanoda. Gyulai, tudva azt, hogy a Csíkszentmártonból származó ballada szövegét Szabó Károly találta meg egy régi kéziratban, s tudva azt, hogy Kriza csakis Szabó Károly „izgatása” folytán juthatott csíki anyaghoz, a Szabó Károly által beküldött szöveget adta át Arany Jánosnak publikálásra. A ballada meg is jelent,¹⁸⁹ de – hogy, hogy nem – kimaradt belőle néhány sor. Szabó Károly reklamálására Arany

¹⁸⁶ *Bíró szép Anna*. Kézirat. EA 10731/1–3.

¹⁸⁷ KRIZA János 1864c.

¹⁸⁸ L. kötetünk 7. számú balladáját és jegyzetét.

¹⁸⁹ SZABÓ Károly 1864.

János két hét múlva azonban már csak annyit tudott válaszolni, hogy eldönthetetlen, ki hibázott, mert „a kéziratot már nem mutathatjuk elő.”¹⁹⁰ A történetet azért hoztuk szóba, hogy bizonyítsuk: a nyomdába küldött kéziratok egyszer s mindenkorra elvesztek. Szabó Károly kéziratát Arany János két hét múlva már nem tudta előszedni, a Kriza János által beküldött szöveg viszont megmenekült a pusztulástól, lévén hogy nem az került közlésre. Krizához azonban nem jutott vissza a kézirat, a balladát Kriza János Gyulaihoz intézett kísérő levele társaságában Gyulai iratai között találtuk meg.¹⁹¹ Mindez azt is példázza, hogy Kriza számára akkor is veszve voltak a kéziratok, ha nem kerültek nyomdába. Feltételezzük, hogy azzal a két *Kádár Kata*-változattal, melyekről Kriza egyik levelében említést tesz,¹⁹² ugyanez történt: Kriza közlési szándékkal valahova elküldte az eredeti kéziratokat, s azok, ha megjelentek, azért nem találjuk a hagyatékban,¹⁹³ de ha nem kerültek közlésre, akkor is valamelyik szerkesztőség süllyesztőjében tűntek el örökre. A hatvanas években számos lapot indítottak, melyek két–három éves megjelenés után megszűntek. Ki tudja, hol, melyik összeomló lap temette maga alá a hozzá beküldött *Kádár Kata*-balladák kéziratát.

A fentiek fényében érthetővé válik, hogy a balladák túlnyomó többségét a lapokból, folyóiratokból kellett összegyűjtenünk a *Vadrózsák* második kötete számára. Ha azonban egyik-másik balladának megtaláltuk a kéziratát, nyilván azt a szöveget vettük fel a kötetbe. A megtalált balladakéziratok révén olykor-olykor lehetőségünk nyílt arra, hogy bepillantsunk Kriza János szövegközlési gyakorlatába, de arra is, hogy követni tudjuk Gyulai Pál szövegalakítási eljárásait, melyek folytán újabb filológiai változatokat hozott létre és hozott forgalomba úgy, mint Kriza János gyűjtéseit. A filológiai változatok összevetése során megbizonyosodhattunk arról is, hogy az a sok eltérés, melyet Faragó József a periodikákban publikált folklórszövegek és a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* harmadik kötetében közreadott Krizaanyag szövegei között észlelt, nem írható egyedül és kizárólagosan a szöveget összegyűjtő Benedek Elek számlájára. Néhány esetben megállapíthatóvá vált, hogy Gyulai kéziratból közölte a szöveget – a változtatások tehát nem

¹⁹⁰ *Koszorú*, II. évf. II. félév, 12. szám, 1864. szeptember 18. 287. lap.

¹⁹¹ Kriza János levele Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1864. júl. 17. Autográf levél a MTA Könyvtára Kézirattárában. Jelzete Ms 4751/ 110. Ua. SZAKÁL Anna 2012: *Kriza János Gyulai Pálhoz. Kolozsvár 1864. július 17.* – A levélhez csatolt ballada uo. Jelzete: Ms 4751/111. – L. még kötetünk 48. sz. balladáját és a hozzá fűzött jegyzetet.

¹⁹² Újabb gyűjtéseiről beszámolva azt írja Gyulainak 1863 decemberében, hogy „Kádár Katának is bírom még két variánsát”. L. SZAKÁL Anna 2012: *Kriza János Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1863. december 19.*

¹⁹³ Nincs tudomásunk arról, hogy Kriza közlésében megjelent volna a *Kádár Kata*-ballada, azonban elképzelhető, hogy valahol napvilágot látott, s csak mi nem találtunk rá a publikációra.

Benedek Elek esetleges téves másolatai vagy szándékos beavatkozásai folytán következtek be. Van azonban arra is példa, hogy az utóbbiról van szó.¹⁹⁴

A Kriza-hagyaték feltárása, a balladák filológiai szövegváltozatainak számbavétele során lehetőség adódott arra is, hogy a „kulcslyukon” kukucs-kálás erejéig bepillantást nyerjünk Kriza János és Gálffy Sándor szövegalkítási eljárásaiba. Kriza János egyik levelében – melyet a Gálffy-hagyaték megszerzése érdekében írt –, arról tesz említést, hogy, gyűjteménye „egy részét átadta volt nekem Gálfi barátom a halálát megelőzőt években, mivel tulajdonképpen a sok variáns lectióból együtt alakítottuk össze a Népkölteményeket.”¹⁹⁵ Ez a szűkszavú utalás önmagában is elég volna annak tudatosításához, hogy Gálffy és Kriza szorosán együttműködött a folklórszövegek alakításában, a „sok variáns lectióból” a végleges szövegváltozat előállításában. Minderről azonban többet is megtudhatunk Kriza Jánosnak egy hevenyészett feljegyzéséből, melyet Gálffy Sándor levele nyomán vetett papírra, emlékeztetőül saját magának. Egy 1862. január 30-ról keltezett, számunkra ismeretlen Gálffy-levelelől Kriza a következőket másolta ki a maga számára – nekünk, kíváncsiskodóknak, alig-alig olvashatóan: „Hogy régebben eredeti népdalok is léteztek, némi nyomát _____ tapasztaltam, mert néhány strofát egyik másik nép daltöredékből hallok énekelteni, de az egészet senki setudja. Így 3- vagy 4 dalt éppen azért írtam, hogy az általam becsesnek talált egypár sort abba foglalva megmentsem az elveszéstől. Némi vázzát ilyeknek bírom, de variánsai kénenek[?], bajos dalolásra bírni a szegénységet, s még megis kérdeni[?]; az efféle népies kolteményeket pd a népnek legalsó osztályainál lehet leginkább feltalálni.

1. *Magyarósi Tamás* így kezdődik: Honnét házasodol *Magy. Tamás*?

2. *Fogarasi István*: Ablakba könyököl Fog. István

3. *Bethlen Anna* így kezdődik: Sárosi Mihály Betlen János

4. *Névtelen* így kezdődik: Hét szép esztendeje s teljes harmad napja.

Hogy rabságba estem bé Torokországba, Két gerezd szőlőért s három szem bara[?] _____

5. *Névtelen* : Oh sokat könyörgék Apámnak anyámnak, / Ne adjanak engem nagyhegyi tolvajnak.

Van olyan is, mely töredékben is erthető, de a hézagok mégis kitűnek[?] bennük[?] – de azért megis kedves gondolatok s az az édes régi egyszerű tiszta kifejezés bennük csaknem elragadnak.”¹⁹⁶ Gálffy Sándor tehát – Kriza

¹⁹⁴ A balladahős Molnosi Jánosné nevét például önkényesen Mónusi Jánosnéra változtatta, s a név azóta is így szerepel a szakirodalomban. L. erről bővebben a 20. sz. ballada jegyzetét.

¹⁹⁵ SZAKÁL Anna 2012: *Kriza János Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1873. január 5.*

¹⁹⁶ [Feljegyzések Gálffy Sándor leveleiből.] In *Kriza János nyelvjárási jegyzetei*. Kézirat a MTA Könyvtárának Kézirattárában. Jelzete: Irod. 4-r. 413. 30. folio (Forrásjegyzékünkben: MTAKK 413).

tudtával és beleegyezésével jobb esetben töredékes változatokból hozta össze egyik-másik balladáját, de az sem volt idegen tőle, hogy maga egészítse ki a töredékeket: „három vagy négy dalt éppen azért írtam –jegyzí fel Kriza Gálfi vallomását –, hogy az általam becsesnek talált egypár sort abba foglalva megmentsem az elveszéstől”. Gálffy Sándor meg is nevez néhányat azok közül a balladák közül, melyeknek csak „némi vázát” bírja, s melyeknek változatai kellenének. Ezek ismeretében arra következtetünk, hogy Gálffy hatra-vakra nem írt balladákat a kezénél lévő töredékekből, hanem inkább utánajárt a változatoknak. Csak így magyarázható például az a tény, hogy azt a *Fogarasi Istvánt* vagy *Bethlen Annát*, melynek „vázát” már 1862 januárjában „birta”, (amikor még be lehetett volna tenni a *Vadrózsák* első kötetébe) csak év végén küldte el Krizának, aki azon nyomban továbbította is Gyulainak a két ballada szövegét közlésre.¹⁹⁷ Így maradt a *Fogarasi István* és *Bethlen Anna*, valamint a *Magyarósi Tamás* és a nagy hegyi tolvaj balladája a *Vadrózsák* második kötetére. Szövegüket azonban, egy kivételével,¹⁹⁸ nem találtuk a hagyatékban, már csak a periodikák lapjairól tudtuk begyűjteni.

Ha a kéziratos hagyatékban balladát nem is találtunk túl sokat és jelentőset, a *Balladák, epikus énekek* fejezetét jelentős mértékben ki tudtuk egészíteni epikus énekekkel, melyeket Kriza János nem hozott nyilvánosságra, s melyeket a folklorisztika is vegyes érzelmekkel szokott fogadni félnépi eredetük miatt. Valószínű, Gyulai Pál is ezért hagyta ki a *Székelyföldi gyűjtésből*. Kriza János azonban számolt velük, kerestette is azokat: „A Tek. Úr – írja Filep Eleknek 1866-ban – a régi könyvek, kéziratoknak is buzgó kutatója, barátja lévén, ha efféle Cantuálisok, régi énekek akadnának kezébe, azokból is lehetne közölni a népiesebb színűeket, aminők a *Vadrózsák* első kötetében is vannak.”¹⁹⁹ Így került be kötetünkbe Vas Tamás gyűjtéséből az Apafi Mihály tatár rabságból való kiváltását megéneklő 17. századi epikus ének mellett a Szék város feldúlásának eseményeit megörökítő vers, az etédi romlást elpanaszló ének vagy a szászok Erdélybe való betelepülésének verses mondája.²⁰⁰

A népdalok nagy részét szintén a periodikákból kellett összegyűjtenünk, de a dalok fejezetét is tudtuk bővíteni a kéziratos hagyatékból. Több dalt

¹⁹⁷ L. Kriza János Gyulai Pálhoz. *Kolozsvár, 1862. december 9.* Ua. in *MNGY* XII. 1911: 401. – L. még a két ballada (18. és 31. sz.) jegyzetét.

¹⁹⁸ A kivétel *Fogarasi István* balladája, melynek kéziratát a Sebestyén-hagyatékban rejtőzködő Kriza-tételek között találtuk meg (EA 10509). Biztosra vehető, hogy a kézirat nem a Kriza-hagyatékkal érkezett Pestre, azt jóval korábban maga Kriza küldte fel Gyulai Pálnak, aki 1863-ban a *Részvét könyvében* közölte a balladát. A kézirat feltehetően Gyulainál maradt, s a Gyulai-hagyatékkal került a Kisfaludy Társasághoz, majd Sebestyén Gyulához.

¹⁹⁹ SZAKÁL Anna: *Kriza János Filep Elekhez. Kolozsvár, 1866.* – Ua. in *SZNGY* II. 1956: 431.

²⁰⁰ L. a 34., 35., 37., 45. számú történeti éneket.

nem közölt Kriza, feltehetően pajzán hangvételük vagy politikai aktualitásuk miatt, de találtunk a hagyatékban olyan darabokat is, melyeknek változatát 18-19. századi kéziratos énekeskönyvekben találtuk meg.

A hagyaték feltárása leglátványosabb gyarapodást a kötet táncszó- és közmondásfejezetében hozta. Mint ismeretes, a *Székelgyűjtés*ben Gyulai Pál ezekből a műfajokból Krizától semmit nem közölt. Sokáig arra véltük, hogy nem illettek bele a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* kialakított struktúrájába, s emiatt mellőzte Gyulai azokat. Az Etnológiai Archívumból előkerült Kriza-hagyaték darabjainak ismeretében ma már nyugodtan kijelenthetjük: Gyulai kezében nem járt a kéziratos hagyaték az a része, mely nagy mennyiségű táncszót, közmondást, szólást tartalmazott, de még azok a kisebb gyűjtések sem, melyek ugyancsak a közmondások számát szaporították. A *Magyar Népköltési Gyűjtemény* szerkesztői a Kriza-hagyatékban csak abból a részből válogattak szövegeket a *Székelgyűjtés*be, melyeket Benedek Elek előzetesen kiválogatott, s amelyek ma az Etnológiai Archívumban találhatók. Ezekben pedig közmondás egyáltalán nincs, az egyetlen kis táncszó-gyűjteményből pedig Gyulai mindössze egyet közölt, azt is népdalként.²⁰¹ A tetemes mennyiségű közmondás- és táncszógyűjteményre mi sem az Etnológiai Archívumban találtunk rá, hanem a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában. És ott sem a Kriza-hagyaték bekötött kötetei között, hanem a külön egységként nyilvántartott Tiboldi-gyűjteményben.²⁰² Azt nem tudjuk, hogy a háromkötetes Tiboldi-kézirategyüttes osztozott-e a Kriza-hagyaték sorában, megjárta-e az akadémiai pincét, mint ahogy egyelőre az sem tisztázott, hogy a Tiboldi-kéziratok a Kriza-hagyatékkal érkeztek-e Gyulai Pálhoz, majd tőle az Akadémia épületébe/a Kisfaludy Társasághoz, vagy külön utakon járva (például Jakab Elek révén) kötöttek ki az Akadémia Kézirattárában. Az viszont nem kétséges, hogy Kriza János számon tartotta a nagy mennyiségű közmondást, szólást és táncszót, még ha a gyűjtő nevét nem is emlegette.

A *Vadrózsák* előszavában Kriza nem említi a kötetből kiszorult „rovatok” között a táncszókat és a közmondásokat. Ezek szerint a *Vadrózsák*ba felvette a nála készleten lévő addigi gyűjtések anyagát. A *Vadrózsák* megjelenése után azonban, a hatvanas évek levelezésében többször szóba hozta,

²⁰¹ Az *Oh te szegény denevér* kezdetű táncszóról van szó, mely egyébként jó szolgálatot tett az EA 10545 jelzetű kézirat Krizához rendelkezésére is.

²⁰² L. Tiboldi István gyűjteménytöredékei. I–III. Jelzete: Irod. 8-r. 178/I–III. (Forrásjegyzékünkben: TIBOLDI István [1859–1862]–Ms) – Talán itt van a magyarázata annak, hogy Gergely Pál a *Vadrózsák*hoz képest alig-alig tudta új adattal gyarapítani az *SZNGY* első kötetének közmondás-, szólás- és táncszógyűjteményét, s azokat is a *Magyar Nyelvőr* Kriza-publikációjából szedte össze. Tiboldi gyűjteményét vagy nem ismerte, vagy nem tudott arról, hogy Tiboldi István is Kriza gyűjtői köréhez tartozott.

hogy nagy mennyiségű, 6–8 ívet megtöltő közmondás, szólás és táncszó vár kiadásra a második kötetben. Meggyőződésünk, hogy Tiboldi hatalmas gyűjteményének ismeretében tervezte a második kötetnek a fenti műfajokra szánt fejezeteit. A Tiboldi-gyűjtésen kívül ugyanis a hagyatékban található táncszó- és közmondásgyűjtés anyagát aligha becsülhette 6–8 ívet kitevő mennyiségre.²⁰³

A táncszó- és közmondásgyűjtemény, mely a Tiboldi–Kriza hagyatékából összeállt, mennyiségénél fogva is tekintélyes helyet foglal el a *Vadrózsák* második kötetében. A több ezerre menő adat azonban impozáns számbeli fölényén túl olyan többletet is hordoz magában, melyet sehol máshol fel nem lelünk. A táncszók és közmondások együttese tulajdonképpen a székelység 19. századi etikai kódexének tekinthető, melyben rögzültek az életvitel szabályai az öltözködéstől a munkavégzésig, a tisztálkodástól a gyermeknevelésig, a környezetvédelemtől az állattartásig, a szomszédsági és családi viszonyoktól a pereskedésig, az elvárt viselkedési normáktól a deviáns magatartási formák megítéléséig. A hol tréfásan, hol csípősen, hol darabosan, hol szellemes könnyedséggel megfogalmazott szentenciák a társadalmi együttélés szabályait csakúgy magukba foglalják, mint a családtagok hierarchikus kapcsolatának, az udvarlásnak, párvalasztásnak, házasságkötésnek íratlan törvényeit, és a szabályoktól eltérő viselkedési formák megítélését. A sok száz szentenciát olvasva-böngészve felködlenek az ember előtt az egykori rendtartó székely falvak, melyeknek lakói önmaguk szabályozták a viselkedés normáit, a magatartásformákat, az életvitelt, az ünnep- és hétköznapiok folyását. S az íratlan szabályoktól eltérő viselkedést egy percig nem hagyták szó nélkül, azonnal kipellengérezték.

Az *Ünnepek-szokások* fejezetét egy kivételével Ürmösy Sándor gyűjtései/írásai töltik meg. Az oláhfalusi és barcasági magyarok lakodalma, a húsvéti és pünkösdi ünnepi szokásokat leíró dolgozatait nem a Kriza-hagyatékban, hanem a Kriza-munkatárs Marosi Gergely tervezett művének/gyűjteményének (*Nép-Szellem a Nagy Székölly Országban*) címén találtuk meg a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában.²⁰⁴ A lakodalmi költészet darabjait pedig abból a kéziratgyűjteményből hoztuk nyilvánosságra, mely a Kolozsvár – Budapest – Balatonszepezd – Budapest útvonalon jutott el jelenlegi tárolási helyére, az Etnológiai Archívumba.²⁰⁵

Ürmösy lakodalmi szokásokat leíró dolgozatai külön figyelmet érdemelnek. Bár nem fejt ki részletesen, utalásaiból arra következtethetünk, hogy a

²⁰³ Kötetünkben a 791 táncszó közül 721-et, a 3652 közmondásból-szólásból pedig 3109-et Tiboldi gyűjtött. Vagyis 70 táncszót és 543 szólást/közmondást találtunk a Tiboldi-féle gyűjteményen kívül a Kriza-hagyatékban.

²⁰⁴ Lásd a források jegyzékében az MTAKK 415-ös kézirat leírását.

²⁰⁵ Lásd a források jegyzékében az EA 10697 jelzetű kolligátum leírását.

lakodalmi szokások bizonyos részeinek párhuzamos leírásával (a viselet és a nyelvjárás egyezései mellett) Ürmösy bizonyítékot keresett arra, hogy a barcasági magyarok egy része – a nyomor elől menekülve – Oláhfaluból telepedt át a szászok földjére. A magyar szakirodalomban alighanem Ürmösy volt az első, aki a néprajz segítségével, a viselet, szokások, nyelvjárás párhuzamba állításával és egyeztetésével próbálta bizonyítani egy népcsoport eredetét.

Ürmösy Sándor adatain kívül csupán egyetlen, más gyűjtőtől származó anyagot tudtunk besorolni az *Ünnepek-szokások* fejezetbe: Nagy Mózes Bözödújfaluból beküldött karácsonyi köszöntőjét, mely közeli változata a *Vadrózsákban* közölt kénosi regnek.²⁰⁶

Újdonságot hoz a folklórkutatás történetébe a *Vadrózsák* második kötetének hiedelmeket bemutató fejezete. Kriza János hagyatékából előkerült egy terjedelmes babonagyűjtemény, melynek létéről eddig csak a *Vadrózsák* előszavából, illetve a Kriza-levelezésből tudott/tudhatott a szaktudomány. A névtelen és datálatlan gyűjteményt abban a kolligátumban találtuk meg a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában, mely vegyesen tartalmazza az Arany-család mesegyűjtéseit és Kriza János munkatársainak mese-, anekdota- és trufafeljegyzéseit.²⁰⁷A gyűjtőt kézírások szakértői összevetése alapján sikerült azonosítanunk, aki azonos azzal a Barabás Sándorral, aki 1838-ban Felsőrákoson táncszókat jegyzett le Krizának, és aki 1862-ben verses folklóradatokat küldött az erdővidéki Bölönből a *Vadrózsák* számára.²⁰⁸

Barabás Sándor gazdag babonagyűjteményét Kriza János átolmlátásokat bemutató publikációja követi, melyről utólag kiderült, hogy Kriza Ürmösy Sándor gyűjtését hozta nyilvánosságra. Ürmösy kéziratát azonban nem találtuk meg, így Gergely Pál szövegközlése alapján állapíthattuk meg az Ürmösy-kézirat és a Kriza-publikáció közötti összefüggést.

Kriza János eredeti elképzeléséhez, minden bizonnyal, a *Népsajátóságok* fejezetével járunk a legközelebb. Ebbe a fejezetbe – néhány gyűjtő kéziratossal adalékától eltekintve – csaknem kizárólag a *Magyar Nyelvőrben* közzétett nyelvészeti-névtani, nyelvjárásokat vizsgáló írásait és adatközléseit vettük fel Krizának, s úgy, ahogy ő a folyóirat számára összeállította anyagait. Az időrendi sorrendet azonban nem tartottuk be, az azonos kategóriájú közleményeket (szólásmódok, tájszók, helynevek, válaszok kérdésekre) egy-egy alfejezetbe csoportosítottuk, de minden egyes közleményt az alcsoporton belül külön egységként kezeltünk, tehát valamennyi visszakereshető. A *Nyelvőrben* közölt folklórszövegeket (közmondások, szólások, táncszók,

²⁰⁶ *Ó-székelly regesek dala*. In KRIZA JÁNOS 1863: 121–122/268. sz.

²⁰⁷ L. a források jegyzékében az MTAKK 409/I. szignójú kéziratcsomó leírását.

²⁰⁸ Az azonosításról l. bővebben a *Hiedelmek* fejezet 1. számú jegyzetét.

gyermekmondókák, dalok, balladák) nem hagytuk ebben a fejezetben, ezek mindegyike a megfelelő műfaj többi darabjához került.

Utaltunk rá korábban, hogy a Kriza-hagyaték nyelvészeti vonatkozású kéziratos anyagával nem foglalkoztunk, nem kerestük, s ha véletlenül kezünkbe kerültek ilyen jellegű darabjai a hagyatékban, a tudomásul vételen túl nem foglalkoztunk ezekkel. Az azonban még így is feltűnt, hogy a *Nyelvőrnek* küldött közlemények kéziratai ugyanúgy hiányoznak a hagyatékból, mint a más lapokban közölt folklórszövegeké. Feltűnt például, hogy nem találtunk egyetlen nyelvészeti vonatkozású Péterfi Sándor-kéziratot sem, holott a *Vadrózsák* második kötetének anyagát kiegészítendő, Kriza sokszor és sokféle problémával fordult régi, hűséges munkatársához, aki aligha hagyta válasz nélkül Kriza kérdéseit és kéréseit. Pillanatnyilag tehát úgy néz ki, hogy Kriza a *Nyelvőrnek* is a gyűjtések eredeti kéziratait küldte be.

Kötetünk szöveggyűjteményének utolsó fejezete Kriza János terveiben nem szerepelt, s valószínű, nem is vette volna fel a *Vadrózsák* második kötetébe. De még a harmadikba sem. A *Magyar népcsoportok Erdélyben* gyűjtőcím alá sorolt írások jobbára nem néprajzi fogantatású feljegyzések, többségük inkább demográfiai adatgyűjtésnek tekinthető, a székelységtől különálló magyar népcsoportok vizsgálatához szánt előmunkálatok dokumentumainak. Valamennyit Ürmösy Sándor vetette papírra, s úgy tűnik, hogy feljegyzései nem esetlegesek, valamilyen célt követett, amikor számba vette a szász székekben élő magyarságot, felekezeti hovatartozásuk alakulását/történetét, amikor a Szászföldre vagy a vármegyei területekre irányuló székelyföldi kirajzásokat vette szemügyre. Ismerve Ürmösy 1844-ben megjelent munkáját,²⁰⁹ melyben a Havasalföldre irányuló magyar migráció kérdéseivel és következményeivel foglalkozott, arra következtetünk, hogy Ürmösyt a belső migráció, a nyelvszigetek kialakulásának kérdése is foglalkoztatta, nemkülönben a székelységen belül elkülönülő, sajátos csoportosulás, mint amilyen a bözödújfalusi szombatosoké volt. Írásai többnyire szűkszavú vázlatok, adatgyűjtések, csupán kettőről mondható el, hogy összefüggő leírás: az egyik az 1842-es oláhfalusi gyűjtőútját megörökítő *Utazási töredék*, a másik pedig az 1855-ből datált *Székellymagyar szombatosok Erdélyben című* nagy tanulmánya.²¹⁰ Ez utóbbi nemcsak abban különbözik a fejezet összes többi írásától, hogy kidolgozott, kerek egész, tudatosan felépített írásmű, de abban is, hogy autográf kézirata nem Budapesten, a MTA Könyvtárának Kézirattárában található,²¹¹ hanem Kolozsváron, az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában unitárius állományában.

²⁰⁹ ÜRMÖSY Sándor 1844.

²¹⁰ L. a forrásjegyzékben Ü.[rmösy] S.[ándor] 1855a–Ms és 1855b–Ms.

²¹¹ A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában található azonos című kézirat (Jelzete Irod. 4-r. 396) 19. századi másolat, modernebb helyesírással.

Százötven év történéseinek a végére értünk. A könyv, amelynek másfél századdal ezelőtt kellett volna megjelennie, megszületőben van. Láttán-olvas-tán azonban egyik szemünk sír, a másik nevet.

Örvendünk annak, hogy sikerült végre összehoznunk a *Vadrózsák* második kötetét. Örvendünk annak, hogy nyomára akadtunk a Kriza-hagyaték eddig lappangó darabjainak, s hogy általuk tisztázni tudtunk olyan problémákat, melyeket több mint egy évszázada görget maga előtt a szaktudomány. Örömmel tölt el annak tudata, hogy kimozdítottuk a holtpontról a Kriza-kutatást, s talán sikerült a ködfoltokból is néhányat eloszlatni, az elmúlt százötven év Krizával kapcsolatos történéseinek tisztultabb képét megmutatni.

Ugyanakkor azonban elég okunk van arra, hogy ne tekintsük befejezettnek a kutatást. Tudatában vagyunk annak, hogy a Kriza-hagyaték feltárása körül bőven van még tennivaló: több olyan tételről van tudomásunk, melyekről Kriza János szót ejtett leveleiben, jegyzeteiben, s melyeket nem sikerült utolérnünk. Tudunk, például, arról – korábban is szóba hoztuk –, hogy 1863-ban Kriza a *Kádár Kata*-ballada két újabb változatával rendelkezett,²¹² tudunk arról, hogy Gálffy Sándor 1866-ban Kriza kérésére átolvasott egy babonagyűjtést, és abban bizonyos helyeket csillaggal jelölt meg.²¹³ Sem egyiket, sem másikat nem találtuk meg. Tudunk arról, hogy Gálffy Sándor halála után hagyatéka vejéhez, Nagy Lajoshoz került. Azt is tudjuk, hogy ezt a hagyatékot Kriza János szerette volna felhasználni a *Vadrózsák* második kötetéhez. A tudásunk azonban csupán eddig terjed. Mi lett a hagyaték sorsa, hova került, megvan-e még vagy rég elpusztult? Csupa megválaszolatlan kérdés!

A hiányok láttán hivatkozhatnánk a hagyaték 20. századi hányatott sorának eseményeire, melyek tág lehetőséget kínáltak arra, hogy kéziratok semmisüljenek meg, tűnjenek el, rongálódjanak meg olyan mértékben, hogy tartalmuk örökre titok maradjon; de megítélésünk szerint nem lehet, nem szabad mindent a „fene fátumok” számlájára írni. Feltehetően továbbra is vannak lappangó darabjai a Kriza-hagyatéknak. Elég csupán azt megemlítenünk, hogy az egyszer már előkerült és Gergely Pál által közreadott

²¹² L. Kriza János *Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1863. december 19.* („Kádár Katának is bírom még két variánsát”)

²¹³ „A Babonákat, s Szokásokat tartalmazó Jegyzeteket küldöm vissza – azokat, melyek előttemis ösmeretesek, meg csillagoztam, de azért a töbiis lehet igaz, csakhogy én nem vagyok azoknak szoros esmeretében” L. Gálffy Sándor *Kriza Jánoshoz. Demeterfalva, 1866. augusztus 29.* – A kötetünkben közölt babonagyűjteményben nyoma sincs megcsillagozott részeknek, Gálffy Sándorhoz ezek szerint egy másik gyűjteményt küldött el Kriza.

kéziratok némelyikét hiába kerestük, nem találtuk meg. Mint ahogy a *Székelyföldi gyűjtés* néhány darabjának kéziratát vagy forrását sem sikerült felderítenünk.

Tennivaló van tehát bőven. És még nem is szóltunk Kriza János mesehagyatékaról, melynek feltárása másfél század óta nyomasztó gondja a szaktudománynak.

Azzal a gondolattal és reménnyel indítjuk útjára a *Vadrózsák* második kötetét, hogy vele nem lezártuk, hanem éppen ellenkezőleg, újraindítottuk az évtizedek óta stagnáló Kriza-kutatást, amelyre még számos homályos kérdés tisztázása vár.

Marosvásárhely, 2012. október–november

